Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет

West-Kazakhstan innovative-technological University

БҚИТУ Хабаршысы

Вестник ЗКИТУ

Bulletin of WKITU

№3(19) 2021

Орал / Уральск/ Uralsk

БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

БАТЫС ҚАЗАҚСТАН ИННОВАЦИЯЛЫҚ- ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ

Ғылыми журнал

♦

ВЕСТНИК ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКОГО ИННОВАЦИОННО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Научный журнал

♦

BULLETIN OF WEST KAZAKHSTAN INNOVATIVE TECHNOLOGICAL UNIVERSITY

Scientific journal

№ 3 (19) 2021
Орал-Уральск-Uralsk

Шығарылым 3 (19)
Шілде-июль, тамыз-август, қыркүйек-сентябрь, қазан-октябрь
Педагогика, филология, тарих, экономика, техника/
Педагогика, филология, история, экономика, техника

Бас редактор- Главный редактор:
ГАБДУАЛИЕВА Р.С.
экономика ғылымдарының докторы, профессор/
доктор экономических наук, профессор
Бас редактордың орынбасары-Заместитель главного редактора
В.А. БУРАХТА
химия ғылымдарының докторы, профессор/ доктор химических наук, профессор
Редакция алқасы-Редакционная коллегия

Т.З.Рысбеков –	т.ғ.д., профессор, М.Өтемісов атындағы БҚУ	д.и.н., профессор, ЗКУ им.М.Утемисова
Н. Кенжеахмет –	т.ғ.д., профессор, Бонн университетінің Шығыстану және Азиялық зерттеулер институты (Германия, Бонн қ.)	д.и.н., профессор института Востоковедения и Азиатских исследований Боннского университета (Германия, г.Бонн)
Ә. Қара –	т.ғ.д., профессор, Мимар Синан университеті (Түркия.Стамбул қ)	д.и.н., профессор, Университет Мимар Синана (Турция, г.Стамбул)
Б.Ғ.Шинтимирова –	т.ғ.д., профессор – Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті	д.и.н., профессор Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет
М.Б. Сабыр –	ф.ғ.д., профессор – Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті	д.ф.н., профессор Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет
В.Н.Мушаев –	ф.ғ.д., профессор, Қалмақ мемлекеттік университеті (Ресей, Элиста қ.)	д.ф.н., профессор, Калмыцкий государственный университет (Россия, г.Элиста)
М.М.Халиков –	ф.ғ.д., профессор, Самара мемлекеттік жол қатынастары университеті (Ресей,Самара қ.)	д.ф.н., профессор, Самарский государственный университет путей сообщения (Россия, г. Самара)
А.М.Мұсаев –	ф.ғ.д., профессор, Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті	д.ф.н., профессор Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет
Л.Х.Самситова –	ф.ғ.д., профессор, Башқұртстан Республикасының стратегиялық зерттеулер институты (Ресей, Уфа қ.)	д.ф.н, профессор,Институт стратегических исследований Республики Башкортостан (Россия, г,Уфа)
И.Ф.Суханова –	э.ғ.д., профессор, Н.И. Вавилов ат. Самара мемлекеттік аграрлық университеті (Ресей, Самара қ.)	д.э.н., профессор, Самарский государственный аграрный университет им. Н.И. Вавилова (Россия, г.Самара)
Н.Г. Чумаченко –	т.ғ.д., профессор, Самара мемлекеттік техникалық университеті (Ресей, Самара қ.)	д.т.н., профессор, Самарский государственный технический университет (Россия, г.Самара)
Е.И. Тихомирова –	б.ғ.д., профессор, Ю.А. Гагарин ат. Саратов мемлекеттік техникалық университеті (Ресей, Саратов қ.)	д.б.н., профессор, Саратовский государственный технический университет имени Гагарина Ю.А. (Россия, г.Саратов)
Г.К.Курманова –	э.ғ.к., доцент, Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті	к.э.н., доцент, Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет
Ш. Х. Курманалина-	п.ғ.д., профессор, Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті	д.п.н., профессор, Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет
Р.С.Кенжекова –	п.ғ.к., доцент, Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті	к.п.н., профессор, Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет

2018 жылдан бастап шығарылады. Жылына 4 рет шығады.
Журнал Қазақстан Республикасының ақпарат және коммуникация министрлігі келісімен 07.12.2017 ж. Тіркеліп, №16782-Ж куәлік берілген.
2019 жылдан бастап журнал электронды форматта шығады.
Издается с 2018 года. Выходит 4 раза в год.
Свидетельство о регистрации издания №16782-Ж от 07.12.2017 г. Выдано Министерством информации и коммуникаций Республики Казахстан
С 2019 г. журнал издается в электронном формате

БҚИТУ, 2021
ISSN 2706-6266 *ТІРКЕУ НӨМІРІ 16782-Ж*

Технические науки

УДК 665.71: 666.97.035.51

МОДЕРНИЗАЦИЯ СИСТЕМЫ ПОДОГРЕВА НА НПС АТЫРАУ

Ахметжан С.З., Жигеров А.А., *Купешова А.С.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск
Западно-Казахстанский аграрно - технический университет имени Жангир хана,г.Уральск

Аннотация: *В данной статье расматривается один из главных экспортных направлений транспортировки казахстанской нефти в системе АО «КазТрансОйл» является магистральный трубопровод «Узень-Атырау–Самара». В год НПС поставляет на АНПЗ до 2.8 миллиона тонн нефти с разных месторождений Западного Казахстана. В эти дни на НПС завершается строительство соединительного трубопровода, который впервые даст возможность поставлять для переработки на АНПЗ лёгкую карачаганакскую нефть. Этот трубопровод, протяжённостью в 25 километров, свяжет нефтеперекачивающую станцию «Атырау» нефтепроводного управления западного филиала АО «КазТрансОйл» и непосредственно завод. Завершение строительства запланировано на сентябрь текущего года, после чего впервые, если будет достигнуто соглашение, может начаться переработка лёгкой карачаганакской нефти в Атырау.*

Ключевые слова: *АО «КазТрансОйл», транспортировка, АНПЗ, с отложениями парафина, магистральными насосами, нефтепровод, магистральных трубопроводах.*

Растущие объемы добычи углеводородного сырья в прикаспийском регионе и, прежде всего, нефти, приобретают большое стратегическое значение для потребителей, как в Европе, так и в других регионах мира. В этой связи к числу приоритетных, стоящих перед каспийскими государствами, относятся задачи по выводу энергоресурсов на мировой рынок. Одним из главных экспортных направлений транспортировки казахстанской нефти в системе АО «КазТрансОйл» является магистральный трубопровод «Узень-Атырау–Самара».

Первый в мире уникальный трансконтинентальный горячий нефтепровод Узень – Атырау – Самара протяженностью 1500 км. был построен в 1968–1970 гг. Высоковязкая парафинистая нефть Мангистау, застывающая при температуре +30 – +35 °С, поставила инженерную и научную задачу применять при ее транспортировке попутный огневой подогрев. Специальные печи подогрева устанавливались каждые 80–100 км, что позволяло транспортировать нефть даже в холодное время года без добавления разбавителей. Всего было установлено 6 станций подогрева нефти (СПИ) в пунктах Сай-Утес, Опорная, Карманово, Антоново, Сахарный и Барановка. В 2017 году объем экспорта нефти по данному направлению составил 15,75 млн. тонн, планируется увеличить до 16,5 млн. тонн. Традиционно транспортировка казахстанской нефти по нефтепроводу «Атырау - Самара» и далее по системе нефтепроводов ОАО «АК «Транснефть» осуществляется с месторождений полуостровов Бузачи и Мангышлак, месторождений Атырауской и Актюбинской областей.

Второе направление, на которое работает НПС Атырау - Каспийский трубопроводный консорциум, объём перевалки сырья в трубу которого составляет в среднем за год 5 миллионов тонн. По этому пути в основном тенгизская нефть поступает до терминалов в Новороссийске, откуда танкерами уходит через турецкие проливы в разные страны [1].

Ещё одно направление НПС Атырау - это поставки на Атырауский нефтеперерабатывающий завод. В год НПС поставляет на АНПЗ до 2.8 миллиона тонн нефти с разных месторождений Западного Казахстана. В эти дни на НПС завершается строительство соединительного трубопровода, который впервые даст возможность поставлять для переработки на АНПЗ лёгкую карачаганакскую нефть. Этот трубопровод, протяжённостью в 25 километров, свяжет нефтеперекачивающую станцию «Атырау» нефтепроводного

управления западного филиала АО «КазТрансОйл» и непосредственно завод. Завершение строительства запланировано на сентябрь текущего года, после чего впервые, если будет достигнуто соглашение, может начаться переработка лёгкой карачаганакской нефти в Атырау.

Особый интерес представляет транспорт высоковязких и высокозастывающих нефтей по магистральному нефтепроводу Узень-Атырау - Самара. Сооружение этого нефтепровода связано с открытием месторождений высокозастывающих нефтей: Жетыбай и Узень. На нефтепроводе, предназначенном для транспорта высокозастывающих нефтей, применяют технологию «горячей» перекачки. Нефть первоначально нагревают до 60 - 65 С, повторному подогреву остывшую до 33 С нефть подвергают на станциях подогрева нефти (СПН), расположенных по трассе. Размещение *станций подогрева*, их технические характеристики определены с учетом изменения температуры нефти по длине трубопровода.

Основные проблемы, возникающие при перекачке высоковязких (ВВ) и высокозастывающих (ВЗ) нефтей, связаны с их малой подвижностью, высокой температурой застывания, а если высокая вязкость обусловлена большим содержанием в нефти парафина, то с отложениями парафина на стенках трубопровода [2].

В практике известны способы перекачки высоковязких нефтей:

- с предварительным подогревом ("горячая" перекачка);
- с попутным подогревом (в т.ч. с применением скинэффекта);
- после термообработки;
- с маловязкими разбавителями;
- газонасыщенных нефтепродуктов;
- с водными растворами поверхностно-активных веществ (ПАВ);
- с депрессорными присадками.

Выбор способа перекачки делают на основании технико-экономических расчетов. Экономичность того или иного способа перекачки зависит от химического состава нефти, физических данных, диаметра и длины трубопровода, объема перекачки, характера местности и других конкретных данных.

Перекачка нефти с подогревом является самым исследованным способом, как с теоретической, так и с практической стороны. Основными проблемами при применении этого способа являются большой расход тепла на подогрев нефти, значительные теплопотери в окружающую среду и значительный перепад температур в начале и в конце участка перекачки, что вызывает отложение парафина на внутренних стенках трубопровода [3].

Основной путь повышения эффективности перекачки с подогревом - это применение высококачественной теплоизоляции, которая предназначена для снижения теплопотерь. Наряду с разработкой высокоэффективной теплоизоляции также совершенствуются способы подогрева нефти. Общая тенденция заключается в переходе от подогрева на промежуточных станциях к попутному подогреву нефти, что приводит к повышению изотермичности перекачки и значительному уменьшению запарафинивания трубопровода.

В настоящее время выделяются два основных направления в области перекачки высоковязких нефтей. Это традиционные методы перекачки нефти с подогревом и перспективные методы, основанные на применении поверхностно-активных веществ и депрессаторов для улучшения реологических свойств нефти. Для магистральных трубопроводов наибольшее распространение получил способ «горячей» перекачки, предусматривающий нагрев нефти перед ее закачкой в трубопровод и периодический подогрев нефти по мере ее остывания в процессе движения. Принципиальная схема такой перекачки приведена на рис. 1.

Нефть с промысла по трубопроводу *1* подается в резервуарный парк *2* головной перекачивающей станции. Резервуары оборудованы подогревательными устройствами, с помощью которых поддерживается температура нефти, позволяющая откачать ее подпорными насосами *3.* Они прокачивают нефть через дополнительные подогреватели и подают на прием

магистральных насосов 5. Магистральными насосами нефть закачивается в магистральный трубопровод *6.* По мере движения в магистральном трубопроводе нефть за счет теплообмена с окружающей средой остывает. Поэтому по трассе трубопровода через каждые 25...100 км устанавливают пункты подогрева 7. Далее нефть попадает на промежуточную насосно-тепловую станцию, где также установлены печи подогрева *10 и* основные насосы 8, после чего все повторяется снова. В конце концов, нефть закачивается в резервуары *9* конечного пункта, также оборудованные системой подогрева.

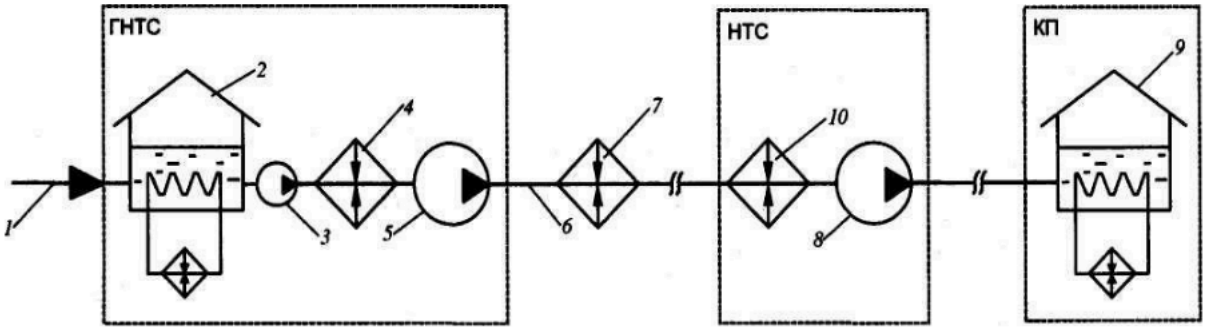

1 - подводящий трубопровод; *2,9*- резервуары; *3* — подпорный насос; *4,10* дополнительные подогреватели (печи подогрева); *5,8*- основные насосы; *6*- магистральный трубопровод; 7- пункт подогрева; *ГНТС* - головная насосно-тепловая станция; *НТС* - насосно-тепловая станция; *КП*— конечный пункт

Рисунок 1. Принципиальная технологическая схема «горячей» перекачки

На НПС Атырау эксплуатируется шесть печей, производительностью 600 кубических метров каждая и с температурой подогрева на выходе до 65 градусов [4].

На каждой станции подогрева нефти установлено по несколько печей Г9ПО2В производительностью 600 м^3/ч или более современных ПТБ-10А. Температура перекачки составляет в пределах 60°С. Нефтепровод оснащен современными средствами автоматики и телемеханики. Трубчатая печь Г9ПО2В (рисунок 3.1) объемно-настильного пламени предназначена для подогрева газообразных и жидких веществ технологических установок нефтяной, нефтехимической и химической промышленности. Печи Г9ПО2В по своей конструкции и виду теплопередачи являются радиально - конвективными.

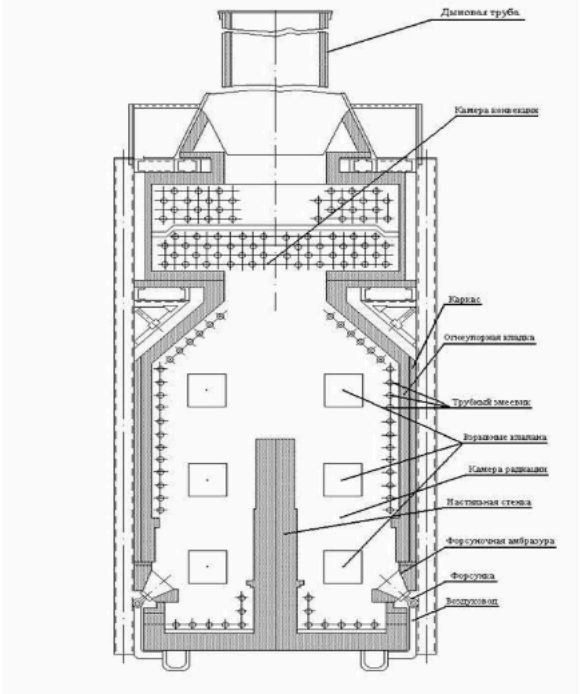

Рисунок 1 - Разрез печи Г9ПО2В

В данном случае печь Г9ПО2В используется для частичного подогрева нефти, транспортируемой по нефтепроводу от мест ее добычи и подготовки до потребителя или пункта перегрузки, использующая тепло сгораемой в ней нефти или газа.

Печь Г9ПО2В относится к двухкамерным трубчатым печам (по количеству камер радиации) с горизонтальным расположением продуктовых труб. Принцип работы печи типа Г9ПО2В основан на сжигании топлива в горелках в камере радиации. Прямо от сжигания топлива тепло направляется на настильную стену и излучает тепло трубам 4-х поточного продуктового змеевика, через который циркулирует нефть (передача тепла методом радиации). В конвекционной камере горячие дымовые газы омывают змеевики печи, отдавая тепло (передавая тепло методом конвекции) [3,4].

В настоящее время наряду с печами типа Г9ПО2В широко применяются более совершенные печи подогрева типа ПТБ-10. Индексы в шифре обозначают: П - печь; Т - трубчатая; Б - блочное исполнение; 10 - номинальная тепловая мощность 10 млн. ккал/ч. Печь трубчатая блочная ПТБ-10 представляет собой комплексное изделие, состоящее из двух основных блоков - печи трубчатой ПТ-10 и системы автоматизации печи.

Печь трубчатая ПТБ-10 поставляется и транспортируется к месту ее установки в разобранном виде. В комплект ее поставки входят 3 крупногабаритных блока (сборочные единицы): камера теплообменная, блок основания печи и блок вентиляторного агрегата. Кроме этого, в комплект поставки входят колена ввода и вывода нефти, угольники, дымовые трубы, площадка обслуживания, стремянка, вставка воздуховода, камерная диафрагма, монтажные детали, прокладки, крепежные и др. изделия. Теплообменная камера (рисунок 2) устанавливается на блок основания печи и крепится к нему при помощи нескольких болтов. На фланцах, расположенных на боковых стенках теплообменной камеры, установлены 4 дымовых трубы 8. Для осмотра состояния предохранительных (взрывных) клапанов 9, расположенных в верхней части теплообменной камеры, печь снабжается площадкой обслуживания, а для доступа на нее и осмотра внутреннего пространства камеры через смотровые лючки, находящиеся на задней торцевой крышке - стремянкой. Для принудительной подачи воздуха к камерам сгорания в составе трубчатой печи имеется также блок вентиляторного агрегата.

Трубчатая печь работает следующим образом: холодная нефть по трубопроводу ввода нефти в печь поступает в коллектор теплообменной камеры; из коллектора нефть четырьмя потоками поступает в нижние ветви змеевиков 5, расположенных параллельно в корпусе теплообменной камеры, проходит по змеевикам и собирается в выходном коллекторе; при своем движении по змеевикам нефть нагревается за счет тепла, отдаваемого продуктами сгорания топливного газа, сжигаемого в четырех камерах сгорания 7.

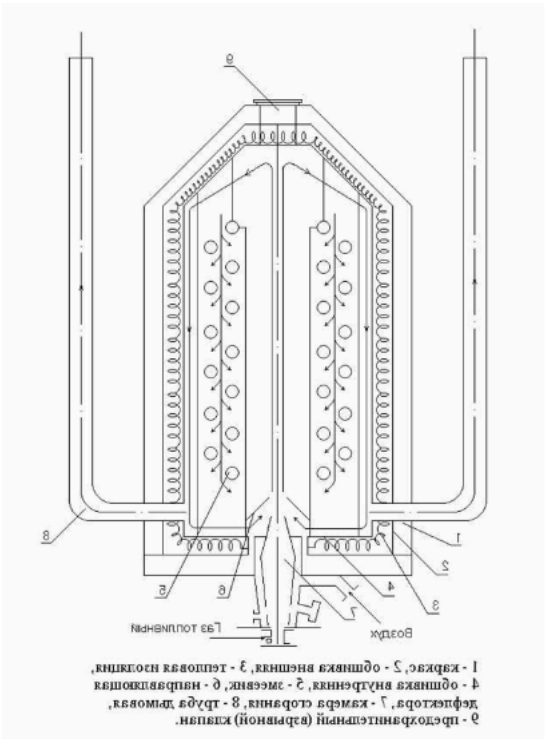

Рисунок 2 - Схема теплообменной камеры печи трубчатой блочной ПТБ-10

Применение для змеевиков оребренных труб, определенным образом расположенных в пространстве теплообменной камеры, обеспечивает высокую теплоотдачу поверхности нагрева. Интенсивная рециркуляция продуктов сгорания в печи достигается созданием высокой скорости движения продуктов сгорания во внутреннем объеме теплообменной камеры, получаемой в результате сжигания топлива в специальных камерах сгорания и установки дефлекторов.

Сжигание топливного газа в камерах сгорания осуществляется с принудительной подачей воздуха радиальным вентилятором [4].

"Горячей" перекачке присущи серьезные недостатки: сжигается часть перекачиваемой нефти в печах нагрева, загрязняется воздушный бассейн продуктами сгорания, невозможность использования этого способа на подводных трубопроводах без специальной дорогостоящей теплоизоляции, большие потери тепла и низкий КПД.

Один из методов уменьшения затрат на подогрев перекачиваемой нефти и потерь тепла — применение качественной тепловой изоляции. При использовании тепловой изоляции вначале надо выбрать материал, рассчитать толщину и конструкцию тепловой

изоляции. Материалы, применяемые для тепловой изоляции, должны обладать следующими свойствами: малым коэффициентом теплопроводности; низкой влагоемкостью и гигроскопичностью; малой плотностью; негорючестью; биологической инертностью по отношению к плесени, паразитам и грызунам; термостойкостью; способностью неоднократно выдерживать охлаждение и нагрев; прочностью и долговечностью; быть дешевыми и недефицитными [5].

Этим требованиям удовлетворяют пенополиуретан, пенополистирол, минеральная вата, стекловолокно, вермикулит, газобетон и др. материалы. Наибольшее распространение при изоляции "горячих" магистральных трубопроводов получили пенополиуретаны (ППУ). Пенополиуретан стойкий к нефти и нефтепродуктам всех видов, надежно работает в интервале температур от 80 до 400 К, обладает высокими теплоизоляционными свойствами и механической прочностью, малой водо- и паропроницаемостью, повышенной адгезией к различным материалам. Соответствующая ППУ конструкция тепловой изоляции представляет собой концентрическую оболочку теплоизоляционного материала, покрытую защитным кожухом из полиэтилена, рубероида, бризола, экструдированного пластика, листовой стали или листового алюминия. Применение тепловой изоляции на магистральных трубопроводах позволяет значительно сократить число пунктов подогрева и, следовательно, снизить затраты на их сооружение и эксплуатацию.

Список литературы:

1. Надиров Н.К. Нефть и газ Казахстана. Алматы. Ғылым. – 1995. С 163
2. Тогашева А.Р., Карамышев В.Г. Транспорт высокопарафинистых нефтей с использованием депрессорных присадок // Мониторинг и безопасность трубопроводных систем, - 2004, №3. - С 5
3. Технологический регламент трубопровода Атырау-Самара, ЗАО «КазТрансОйл», Атырау, 2004 г.
4. Мустафин, Ф.М. Машины и оборудование газонефтепроводов: Учеб. пособие для вузов / Ф.М. Мустафин, Н.И. Коновалов, Р.Ф. Гильметдинов и др. – 2-е изд., перераб. и доп. – Уфа: Монография, 2002. – С 384
5. Akhmetzhan S. Analysis of horizontal well operation at the Zhanazhol deposit Journal of Ecological Engineering Volume 19, Issue 1, 2018, Pages 25-32: https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85039716989&origin=AuthorNamesList&txGid=baab0449d7989e60f7ccf3cd07822ae5

УДК 665.71: 666.97.035.51

АТЫРАУ МҰНАЙ ӨҢДЕУ ЗАУЫТЫНДА ЖЫЛЫТУ ЖҮЙЕСІН ЖАҢҒЫРТУ

Ахметжан С. З., Жигеров А. А., * Кулешова А. С.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.
Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық - техникалық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Бұл мақалада «ҚазТрансОйл» АҚ жүйесінде қазақстандық мұнайды тасымалдаудың негізгі экспорттық бағыттарының бірі Өзен-Атырау-Самара магистральдық құбыры қарастырылады. Мұнай айдау стансасы Атырау мұнай өңдеу зауытына Батыс Қазақстанның әртүрлі кен орындарынан жылына 2,8 миллион тоннаға дейін мұнай береді. Бұл күндері ПС-да байланыстырушы құбырдың құрылысы аяқталуда, бұл алғаш рет Атырау мұнай өңдеу зауытына өңдеу үшін жеңіл Қарашығанақ мұнайын жеткізуге мүмкіндік береді. Ұзындығы 25 шақырымды құрайтын бұл құбыр «ҚазТрансОйл» АҚ батыс филиалының мұнай құбыры басқармасының Атырау мұнай айдау стансасы мен зауыттың өзін қосады. Құрылысты аяқтау ағымдағы жылдың қыркүйек айына*

жоспарланып отыр, содан кейін келісімге қол жеткізілсе, Атырауда алғаш рет жеңіл Қарашығанақ мұнайын өңдеу басталуы мүмкін.

Кілт сөздер: *«ҚазТрансОйл» АҚ, тасымалдау, Атырау мұнай өңдеу зауыты, парафин кен орындары, магистральдық сорғылар, мұнай құбыры, магистральдық құбырлар.*

УДК 666.3.03

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВТОРИЧНЫХ РЕСУРСОВ ДЛЯ ПРОИЗВОДСТВА СТРОИТЕЛЬНЫХ МАТЕРИАЛОВ

Беккалиев Н.М. , Шакешев Б.Т., Чумаченко Н.Г.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *Производство изделий стеновой керамики относятся к самым материалоемким отраслям. Известно, что качество керамических изделий определяются свойствами применяемого сырья. В статье приведены сведения об изменение свойств природного сырья для производства керамического кирпича. Установлено, что разнообразное техногенное сырья может являться хорошим дополнением к природному сырью при производстве керамического кирпича. Применение промышленных отходов в самой материалоемкой отрасли – производстве керамического кирпича может решить многие задачи. К их числу можно отнести: экономия природного сырья, утилизация многотоннажных отходов, снижение экологической напряженности, а самое главное – расширение номенклатуры керамических изделий.*

Ключевые слова: *керамический кирпич, стеновые материалы, энергосбережение, строительные материалы, производственные отход, техногенное сырье.*

Развитие строительной индустрии на основе последних достижений техники и технологии - основной целью инновационной концепции и производственной политика Республики Казахстан. Выполнение этой задачи тесно связаны с внедрением новых достижений и открытий в сфере строительных материалов направленные на применение местного сырья. В большом ассортименте разных видов строительных материалов и изделий, производство стеновой керамики является очень важным направлением, который при возведении наружных и внутренних стен зданий и сооружений одновременно выполняющего многофункциональную роль.

В нынешнее время основная база заводов производимых керамический кирпич в Казахстане нацелена на применение лессовидного суглинка, которая имеет значительные запасы практически во всех регионах страны и производство продукции осуществляется в основном методом пластического формования. Но песчанность и высокое содержание карбонатов в некоторых случаях не позволяют их использовать для производства полнотелого керамического кирпича, которому характерно наличие низких физико-механических свойств, ограничивающие его использование в строительстве на объектах разного назначения.

Поэтому высокий спрос на высокопрочную стеновую керамику осуществляется импортом готовой продукции из соседних зарубежных стран что, в конечном счете, приводит к удорожанию себестоимости возводимого строительного объекта.

Керамический кирпич обладает весомыми преимуществами по сравнению с силикатным кирпичом и бетонными изделиями. В первую очередь он обладает
лучшими теплотехническими характеристики, чем у бетона и силикатного кирпича, к тому же область использования стеновой керамики более широкая за счет высоких водостойких свойств и более высокой устойчивости к разнообразию агрессивной среды. Стоит отметить,

что керамический кирпич является самым экологически чистым стройматериалом за счет применения глины как натуральное сырье. На данный момент керамические изделия нормируются согласно ГОСТ 530-2012 [1].

Один из самых актуальных вопросов производства стеновой керамики на сегодня - это избыточное использование природного ресурса и низкая прочность готовой продукций. Нестабильность химических составов суглинка при обжиге кирпича приводят к неполному процессу минерально- и структурообразования даже на высоком уровне температуры обжига (T= 1000...1050 ^{0}C).

В результате производства расходуется топливно-энергетические ресурсы на производство некачественной изделий, и производители покрывают эти расходы путем поднятия цены на низкокачественную готовую продукцию.

Для решения вышеуказанной проблемы, в частности поиск новых источников сырья, обеспечивающих созданию усиленной каркасной структуры и улучшению активности взаимодействия составляющих компонентов предоставленной смеси и снижения температуры обжига.

Проблема экономии ресурсов при производстве строительной керамики и природных ресурсов следует рассматривать в сочетании с максимальным использованием промышленных отходов и охраной окружающей среды.

Вторичное сырье с различным химическим и минералогическим составом - многотоннажных промышленных отходов, показывающие равные а иногда, по технологическим кондициям и превосходящих результатов добываемому из недр земли сырью, требует высококвалифицированного подхода для использования этих ресурсов в строительстве.

Основным природным сырьем для производства керамического кирпича являются легкоплавкие глины. Однако все шире стали применяться и другие виды природного сырья. Разработаны составы на основе суглинков, лессов, аргиллитов, алевролитов и глинистых сланцев [2 - 5].

Разнообразное техногенное сырье (промышленные отходы) обеспечивают широкие возможности по корректировке природного сырья. Применение промышленных отходов в самой материалоемкой отрасли – производстве керамического кирпича может решить многие задачи. К их числу можно отнести: экономия природного сырья, утилизация многотоннажных отходов, снижение экологической напряженности, а самое главное – расширение номенклатуры керамических изделий.

При корректировке был обнаружен положительный результат карбонатной глины Метеховского месторождения - с отходом – марганцевым флотоконцентратом (15 %) и кварцевым песком (15 %) [6]. В результате получился светло-коричневый кирпич марок 200-250 с морозостойкостью более 50 циклов.

Ваграночные шлаки позволили на основе суглинков повысить марку керамического кирпича с 75 до 120, уменьшить в два раза количество брака. Достижение этих результатов стало возможным за счет изменения минерального состава новообразований: уменьшилось содержание кварца и увеличилось волластонита и анортита.

Все чаще находят практическое применение отходы угледобычи и золы [7 - 8], а также шлаки [9].

Евтушенко Е.И., Иванов А.С. использовали виде вводимой добавки гранулированный доменный шлак ОАО «Новолипецкий металлургический комбинат», которая на 70 % состоит из стеклофазы. В раскристаллизованной части обнаружены мелилит (окераманит) и мервинит.

Исследования структуры пор в керамических плитках показали, что зола легкой фракции значительно улучшает пористую структуру изделий при 1050-1100 °С, при этом снижается общая пористость, повышается однородность микропор по размерам, что улучшает физико-механические показатели керамических материалов [10].

Такой подход характерен не только в Российской Федерации [11], но и Казахстане.

По исследованиям Казахстанских ученых Монтаев С.А., Шакешев Б.Т. в технологии керамического кирпича было применено гранулированный фосфорный шлак фосфорного завода АО «КазФосфат» г.Тараз, суглинок Чаганского месторождения и зола Кызылординской ТЭЦ [12-17]. Однако эти исследования и положительный опыт внедрения не решил поставленные перед страной задачи.

Большой запас производственных отходов в центральной зоне Казахстана, это золы и шлаки энергетических, химических и металлургических промышленностей, где находится более 1,2 млрд.т. этого техногенного сырья . На сегодняшний день использование этих отходов составляет только десятую часть зол и шлаков, менее 4% фосфогипса и отходов углеобогащения, а отходы горнопромышленности до сих пор не используются. [18].

Выводы

1. Современная сырьевая база производства керамического кирпича состоит из двух блоков: природного сырья и техногенного сырья.
2. В качестве природного сырья применяются, в основном, легкоплавкие глины и суглинки. Кондиционность природного сырья снижается, что находит свое отражение на качестве керамических изделий.
3. Техногенное сырье – промышленные отходы различных производств: энергетического, горнопромышленного, химического и металлургического комплексов имеют разнообразный химический и минеральный состав. Они накоплены в значительных объемах и могут служить корректирующими компонентами некондиционного природного сырья для производства керамического кирпича с регулируемыми свойствами.

Список литературы:

1. ГОСТ 530-2012 Кирпич и камень керамические. Общие технические условия.
2. Бутт Ю.М. Общая технология силикатов: учебник. -М.: Стройиздат, 1976. 600 с.
3. Будников П.П Химическая технология керамики и огнеупоров: учебник /П.П. Будников, В.Л. Балкевич, А.С. Бережной и др. / под общ.ред. П.П. Будникова, Д.Н. Полубояринова. М., Стройиздат, 1972. 552 с.
4. Истомин В.И. Подбор оптимального фракционного состава у аргиллитов для производства кирпича / В.И. Истомин, В.Я. Толкачев, Н.Ж. Сорокин //Строительные материалы. 1980. № 4. С. 23-24.
5. Рожкова Н.С. Использование отходов углеобогащения в производстве керамического кирпича // Пр-сть строит.материалов. Сер. 11, Использование отходов попутных продуктов в производстве строительных материалов и изделий. Охрана окружающей среды: отчет опыта: экспресс – инф.-М.: ВНИИЭСМ, 1988. Вып.2. С. 8-10.
6. Алъперович И.А. Лицевой кирпич объемного окрашивания на основе карбонатной глины / И.А. Алъперович, Н.Г. Перадзе // Пр-сть кермических стеновых материалов и пористых заполнителей. Сер. 4: экспресс обзор. М.: ВНИИЭСМ, 1990. Вып.2. С. 20 - 23.
7. Рожкова Н.С. Использование отходов углеобогащения в производстве керамического кирпича // Пр-сть строит.материалов. Сер. 11, Использование отходов попутных продуктов в производстве строительных материалов и изделий. Охрана окружающей среды: отчет опыта: экспресс – инф.-М.: ВНИИЭСМ, 1988. Вып.2. С. 8-10.
8. Устьянова В.Б. Подбор состава сырьевой смеси для двухслойного лицевого кирпича / В.Б. Устьянова, Б.В. Лобанов, В.В. Кузьмович // Строительные материалы. 1980. № 3. С. 15-16.
9. Завадский В.Ф. Особенности формирования прочной структуры шихт на основе суглинков и шлака в процессе обжига и остывания черепка / В.Ф. Завадский, Г.И. Стороженко // Изв. Вузов. Строительство и архитектура. 1985.№ 3. С. 68-71.
10. Евтушенко Е.И., Иванов А.С. Разработка состава масс для керамического кирпичас использованием металлургических шлаков // Фундаментальные исследования. 2008. № 11. С. 84-85.
11. Бурлаков Г.С. Производство стеновой керамики на основе низкокачественных суглинков и промышленных отходов предприятий Ростовской области / Г.С. Бурлаков. В.П.

Петров, М.А. Кабатова // Пр-сть строит.материалов. Сер. 11. Использование отходов, попутных продуктов в производстве строительных материалов и изделий. Охрана окружающей среды. Отеч. опыт: экспресс-информ. М.: ВНИИЭСМ, 1988. Вып.2. С. 1-12.

12. Монтаев С.А., Шакешев Б.Т., Нариков К.А., Адилова Н.Б. Исследование фазовых превращений в сырьевой композиции для получения стенового материала с пористой структурой // ПЕНОБЕТОН-2007: материалы Междунар. конф. – Санкт-Петербург: ПГУПС, 2007. С. 71 - 75.

13. Монтаев С.А., Шакешев Б.Т. Композиционные добавки в производстве стеновой керамики на основе лессовидных суглинков // Экономические аспекты развития народного хозяйства Западного Казахстана: материалы Междунар. конф. – Уральск: ЗКАТУ им.Жангир хана, 2007. С. 371 - 372.

14. Монтаев С.А., Шакешев Б.Т. Разработка технологических режимов обжига керамических композиций на основе лессовидных суглинков // Строительство-2007: материалы Междунар. конф. – Ростов: РГСУ, 2007. С. 108 - 110.

15. Монтаев С.А., Шакешев Б.Т. Физико-механические свойства строительной керамики в двухкомпонентных композициях // Технология производства металлов и вторичных материалов. Караганда, 2007. № 1 (11). С. 222 - 225.

16. Монтаев С.А., Шакешев Б.Т., Монтаева Н.С., Нуралин Д.Б. Влияние температуры обжига на изменение свойств керамических масс, модифицированных комплексными добавками // Вестник НИИстромпроекта. Алматы, 2006. № 6 (11). С. 13-16.

17. Монтаев С.А., Шакешев Б.Т., Монтаева А.Д. Влияние комплексных добавок на изменение физико-механических свойств керамических масс // Вестник НИИстромпроекта. Алматы, 2006. № 4-5 (10). С. 18-20.

18. Шакешев Б.Т., Монтаев С.А., Стеновая керамика полусухого прессования в композиции лессовидный суглинок – зола ТЭЦ – волластонитсодержащий шлак // Республика Казахстан Алматы, 2009. № 2 (9). С. 225 - 233.

УДК 666.3.03

ҚҰРЫЛЫС МАТЕРИАЛДАРЫН ӨНДІРУ ҮШІН ҚАЙТАЛАМА РЕСУРСТАРДЫ ПАЙДАЛАНУ

Беккалиев Н.М. , Шакешев Б.Т., Чумаченко Н.Г.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті

Аннотация: *Қабырғалық керамикалық бұйымдар өндірісі материалды көп қажет ететін салалардың бірі болып табылады. Керамикалық бұйымдардың сапасы қолданылатын шикізаттың қасиеттерімен анықталатыны белгілі. Мақалада керамикалық кірпіш өндіруге арналған табиғи шикізаттың қасиеттерінің өзгеруі туралы ақпарат берілген. Керамикалық кірпіш өндірісінде әр түрлі техногендік шикізат табиғи шикізатқа жақсы қосымша бола алатыны анықталды. Өндірістік қалдықтарды материалды көп қажет ететін өнеркәсіпте – керамикалық кірпіш өндірісінде пайдалану көптеген мәселелерді шеше алады. Оларға мыналар жатады: табиғи шикізатты үнемдеу, үлкен тонналық қалдықтарды қайта өңдеу, экологиялық күйзелісті азайту, ең бастысы - керамикалық бұйымдардың ассортиментін кеңейту.*

Кілт сөздер: *керамикалық кірпіш, қабырға материалдары, энергия үнемдеу, құрылыс материалдары, өндірістік қалдықтар, техногендік шикізат.*

УДК 681.3

РОЛЬ МИКРОКОТРОЛЛЕРОВ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Беляев А.П., Садыкова Л.А.

Западно- Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

***Аннотация**: В современном мире микроконтроллеры используются во всех электронных приборах и устройствах. Сложно представить жизнь современного человека без удобств, которые предоставляют нам микроконтроллеры. Именно поэтому важно изучать и развиваться в программировании и модернизации микроконтроллеров.*

***Ключевые слова:** микроконтроллеры, микросхема, язык программирования программа, устройство,память.*

Чтобы определить достоинства и недостатки использования микроконтроллеров необходимо:

- изучить принцип работы микроконтроллеров;
- изучить области применения микроконтроллеров;
- изучить удобства и недостатки написания своего программного кода для микроконтроллеров.

Микроконтроллер - микросхема, предназначенная для управления электронными устройствами, которая сочетает в одном кристалле функции процессора, периферийных устройств(ввода и вывода информации, таймеры и др.), а также содержит ОЗУ и (или) ПЗУ память.

Несмотря на то, что микроконтроллер является сложным устройством, принцип его работы очень прост. Работа микроконтроллера основывается на двух командах (“есть сигнал” 1, и “нет сигнала” 0). Посредством этих сигналов в память микроконтроллера вписывается код определенной команды. При считывании микроконтроллером этих команд он исполняет определенный код [1, с.4].

Структурная схема, показанная на рисунке 1, показывает работу микроконтроллера, она состоит из 8 блоков:

1. Память программ. В памяти программ (или flash памяти) записывается программа в двоичном коде.
2. Программный счетчик. Указывает на строку в программе, которую должен выполнять микроконтроллер.
3. Регистр команд. Загружает в себя строку, которую указал программный счетчик и выполняет ее.
4. Оперативно запоминающее устройство (ОЗУ). Память, в которой хранятся все переменные.
5. Арифметико-логическое устройство (АЛУ). Все математические и арифметические операции выполняются в АЛУ (сложение, вычитание, сдвиг регистров и т.д.)
6. Регистры общего назначения (РОН). Операнд АЛУ является РОН, он располагается в одном адресном пространстве с ОЗУ
7. Регистр статуса. В нем располагаются полезные флаги как: флаг минуса, флаг нуля, флаг переполнения регистра и др.
8. Периферия. В этом блоке находится одно, или несколько периферийных устройств (таймер, SPI (SerialPeripheralInterface), I/O порты и т.д.).

Программный счетчик, регистр статуса, регистр команд, ОЗУ, РОН и АЛУ являются центральным процессорным устройством (ЦПУ). Из структурной схемы видно, что все блоки обмениваются друг с другом информацией по шинам данных.

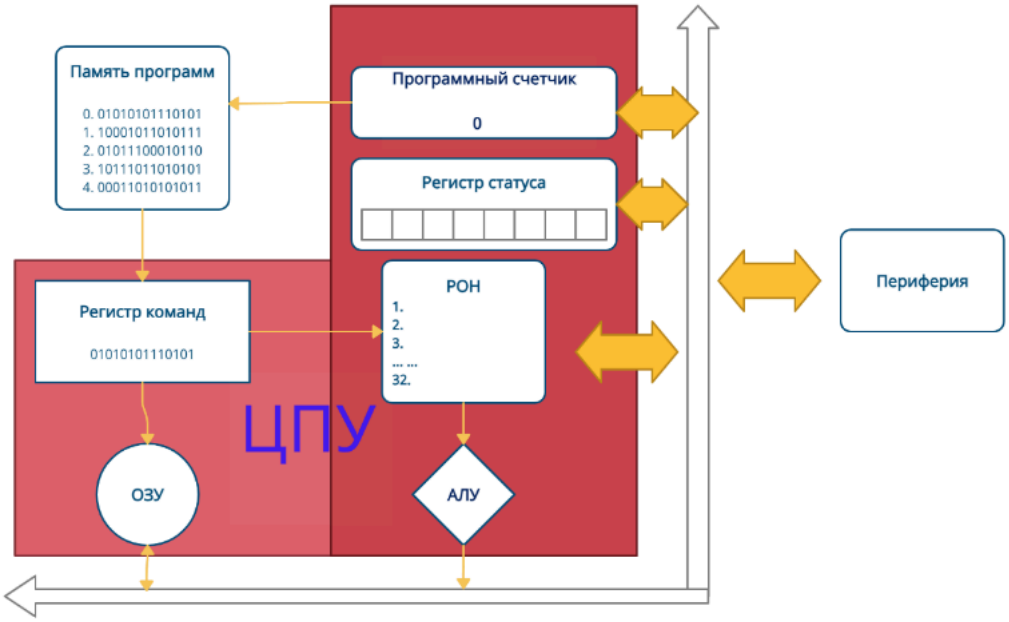

Рисунок 1.

Область применения микроконтроллеров очень обширна. Они применяются как в промышленной автоматике, так и в бытовых приборах, в секретных военных системах и переключения каналов на пульте телевизора, намного проще будет перечислить электрооборудование, в которых их не используют. Появилось множество устройств, существование которых было бы не возможно без микроконтроллеров.

Основными областями микроконтроллеров является:

- Авиационная промышленность.
- Промышленное оборудование.
- Железный транспорт.
- Автомобили.
- Электронные детские игрушки.
- Средства связи.
- Медицинское оборудование.
- Бытовая техника.
- Робототехника.

Отдельно можно выделить робототехнику, благодаря появлению микроконтроллеров она стала стремительно развиваться, а их простота в обучении и доступность позволяет радиолюбителям создавать инновационные технологии.

Основной язык программирования для микроконтроллеров – Ассемблер, но есть и альтернативы:

- С.
- С++.
- Бэйсик(устаревший).
- Паскаль.
- Python.

Самыми распространенными являются С и Ассемблер. Существуют языки высокого и низкого уровня. Язык Ассемблер является языком низкого уровня, С- высокого.

Преимущества и недостатки при выборе между языка высокого и низкого уровня:

1. Совместимость и перенос кода

У каждого микроконтроллера свой язык Ассемблера, поэтому есть 2 недостатка при написании кода:

- При переходе на аналогичный микроконтроллер заново придется изучать язык, потому что языки Ассемблера у каждого микроконтроллера свой.
- При переносе готового кода на другую модель, код придется переписывать заново.

2. Быстродействие:

- Ассемблер является основным языком программирования, поэтому даже хорошо написанный код на языке высокого уровня будет ему проигрывать в быстродействии, но микроконтроллеры, имеют высокую производительность, поэтому разница исполнения кода не велика.

3. Время на разработку:

- Здесь ассемблерпроигрывает, потому что создавать программы на языке высокого уровня намного быстрее и легче.

У языка высокого уровня плюсов больше.

Из-за простоты изучения и программирования микроконтроллеров возникают проблемы с безопасностью и это самый большой недостаток в использовании микроконтроллеров повсеместно. В связи с этим очень важно развивать защиту микроконтроллеров от посторонних вмешательств.

Таким образом, микроконтроллеры имеют множество преимуществ. Их появление повысило удобства для человека. Создание кода для микроконтроллеров ограничивается только воображением программиста.

Область робототехники стремительно развивается, товары и бытовая техника становится лучшего качества, врачи посредством использования электротехники, которая работает благодаря микроконтроллерам, начали качественнее оказывать помощь больным. Научно-технический прогресс стремительно растет и быть может уже скоро мы окажемся на пороге открытия чего-то масштабного.

Список литературы:

1. Хофманн М./ Микроконтроллеры для начинающих //Пер. с нем. — СПб. БХВ-Петербург, 2010,304 с.
2. Рюмик С.М./1000 и одна микроконтроллерная схема, М.,ДМК Пресс.,2017,336 с.

ӘОЖ 681.3

ҚАЗІРГІ ӘЛЕМДЕГІ МИКРОКОНТРОЛЛЕРЛЕРДІҢ РӨЛІ

Беляев А. П., Садыкова Л. А.

Батыс Қазақстан инновациялық -технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *қазіргі әлемде микроконтроллерлер барлық электронды құрылғылар мен құрылғыларда қолданылады. Қазіргі адамның өмірін микроконтроллерлер бізге беретін ыңғайлылықсыз елестету қиын. Сондықтан микроконтроллерлерді бағдарламалау мен модернизациялауда үйрену және дамыту маңызды.*

Кілт сөздер*: микроконтроллерлер, микросхема, бағдарламалау тілі бағдарлама, құрылғы, жад.*

ӘОЖ 622.243.23

ҚҰЙЫНДЫ ҚҰБЫРЛАРДЫ ҚОЛДАНЫП, ЖОҒАРЫ ТҰТҚЫРЛЫ МҰНАЙ ҚАБАТТАРЫНА ЖЫЛУЛЫҚ ӘСЕР ЕТУ ТИІМДІЛІГІ

Ибраимов А.А., Ихсанов К.А., Шаненов Н. Н.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.
Мұнай-газ ісі, 3 курс студенті, БҚИТУ, Орал қ.

Аннотация: *Осы жұмыста жоғары тұтқырлы мұнай қабатына, оның мұнай бергіштігін арттыру мақсатында ұсынылып отырған жылулық әсер ету әдістерін теориялық тұрғыда жеткізу. Көлбеу ұңғымаларда қабатқа құйынды құбырлар арқылы жылулық әсер етудің технологиялық схемасы көрсетілген. Ранко әсері қолданылған қабатта жылу көздерінен алынған жылудың таралу динамикасын көрсететін аналитикалық тәуелділік анықталған.*

Кілт сөздер: *мұнай, өнімділік, парафин, тұтқырлық, ұңғыма.*

Қатты көлденең ұңғымадағы Ранко гидроагрегатының көмегімен жоғары тұтқырлы мұнай шоғырларына әсер ету үшін ұтымды жылулық әдісті әзірлеу.

Құйынды эффект - Rank-Hilsch эффектісі - цилиндрлік немесе конус камерасында екі фракцияға айналғанда газ немесе сұйықтықтың бөліну әсері. Шеткі аймағында жоғары температуралы айналмалы ағыны қалыптасады, ал ортасында-айналмалы салқындатылған ағын, сонымен қатар осы ортасындағы ағынның айналуы шеткі аймақтағыдаай бағытта жүреді. Алғаш рет 1920-шы жылдардың соңында өнеркәсіптік циклондағы температураны өлшеу кезінде француздық инженер Джозеф Рэджге әсер тиді [1,2].1931 жылдың соңында J. Rank «Вортекс түтігі» деп аталатын ойлап тапқан құрылғы үшін қолданылды (1-сурет). Патентті алу үшін 1934 жылы Америкада [4] неміс ғалымы Хилш зерттеді. Қазіргі уақытта құйындылық әсері қолданылатын бірқатар құрылғылар енгізілді.

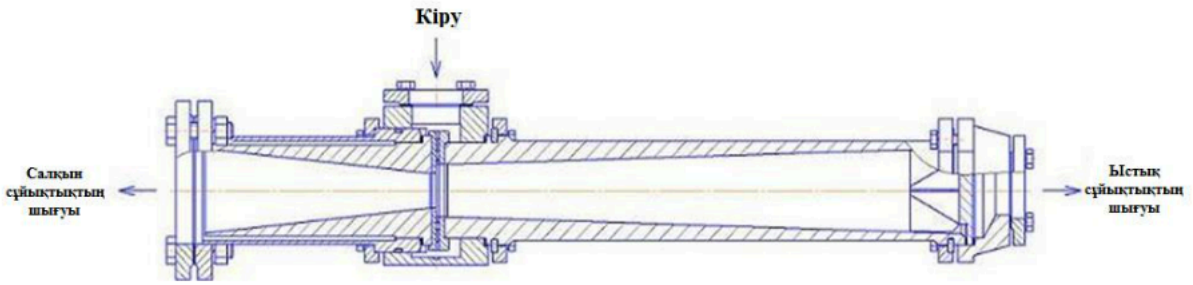

1 сурет – Конусты камералы Ранко құйынды құбыры

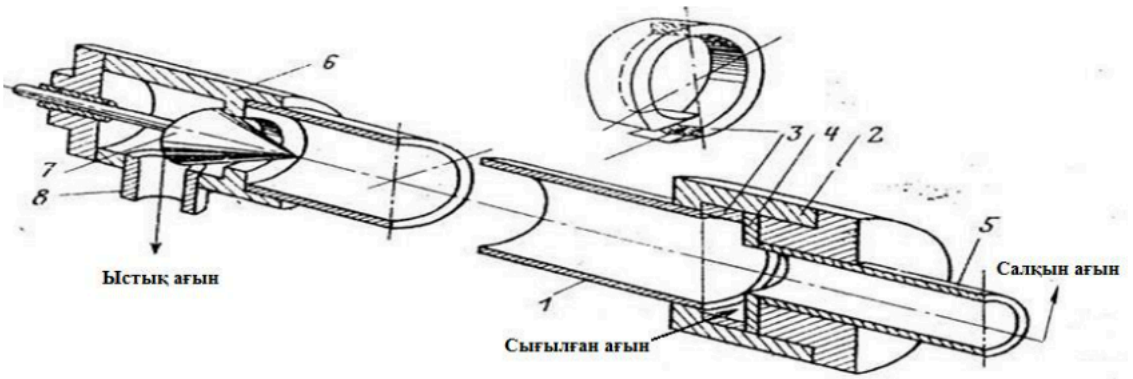

2 сурет –Цилиндрлі камералы Ранко құйынды құбыры

а)бойлық бөлік; б) секцияның көлденең қимасы бойымен көлденең қимасы; Диафрагмадағы температура мен қысым; Tk Pk клапанына дейін бірдей

Сығылған газ қысымы бар данада және Тс температурасы, әдетте, қоршаған орта температурасына тең немесе жақын T_0. S цилиндрлік түтікке I саңылауларының II арқылы жанама түрде енгізіледі, Бұл құбырдың ішкі бетіне тән. Өз осіне қатысты айналатын түтікке кіретін газ ағыны құбырдың шеткі бойымен С-С көлденең қимасынан ГГ құбырының ыстық нүктесіне дейін жылжиды. Газ ағынының шығу соңы YY құбыр перифериялық бөлігі тежелу $T_g > T_c$ кезінде осыған байланысты алынған кезде сақиналы слоттары арқылы IV. газ ағыны қалған шеткері газ ағыны орталық түтік арқылы өтеді және тесігі III және тоқырау температурасы $T_x > T_c$ суық соңы түтікке Х-Х арқылы осыған шығарылады. қысым Рс төменде түтіктің шығуда қысым екі газ ағындары, яғни $p_x < p_c$ және $p_r < p_c$. екі ағымға тежеу Тс температураны бар газ ағынының құрылады құйынды түтіктер әсері бөлу, бір тоқырау температура тұралап температурасы $T_g < T_c$ $T_r > T_c$ және басқа да бір мынадай оңайлатылған процесі схема арқылы түсіндіруге болады.

Екі бұрыштық жылдамдықты бөлу туралы заңдармен және әртүрлі термодинамикалық температурамен бірдей бағытта екі айналмалы ағымдар ағып тұрады. Термодинамикалық температура арқылы қозғалатын ағынның нақты температурасы, яғни ағыммен бірге жылжитын термометр арқылы көрсетілетін температура көрнеді.

Шеткі газ ағыны саңылау секциясының СС-інен FG-дың ыстық нүктесіне дейін және кері бағытта орталық ағымға, яғни FG-дің ыстық нүктесінен бастап шашатын секциясына дейін жылжиды. С-С-Г-Г секциясынан перифериялық газ ағынының тежеуіне байланысты бұл ағынның термодинамикалық температурасы үздіксіз артып, оның тангенттік жылдамдығы азаяды.

Шеткі газға кері қарсы келетін орталық газ ағыны перифериялық ағыннан өтетін газ бөлшектерінен қалыптасады.

Термодинамикалық температура мен орталық ағымның бұрыштық жылдамдығы түтіктің ыстық нүктесіне жақын және ең төменгі диафрагмаға жақын. Орталық және перифериялық газ ағындарының тікелей өзара әрекеттесу процесінде оларды термодинамикалық температура мен бұрыштық жылдамдық теңестіреді. Бұл жағдайда жылу және кинетикалық энергия орталық ағыннан перифериялық ағынға ауысады. Нәтижесінде перифериялық ағынның тежеу температурасы артады, ал орталық температурасы төмендейді. Ранка Хальша әдісін қолданып, резервуарға әсер ету үшін ұтымды жылулық әдісті әзірлеудің ұсынылған әдісі асфальт-шай қалдықтары бар өнімді жоғары тұтқырлығы жоғары, жоғары парафинді мұнай резервуарына (43, 61) ыстық сұйылтқышты жеткізу үшін құйынды түтікшені пайдалануға негізделген.

Ұңғыманың ұсынылған орналасуы ұңғымалы экожүйерді қолдану арқылы немесе инжекциялық ұңғымаларда құйынды түтіктің үстінде орнатылған реактивті сорғы деп аталады.

Эжектордың принципі бір газ тәріздес немесе сұйық ортадан екіншісіне энергияны беру негізінде құрылады. Жүргізілетін сұйықтықтың қозғалысы жұмыс ортасының ағынымен қамтамасыз етіледі.

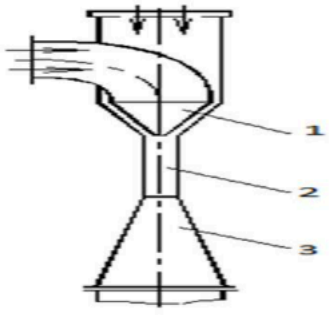

3 сурет – Эжектор схемасы
1 - шашқыш; 2 - араластыру камерасы; 3 – диффузор

Тік ұңғымамен салыстырғанда көлденең ұңғыманың негізгі артықшылығы - дренаж аймағын кеңейту және фильтрациялық бетті үлкейту арқылы дебитті көбейту.

Көлденең ұңғымаларды қолдануды бастаған кезде оларды құру қарапайым тік ұңғымаға қарағанда 2,5 есе қымбат болған еді, алайда капиталды салымның жалпы көлемі 1,5 есе төмен, ал капиталды салымның сатып алыну уақыты 2 есе азаяды. Бұл кезде ұңғыманың орташа қызметтегі фонды 7-8 есе азаяды, ал көлденең ұңғыманың дебиті 3-7 есе көбейеді. Қазіргі уақытта ғылыми – техникалық шаралар арқылы көлденең ұңғымалардың құны тік ұңғыманың құнына жақындап келеді.

Көлденең ұңғымаларды қолданудың бірқатар артықшылықтарына қарамастан, олардың нақты тиімділігі теориялық мүмкін тиімділігінен өте төмен. Дебит бойынша жоспарлар көбіне ақталмайды, кей кезде ұңғыма өнімінің суланuы тез болады. Көлденең ұңғыманың жеткіліксіз тиімділігінің себептері көлденең оқпанмен өнімді қабатты ашудың ерекше шарттары болуы мүмкін, яғни қабатқа жуу сұйығымен әсер етудің ұзақ уақыты, ұңғыма диаметрінің оның диаметріне әсері, коллектор-қабаттың геологиялық құрылысының біртексіздігі, басқа факторлар.

Ұңғыма эжекторынан төмен орналасқан құйынды құбырларды қолдану мұнай қабатына енгізілетін қоспаның температурасын 47 К-ға көбейтеді. Бұл мұнай тұтқырлығының азаюына және қабаттың мұнай бергіштік коэффициентін көтеруге алып келеді.

Құйынды құбырдан шыққан температурасы 519,8 К (246,8°С) болатын ыстық ағын өнімді қабаттан жоғарырақ орналасқан игерудің басқа объектісіне қарай бағытталады.

Қабатқа айдалатын қоспа тек қана термиялық әсер етіп қана қоймайды, сонымен қатар қоспада мұнайда ери отырып, оның тұтқырлығын төмендететін, ал суда ери отырып, судың тұтқырлығын көтеретін көмірқышқыл газы болғандықтан, мұнай мен жыныс арасындағы шекарада беттік шиеленісті азайтады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Тарунин Е.Л., Аликина О.Н. Вычислительные эксперименты для вихревой трубки Ранка // Труды Международной конференции RDAMM–2001. - Хилша: Пермский государственный университет, 2001.- Т. 6, ч. 2. - С. 363.
2. Меркулов А.П. Вихревой эффект и его применение в технике. – М.: Машиностроение, 1969. - 183с.
3. Григулецкий В.Г., Коротков С.В. Основные аспекты разработки трудноизвлекаемых запасов нефти комбинированными системами горизонтальных и вертикальных скважин // Геология геофизика и разработка нефтяных месторождений. - 1997. - №10. – С. 34-36.
4. Пат. 1952 281 США. Method and apparatus for obtaining from a fluid under pressure two currents of fluids at different temperatures. 1934.03.27

УДК 622.243.23

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ТЕПЛОВОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ НА ВЫСОКОВЯЗКИЕ НЕФТЯНЫЕ ПЛАСТЫ С ПРИМЕНЕНИЕМ ВИХРЕВОЙ ТРУБЫ

Ибраимов А.А., Ихсанов К.А., *Шаненов Н. Н.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск
*Нефтегазовое дело, студент 3 курса, ЗКИТУ, г. Уральск

Аннотация: *В работе дано теоретическое обоснование предлагаемого метода теплового воздействия на высоковязкий нефтяной пласт с целью повышения его нефтеотдачи. Показана технологическая схема теп-лового воздействия наклонных скважин*

вихревыми трубами на пласт с эффектом Ранко. Определена аналитическая зависимость, отражающая динамику распределения теплоты, получаемой от источников тепла в применяемом пласте с эффектом Ранко.

Ключевые слова: *нефть, производительность, парафин, вязкость, скважина.*

УДК 631.675

ФОРМИРОВАНИЯ РАСПОЛОЖЕНИЯ И ВЫЯВЛЕНИЯ МЕСТОРОЖДЕНИЙ ТЯЖЕЛЫХ БИТУМОВ В СОЛЯНОКУПОЛЬНЫХ ОБЛАСТЯХ

Ихсанов К.А., *Овчинников К.Н., Калешева Г.Е., Амангалиев Е.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск
*Самарский государственный технический университет, г. Самара, РФ

Аннотация. *В данной статье рассмотрено закономерности расположения месторождений тяжелых битумов. Проанализировано месторождений в солянокупольных областях Прикаспийской низменности. Приведены физико-химические свойства природных битумов и тяжелых нефтей.*

Ключевые слова: *структура, закономерность, природные битумы и тяжелые нефти, месторождения , свойства.*

Выявленная закономерность апробирована в Восточной части Прикаспийской впадины, для которой были составлены как региональный, так и локальный, прогнозы битуминосности и открыто крупное месторождение Мортук и ряд раннее неизвестных небольших и средних месторождений высоковязких нефтей и природных битумов.

Месторождения природных битумов и тяжелых нефтей, находящиеся в других регионах, хотя и более скромные по своим размерам, могут представлять большой интерес для стран, располагающих ими, поскольку они не так богаты энергетическим сырьем. Примером являются ресурсы ПБ в Бирме - 1 месторождение, в Индии - 1 и в Японии — 3. В большинстве случаев коэффициент извлечения сырья в этих странах не превышает 5%. Расширение поисково-разведочных работ и совершенствование применяемых методов добычи могут значительно повысить экономическую ценность месторождений ПБ в этих странах[1,2].

В странах СНГ (России, Азербайджане, Узбекистане и Западном Казахстане) разведанные запасы ПБ составляют 850 млн.т при прогнозных запасах 30 млрд.м , из которых на мальты приходится 53%, асфальты и асфальтиты 43%. ПБ залегают в кембрийских, каменноугольных, пермских и мезокайнозойских осадочных отложениях. Около 90% прогнозных запасов ПБ находится в России (Восточная Сибирь, Урало-Поволжье, Тимано-Печорская впадина).

В настоящее время в Российской Федераций открыто 280 месторождений ТН с плотностью 904 кг/м^3 . Основные геологические запасы ТН сосредоточены в трех нефтегазовых провинциях (НГП): Западно - Сибирской (54%), Волго - Уральской (26%) и Тимано -Печорской (16,6%) . Около 3% запасов приходятся на Северо - Кавказско - Мангышлакскую НГП (Краснодарский край, Чечня и Ингушетия) и Охотоморскую НГП (Сахалинская область).

Перспективными для выявления месторождении ТН, но недостаточными излучениями являются Енисейско - Анабарская и часть Восточно - Сибирской НГП. В целом залежи ТН находятся в пределах глубин 80-3900м, но основная часть приурочен к интервалу 500-1500м.

В Тимано - Печорской НГП основные запасы ТН сосредоточены в Тиманской , Печорр - Колвинской, Хоревейской, Варандей - Адзывинской нефтегазоностных областях. Небольшие по запасам месторождения найдены в Ижма - Печорской и Северо - Предуральской нефтегазоностных областях (НТО). В провинции открыта 4 крупных по извлекаемым запасам (Ягерское, Усинское, Торавейское, Наульское), 6 средних (Варандейское, Южно -Торавейское, Лобаганское, Тобайское, Западно - Хоседаюское, Висовское) и 14 мелких месторождений ТН.

Все крупные и 4 средних месторождения, кроме Тобойского, находятся на глубине менее 1,5 км. Глубина залегания залежей в терригенных коллекторах - 175-2700 м, карбонатных - 550-3910 м.

Волго - Уральской НГП основные запасы ТН сосредоточены в Верхнекальской, Южно - Татарской и Мелекесской нефтяных областях (НО). Месторождения ТН открыты в Северо - Татарской и Уфимской НО и Бузулужской, Нижне - Волжской и Южно - Предуральской НТО. В этой провинции открыто одно крупное (Ромашинское), 7 средних (Ноао -Елховское, Бурейкинское, Степноозерское, Москудьинское, Павловское, Мишкинское, Гремихинское) и 184 мелких месторождения находятся на глубине менее 1500 м. В карбонатных коллекторах сосредоточены 55% геологических запасов ТН, в терригенных - 45%.

В Северо - Кавказско - Мангишлакской НГП на территории Краснодарского края в Индоло - Кубанском прогибе открыто 1 среднее (Анастасивского - Троицкое) и 26 мелких месторождения ТН, в Чечне и Ингушетии в Терско - Каспийском прогибе - 2 мелких месторождения Глубина залегания залежей 150-1800 м, чаще - менее 1000 м[14].

В Западно - Сибирской НГП основные запасы сосредоточены в Надым -Пурской, Пуф - Тазовской и Среднеобской НТО. Единичные месторождения ТН. Открыты в Ямальской и Гыданской газонефтеносных областьх (ГНО), Фроловской и Каймысовской НТО. В настоящее время в провинции открыто 1 уникальное по извлекаемым запасам месторождения (Русское), 4 крупнейших (Северо - Комсомольское, Федоровское, Ван - Еганское, Лянторское), и крупных Западно - Мессояхское), 4 средних и 9 мелких месторождения ТН. Они расположены на глубине 600-2200 м. Основные запасы ТН сосредоточены на глубине 600-1100 м[3].

В Охотоморской НГП, в северной части Сахалинской НТО, открыты 1 среднее (Чайво - море) и 12 мелких месторождении ТН. В мелких месторождениях Восточно - Сахслинского антиклинария на глубине 80-1500 м находятся 62% геологических запасов ТН. Сосредоточены в XIV месторождения Чайв - море, расположенного в Пильтунско -Чайвинского депрессии на глубине 2000 м.

В России основные перспективы поиска битумов связаны с пермскими породами центральных районов Волго-Уральской битумонефтегазоносной провинции, т.е. как раз на той территории, где нефтяные запасы выработаны в наибольшей мере по сравнению с другими нефтедобывающими регионами России. По оценкам, прогнозные ресурсы битумов в пермских отложена превышают ресурсы нефти девон-каменноугольной толщи.

Почти 36% запасов битумов России находятся на территории Татарстана, который по этому показателю занимает ведущее место в стране. В разных районах республики на сегодня выявлено около 150 месторождений природных битумов, содержащих - 450 залежей[4]. Природные битумы, сконцентрированные в пермских отложениях Татарстана, обычно залегают на небольших глубинах (до 350 метров).

По разным подсчетам извлекаемые ресурсы оцениваются в диапазоне от 4 до 7 млрд. тонн. Наиболее высокие битумные концентрации установлены в зоне сочленения Мелекесской впадины и Южно-Татарского свода. Это самые перспективные земли.

Татарстан является безусловным лидером не только по объему запасов битумов, но и в сфернаучных исследований и разработок. Более того, на Шугуровском месторождении в течение многих лет велась добыча битума шахтным методом. Целенаправленное изучение залежей пермских битумов в республике ведется с 1970 года к настоящему времени

проведены значительные объемы поисково-разведочных, опытно промышленных научно-исследовательских работ.

Подтверждена региональная битуминозность пермских отложений Закамской части Татарстана, существенно уточнен основные закономерности пространственного распределения скоплений природных битумов характер битумосодержания в скоплениях, представляющих промышленный интерес. В опытно - промышленной разработке находятся три месторождения - Ашальчинское, Мордово, Кармальское и Сугушлинское. На Мордово – Кармальском месторождении работы ведутся течение уже нескольких лет. Применение паротеплового и термоволнового воздействия на залежь, внутрипластового горения, а также комбинирование последнего с закачкой химических реагентов подтвердило эффективность новых технологий и технических средств: дебит скважин увеличились на 30-50% .

На Сугушлинском месторождении проведены испытания карьерной добычи и различных методов скважинной добычи, в том числе закачки пара и серной кислоты, внутрипластового горения, разогрева пласта токами высокой частоты, гидродобычи.

С разрывом в 10 лет в Казахстане начата реализация программы применения этого сырья в дорожном строительстве. Девизом использования углеводородного сырья являются новые технологии комплексной переработки в третьем тысячелетии, вплоть до получения синтетической нефти и всей гаммы продуктов нефтехимии. Без природного углеводородов невозможно нормальное жизнеобеспечение общества. В противном случае человечество вынуждено будет искусственно воспроизводить этот уникальный дар природы.

На территории Казахстана имеются большие запасы ТН и ПБ, являющихся одним из важнейших и перспективных источников углеводородного сырья. Эти запасы сосредоточены на сравнительно небольшой глубине, однако относится к трудноизвлекаемым[5,6].

Западный Казахстан также является одним из районов, где имеется значительное число месторождений и скоплений высоковязких и тяжелых нефтей, многие из которых содержат горизонты с такими нефтями на глубинах до 500 м.

К ним в первую очередь можно отнести такие месторождения Атырауской области, как Алтыколь - Кызылкала, Байчунас, Доссор, Ескене, Каратон, Карсак, Косчагыл, Южный Кошкар, Кулсары, Макат, Сагиз, Танатар, Тентексор, Западный Теренозек. К этой же категории относятся месторождения Актюбинской области - Акжар, Каратобе, Кенкияк, Кокжиде, Копа, Мортук, Акжар. Копа и Мортук особенно привлекают внимание, так как содержат залежи мальт и асфальтов и рассматриваются как месторождения природных битумов. Определенный интерес представляют месторождения Северо-Бузачинского поднятия - Каражанбасское, Северо-Бузачинское, Жалгизтобинское и участок Кирель.

Как правило, ТН залегают на глубине 500 м, чаще всего до 100 м. Кроме традиционных нефтяных углеводородов они содержат такие ценные гетероорганические соединения как нафтеновые кислоты, сульфокислоты, сульфоксиды, простые и сложные эфиры, редкие цветные металлы и др.

На восточном окраине Прикаспийской впадины более 80 соляны куполов в нижнетриасовых, нижнее- и среднеюрских, а также в нижнемеловых (готеривских, баремских, аптских и альбских) континентальных и лагунно-континентальных терригенных отложениях мезозойского стуктурного комплекса содержат признаки нефтепроявления и залежи тяжелой нефти с утвержденными запасами более 45 млн.т.

Залежи их обнаружены в Северо - Устюртском, Среднекаспийском и Прикаспийском нефтеносных бассейнах. В разрезе Прикаспийской впадины выделены три структурных комплекса: подсолевой, солевой и надсолевой.

Залежи ТН на соляных куполах пластово - сводовые (Кенкияк), тектонически экранированные (Каратобе, Акжар, Копа, Караганда, Железный, Мортук) и шнурковые (Кумсай, Кокжиде). Высота залежей от нескольких до первых сотен метров при глубине залегания до 1025 м.

Коллекторами являются слежавшиеся пески и алевриты, в редких случаях - мелкозернистые песчаники и алевролиты. Иногда нефти приурочены к прослоям бурых углей лигнитов ого типа.

Увеличение плотности и вязкости ТН в региональном плане происходит с северо-востока на юго-запад в связи с общим погружением нефтеносных горизонтов в этом направлении. Уменьшение плотности и вязкости нефтей отмечается сверху вниз по разрезу от альбских к нижнетриасовым отложениям. Некоторые различия физико-химических свойств и состава ТН по площади и по разрезу отражают сложные процессы, которые имели место при вертикальной миграции нефти из подсолевых терригенных нефтематеринских пород и длительном нахождении их в чуждой для них среде надсолевых отложений в зоне гипергенеза, где наиболее активное воздействие оказывали биохимическое окисление и биодеградация. На Кумсае, Мортуке и Кокжиде, где нефтеносные горизонты с ТН располагаются в зоне свободного водообмена на глубине 300—320 м, нефти окисленные, с плотностью 927—977,9 кг/м^3 и вязкостью до 1321,4 сП при 50°С. Они не содержат легких керосиновых фракций, высокосмолистые (31—50%), а при температуре 300°С выход фракций составляет только 10—11%. На Акжаре, Каратобе и Копе, где продуктивные горизонты погружаются на глубину до 760—800 м, плотность нефти уменьшается до 867,8—948,5 кг/м^3. На каждом отдельном соляном куполе плотность, вязкость и состав ТН изменяются в зависимости о расположения скважин относительно внешнего контура нефтяной залежи.

В настоящее время поисковые работы на нефтяные залежи в верхней части надсолевого комплекса зашли в тупик. И это несмотря на то, что многие десятки соляных куполов либо не изучены вообще, либо исследованы не настолько, чтобы однозначно объявить их бесперспективными.

Совершенно очевидно, что в данной ситуации нужны новые идеи, дополнительные критерии для уверенного выбора наиболее перспективных зон, отдельных куполов или их элементов; геологическое осмысление всего накопленного за многие годы материала и опыта поисковых и разведочных работ.

Список литературы

1. Надиров Н.К. Высоковязкие нефти и природные битумы (История. Бассейны. Свойства). Алматы «Ғылым» 2001. Т.1. 256с.

2. Дворец Н.Л., Мангушев К.И. Новая база нефтяного бизнеса. Москва «Мысль» 1986. 255 с.

3. Нефтебитуминозные породы, достижения и перспективы (материалы Всесоюзного совещания) под редакцией Н. К. Надирова, Наука, Алматы, 1988, с.300.

4. Надиров Н.К., Дальян И.Б., Нефтебитуминозные породы и тяжелые нефти в Западном Казахстане образование и методика поиска.// Нефть и газ. 2005. №1., С 3 - 12.

5. Браун А.Е., Милецкий Б.Е., Трохименко М.С. Первоочередные объекты для поисковых работ в Западном Казахстане. Нефтебитуминозные породы./Перспективы использования. Алма-Ата. 2002г. С46-55.

6. Иванов О.В., Трохименко М.С. О перспективах поисков альтернативных источников углеводородного сырья в надсолевых отложениях Прикаспийской впадины// Нефтебитуминозные породы. Перспективы использования. Алма- Ата. 2001. С 21-25.

7. http // ngv.ru/magazin/view.

ӘОЖ 631.675

ТҰЗ КҮМБЕЗІНДЕГІ АУЫР БИТУМ КЕН ОРЫНДАРЫНЫҢ ОРНАЛАСУЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖӘНЕ АНЫҚТАУ ОБЛЫСТАРЫНДА

Ихсанов К.А., Овчинников К.Н., Калешева Г.Е., Амангалиев Е.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.
Самара мемлекеттік техникалық университеті, Самара қ., Ресей

Аннотация: *Бұл мақалада ауыр битум кен орындарының орналасу заңдылықтары қарастырылған. Каспий маңы ойпатының солянокупольды облыстарындағы кен орындарына талдау жасалды. Табиғи битумдар мен ауыр мұнайдың физикалық-химиялық қасиеттері келтірілген.*

Кілт сөздер: *құрылымы, заңдылығы, табиғи битумдар және ауыр мұнай, кен орындары, қасиеттері.*

УДК. 622.276.42

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ТЕХНИЧЕСКОГО ПЕРЕВООРУЖЕНИЯ УЧАСТКА ЦЕХА ПО ОБСЛУЖИВАНИЮ И РЕМОНТУ НАСОСНО-КОМПРЕССОРНЫХ ТРУБ НА ПРЕДПРИЯТИИ НЕФТЕГАЗОВОЙ ОТРАСЛИ КАЗАХСТАНА

Курамысов И., студент 3 курса инженерно-гуманитарного факультета

Жубаншев Б.У., Аманова Б.Н.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *в данной статье проведен анализ производственной деятельности участка по обслуживанию, ремонту насосно-компрессорных труб; мероприятия по модернизации производственного процесса и экономического обоснования внедрения нового оборудования.*

Ключевые слова: *насосно-компрессорные трубы, модернизация, разработка технологии ремонта, производственный процесс, экономическое обоснование.*

Защита насосно-компрессорных труб (НКТ) от коррозии и вредных отложений асфальтенов, смол и парафинов (АСПО) резко увеличивает срок их службы. Лучше всего это достигается применением труб с покрытиями, однако многие нефтедобытчики предпочитают «старый добрый» металл, игнорируя успехи новаторов.

Не имея возможности повлиять на защитные качества уже находящихся в эксплуатации труб, нефтедобытчики применяют разные способы удаления АСПО, в первую очередь химический (ингибирование, растворение) как наименее затратный. С определенной периодичностью в затрубное пространство закачивается раствор кислоты, которая смешивается с нефтью и удаляет новообразования АСПО на внутренней поверхности НКТ. Химическая чистка также нейтрализует коррозионное разрушающее воздействие на трубу сероводорода. Такое мероприятие не мешает добыче нефти, а состав ее после реагирования с кислотой меняется незначительно.

Помимо химического метода очистки труб, иногда используется механический (скребками, опускаемыми на проволоке или штангах). Другие методы, а это депарафинизация с помощью волнового воздействия (акустического, ультразвукового, взрывного), электромагнитный и магнитный (воздействие на флюид магнитными полями), тепловой (прогрев НКТ горячей жидкостью или паром, электротоком, термохимическая депарафинизация) и гидравлический (штуцирование сечений трубопроводов для инициации выделения газовой фазы - специальными и гидроструйными устройствами) применяются еще реже ввиду их относительной дороговизны.

Нефтяники на ремонтных базах эксплуатируют до 50 комплексов по очистке и ремонту НКТ – от самых примитивных до весьма совершенных, а значит, они востребованы. При сильном загрязнении или повреждении НКТ коррозией (в случае если нефтедобывающая компания не имеет соответствующего оборудования для их восстановления) трубы отправляются на ремонт в специализированную компанию. Трубы, не удовлетворяющие требованиям технических условий и не имеющие соответствующих параметров, отбраковываются.

Пригодные для ремонта трубы подвергаются отрезке резьбовой части, которая изнашивается сильнее всего. Нарезается новая резьба, навинчивается новая муфта и маркируется. Восстановленные трубы увязываются в пакет и отправляются поставщику [1].

Существуют различные технологии восстановления и ремонта НКТ. К наиболее современным относится технология восстановления и ремонта НКТ по технологии нанесения на резьбу твёрдого слоя специального антизадирного покрытия (НТС).

Ремонт НКТ по технологии НТС обеспечивает сокращение совокупных затрат на содержание фонда НКТ в 1,8 – 2 раза за счет: восстановления резьбы у 70% труб без отрезания резьбовых концов и укорачивания тела трубы; увеличения более чем в 10 раз (гарантии до 40 СПО для фондовой НКТ и свыше 150 СПО для технологической НКТ при условии соблюдения РД 39-136-95) ресурса износостойкости резьбы отремонтированных труб по сравнению с ресурсом резьбы новых труб; сокращения в 2-3 раза объемов закупки новых НКТ за счет повышения ресурса восстановленных труб и сокращения отходов ремонтной деятельности [2].

Количество аварий на промыслах с насосно-компрессорными трубами достигает до 80% от общего числа аварий скважинного оборудования. Затраты на ликвидацию последствий коррозионных разрушений составляют до 25% от затрат на добычу нефти и газа.

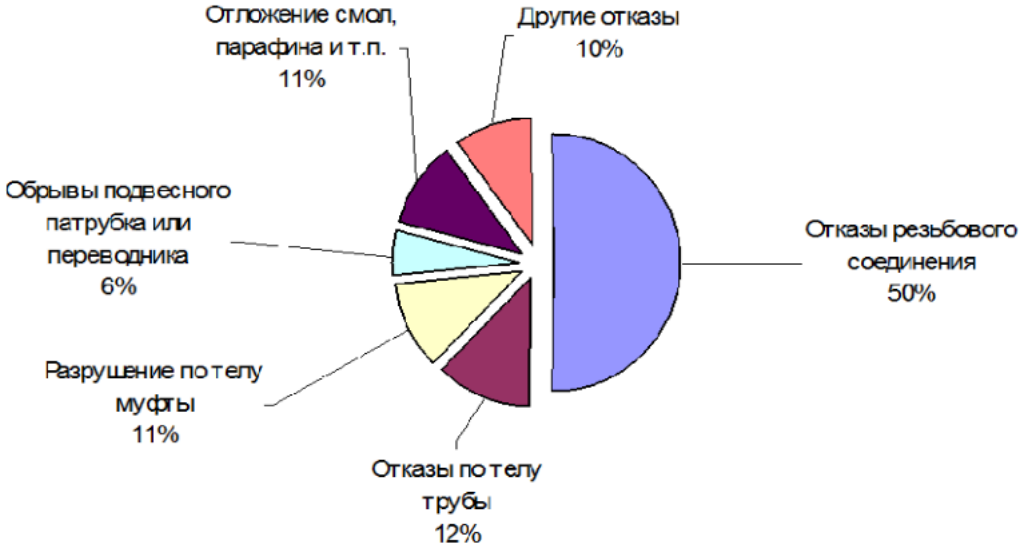

Рисунок 1 - Распределение отказов с НКТ по видам

В большинстве случаях «доминирующими» – порядка 50%, являются отказы НКТ, связанные с резьбовым соединением (разрушение, потеря герметичности и т.д.). По данным Американского нефтяного института (API) по причине разрушения резьбовых соединений количество аварий НКТ составляет 55%. Это свидетельствует об актуальности проблемы повышения коррозионной стойкости и долговечности труб нефтяного сортамента. Большое значение уделяется резьбовому соединению – паре «труба-муфта».

Обрывы труб по резьбе и телу происходят вследствие: несоответствия используемых труб условиям эксплуатации; неудовлетворительного качества труб; повреждения резьбы из-за отсутствия предохранительных элементов; применения несоответствующего или неисправного оборудования и инструмента; нарушения технологии проведения спуско-подъемных операций или износа резьбы при многократном свинчивании - развинчивании; усталостного разрушения по последней нитке резьбы, находящейся в сопряжении; применения в колонне элементов или соединений, не соответствующих техническим условиям и стандартам; действия определенных усилий и факторов, обусловленных особенностями способа эксплуатации скважин (вибрацией колонны, истиранием ее внутренней поверхности штангами и т.п.).

Для скважин, оборудованных электропогружными установками, наиболее часто встречающимися авариями является срыв резьбового соединения в нижней части колонны НКТ, испытывающей воздействие работающего агрегата. Для фонтанного и глубиннонасосного способов добычи наиболее характерна аварийность с трубами в верхних интервалах лифтов как наиболее нагруженных. В первом случае это связано с раскачиванием подвески при прохождении газовых пачек и значительными растягивающими нагрузками от массы колонны, а во втором - с периодическим удлинением колонны и большими растягивающими усилиями. Для предотвращения данных аварий рекомендуется в верхних интервалах лифтов использовать гладкие НКТ повышенных групп прочности или применять трубы с высаженными наружу концами. Обрыв труб и их негерметичность могут быть вызваны коррозией: точечной коррозией внутренней и наружной поверхности, коррозионным и сульфидным растрескиванием под напряжением и т.д.

Оборудование цеха по обслуживанию и ремонту НКТ обеспечивает полный цикл ремонта и восстановления насосно-компрессорных труб с повышением ресурса их работы. В составе цеха: линии мойки и дефектоскопии; установка механической очистки; станки для нарезания резьбы; станок муфтоотверточный; установка гидроиспытаний; установки измерения длины и клеймения; транспортно-накопительная система и сортировка НКТ; установка для отрезки дефектных участков труб; автоматическая система учета выпуска и паспортизации труб "АСУ-НКТ"; оборудование для ремонта и восстановления муфт [1].

На сегодняшний день разработаны различные технологии восстановления и ремонта НКТ, рассмотрим одну из них. Это технология восстановления и ремонта НКТ при помощи упрочнения и нанесения твёрдого антизадирного покрытия на резьбовые концы труб и муфт, так называемая технология НТС. Технология «НТС» включает в себя операции: восстановление резьбы без отрезания концов НКТ; упрочнение резьбы; нанесение специальных покрытий на резьбу; 100% неразрушающий контроль 4 физическими методами [3].

Дополнительно к существующему оборудованию вводится станок ультразвуковой обработки, и агрегат нанесения антизадирного покрытия. Ультразвуковой станок модели 40—7018 используют для нарезания внутренней и наружной резьбы. В шпиндельную головку станка вмонтирован ультразвуковой преобразователь. При нарезании резьбы метчик одновременно с вращательным движением вокруг оси и поступательным вдоль оси совершает дополнительные колебания с частотой 18—24 кгц и амплитудой в несколько мкм. Для возбуждения колебаний используют ультразвуковой генератор УЗГ-10/22. Технические характеристики установки для нанесения покрытий методом плазменного напыления: выходное напряжение холостого хода - 400 В; максимальный ток нагрузки – 150 А; напряжение сети – 380 В; потребляемая мощность, макс. 40 кВт. габаритные размеры, мм 740 × 550 × 650. Вес источника тока 98 кг [3].

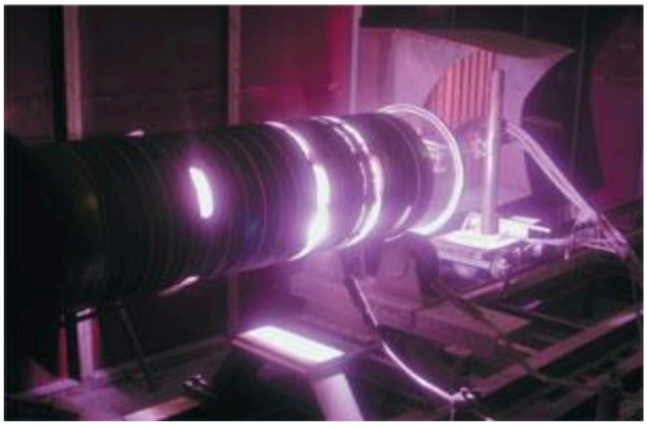

Рисунок 10 - Установка для нанесения покрытий методом плазменного напыления

Таким образом, усовершенствованный технологический процесс восстановления и ремонта НКТ будет выглядеть следующим образом:

1. Очистка НКТ от асфальтосмолопарафинов (АСПО).
2. Механическая очистка наружной и внутренней поверхностей НКТ.
3. Шаблонирование НКТ.
4. Отвинчивание муфты НКТ.
5. Неразрушающий контроль тела НКТ (выявление дефектов продольной и поперечной ориентации в теле трубы и определение их координат, определение минимальной толщины стенки трубы, длины трубы, группы прочности трубы).
6. Отрезка дефектных концов НКТ, нарезка резьбы на трубонарезных станках с ПУ.
7. Восстановление и упрочнение резьбы ниппеля трубы.
8. Автоматизированный контроль калибрами резьбы ниппеля.
9. Восстановление и упрочнение резьбы муфты.
10. Автоматизированный контроль калибрами резьбы муфты.
11. Определение группы прочности муфты.
12. Нанесение антизадирного покрытия на резьбу трубы.
13. Навинчивание муфты.
14. Испытание НКТ гидростатическим давлением воды до 30МПа или до 70МПа с акустико-эмиссионным контролем.
15. Измерение длины НКТ и нанесение маркировочной надписи на трубу в соответствии с требованиями API, DIN, ГОСТ.
16. Консервация резьбовых элементов НКТ и установка на них предохранительных деталей.

Ремонт НКТ по ресурсосберегающей технологии НТС осуществляется в соответствии с (ТУ 1327-002-18908125-06) и обеспечивает сокращение совокупных затрат на содержание фонда НКТ в 1,8 – 2 раза за счет [4]:

- восстановления резьбы ниппеля и муфт у 70% труб без отрезания резьбовых концов и укорачивания тела трубы, благодаря ультразвуковой обработке ресурс упрочненной резьбы выше, чем новой;
- увеличения более чем в 10 раз ресурса износостойкости резьбы отремонтированных труб по сравнению с ресурсом резьбы новых труб;
- сокращения в 2-3 раза объемов закупки новых НКТ за счет увеличения срока эксплуатации НКТ после восстановления.

Таблица 1 - Показатели экономической деятельности цеха по ремонту НКТ

Показатели	Годы			% соотношение 2020г. к 2018г. (в %)
	2018	2019	2020	
Количество отремонтированных насосно-компрессорных труб (НКТ), шт. в год	110 000	80 000	14000	121,4
Выручка от реализации НКТ, тыс. тенге	18700 000	13600 000	23800 000	121,4

Себестоимость выполненных работ, тыс. тенге	3366 000	12240 000	21284 000	184,2
Среднегодовая стоимость основных фондов, тыс. тенге	650 000	630 000	930 000	130
Фонд заработной платы, тыс. тенге	15 000	9600	19050	121,3
Среднесписочная численность работников, чел.	20	16	20	100
Прибыль от реализации услуг, тыс. тенге	1870 000	272 000	1360 000	137,5
Рентабельность реализации услуг, затраты на единицу товарной продукции	0,9	0,9	0,9	100

Основную прибыль предприятие получает за счет реализации товарной продукции, которая составляет количество отремонтированных насосно-компрессорных труб. Прибыль от реализации данной товарной продукции зависит от нескольких факторов: объёма реализации, себестоимости и уровня средне реализационных цен. Рассматривая результаты данной работы, необходимо отметить, что в течение нескольких лет цены как на продукцию, так и на материальные ресурсы, необходимые на производство этой продукции, могут изменяться.

Данные таблицы 1 показывают, что с 2018 по 2019 года количество отремонтированных труб снизилось на 30 тыс. штук. С введением нового оборудования в 2020 году объем услуг увеличился до 140 тыс. штук в год, что составляет на 60 тыс. штук больше. Соответственно, и выручка от реализации данных услуг увеличилась за счет большего объема и составила в 2020 году 23 800 000 тыс. тенге, что на 10 200 000 тыс. тенге больше, чем в предыдущем году.

Сумма инвестиций, потраченных на новое оборудование, а также затраты на доставку, монтаж, техническую подготовку, наладку и освоение производства составили 300000 тыс. тенге, что увеличило сумму основных фондов. Если на единицу продукции себестоимость осталась на прежнем уровне, то в целом на весь объем товарной продукции она увеличилась. Численность работников увеличилась незначительно и составила 20 человек. Исходя из показателя рентабельности, который составляет соотношение прибыли от реализации продукции к себестоимости ее производства, данные работы приносят прибыль 10 %, а в суммовом варианте это составляет в 2020 году 2 380 000 тыс. тенге, что на 1 020 000 тыс. тенге больше, чем в 2019 году.

В данной статье произведён анализ производственной деятельности участка по обслуживанию и ремонту насосно-компрессорных труб на предприятии нефтегазовой отрасли, разработаны мероприятия по модернизации производственного процесса, которые экономически обоснованы.

Список литературы:

1. Мельников, Г.И., Проектирование механосборочных цехов. Г.И. Мельников, В.П. Вороненко– М: Машиностроение, 2010. – 352 с.
2. Сароян, А.Е. Трубы нефтяного сортамента. Справочное руководство. Изд. 2, перераб. и доп. Сароян А.Е.. М., «Недра», 2011. 508 с.
3. ТУ 14-3-1229-83. Трубы насосно-компрессорные и муфты к ним с улучшенной ходимостью в эксплуатационных колоннах наклонно-направленных скважин.
4. ГОСТ 633-80 Трубы насосно-компрессорные и муфты к ним.

УДК. 622.276.42

ҚАЗАҚСТАННЫҢ МҰНАЙ-ГАЗ САЛАЛЫҚ КӘСІПОРНЫНДА СОРҒЫ-КОМПРЕССОРЛЫҚ ҚҰБЫРЛАРЫНА ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ ЖӘНЕ ЖӨНДЕУ БӨЛІМІНІҢ ТЕХНИКАЛЫҚ ҚАЙТА ЖАБДЫҚТАНДЫРУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Курамысов И., Жубаншев Б.У., Аманова Б.Н.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Бұл мақалада сорғы-компрессорлық құбырларға қызмет көрсету, жөндеу бөлімінің өндірістік қызметіне талдау жүргізілді; өндірістік процесті жаңғырту және жаңа жабдықты енгізудің экономикалық негіздемесі бойынша іс-шаралар жүргізілді.*

Кілт сөздер: *сорғы-компрессорлық құбырлар, жаңғырту, жөндеу технологиясын әзірлеу, өндірістік процесс, экономикалық негіздеме.*

ӘОЖ 631.544

БҮРІККІШТІҢ БҮРКУ БАҒЫТЫНЫҢ ОРНАЛАСУЫ МЕН ФОРСУНКА БҰРЫШЫНЫҢ НЕГІЗДЕМЕСІН ТАЛДАУ

Омаров А.Н[1]., Бралиев М.К[2]., Махсоткалиева Д.А[2].

[1]Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.
[2]Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Тұқым материалын сапалы байыту бұл дақылдарды бүрку жұмыстарының санын және сәйкесінше топырақтың пестицидтермен ластануын азайтады, сонымен қатар қоршаған ортаға жағымды әсер етеді.*

Кілт сөздер: *бүріккіш, форсункалар, жұмыс сұйықтығы, пестицидтер, саңылау, бүрку бұрышы.*

Кіріспе. Бүріккіштердің бүрку немесе форсунка ұштары (бүріккіштер, форсункалар) сұйықтық ағынын тұтас және толық конусты, желдеткіште, үздіксіз қабықта сұйықтық ағынын құрайды. Бүріккіштердің форсункалары - бұл ең маңызды бөлшектері, олардың дұрыс таңдалуына препаратты қолдану біркелкілігі тәуелді [1]. Сондықтан дұрыс форсунка ұштарын әрі қарай таңдау үшін бар саптамаларды талдау қажет.

Форсункаларды саңылаулары бар сорғы жұмыс сұйықтығын айдайтын тарату жүйелерінің құбырларына-коллекторларына орналастырылады. Коллекторларда саңылаулар жасалады, олар арқылы сұйықтық құбырға бекітілген бүріккіш форсункаларының ұштарының қуысына енеді де сұйықтықты атомизациялау үшін тесіктері бар саптамалық кірістірулер болады.

Саптамалық кірістірулердің конструкция және әрекет ету принципі бойынша форсункалар далалық, центрифугалық, саңылаулы, дефлекторлық, эжекциялық, центрифугалық-дискілі және тамшылардың электр заряды бар дискілі болып бөлінеді [2].

Дала бүріккіші шығысы бар пластикалық қақпақтан және бұрандалы ойығы бар өзектен тұрады.

Далалық саптамалар ұштарынан шашыраған химиялық заттың ағынын 1...2 метр ұзындықты құрайды.

Саптамалар сұйықтықтың жұқа шашырауын қамтамасыз етеді, бұл өсімдіктердің белсенді заттың жоғары концентрациясының ерітіндісімен бүрку үшін қолдануға мүмкіндік береді.

Нәтижелерді талқылау. Орталықтан тепкіш (құйынды) форсунканың бұралу камерасымен және дөңгелек саңылауы бар жапсырмамен жабдықталған. Бұралу камерасынан өтіп, сұйықтық бұралып, саптама тесігінен α = 60...90° бұрышы бар щеңбер конустық ағын түрінде шығады. Мұндай түрдегі шашыратқыштар сұйықтықтың жұқа шашырауын қамтамасыз етеді.

Саңылаулы бүріккіш саптамалы жастықшамен жабдықталған, оның ашылуы сұйықтықтың шығуына қарай кеңейетін тар саңылау түрінде жасалады. Осындай тесік арқылы қысыммен өтіп, сұйықтық кесіліп, α = 80...120° бұрышы бар жартылай шеңбер түрінде ағын пайда болады. Саңылаулы бүріккіштер қатты дисперсияны (300 мкм) береді, бірақ басып алу ені бойынша жоғары біркелкі бүркуді қамтамасыз етеді [3].

Дефлекторлы бүріккіш саптамалармен жабдықталған, оның соңында осьтік каналмен байланысатын желісі жасалады. Дефлекторлы шашыратқыштарда үлкен шығыс саңылаулары бар және сұйықтықты 250...400 мкм өлшемді үлкен тамшыларға ұсақтайды. Олар суспензияны үлкен мөлшерде енгізу үшін штангалық бүріккіштерде қолданылады.

Эжекциялық бүріккіш корпустан, қалпақшадан және ішпектен тұрады, корпуста атмосфера бар қалпақшадағы тесіктер арқылы байланысатын осьтік және радиалды каналдар болады. Осьтік канал арқылы жоғары жылдамдықпен өтіп, сұйықтық осьтік каналдарда сирек кездеседі, атмосфералық ауаны тесіктер арқылы сорып, сұйық ауа қоспасын құрайды.

Центрифугалық бүріккіш - бұл бір, екі немесе одан да көп жұп дискілерден тұратын айналмалы бас. Мұндай бүріккіштер 1 - ден 100 л/га дейінгі дозада сұйық химиялық заттардың енгізілуін қамтамасыз ететін желдеткіш шағын және ультра шағын көлемді бүріккіштерде қолданылады.

Тамшылардың электр заряды бар диск бүріккіші форсунка конустық дискімен, жоғары кернеу көзінің желісіне қосылған индукциялық диск-электродпен және жеткізу құбырымен жабдықталған. Зарядталған бөлшектер желмен аз тасымалданады.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Бүріккішті таңдаудың негіздемесі жоспарланған кезде AKTARA 25WG препаратының ұсыныстарына сәйкес, картоп атызының түбін улау кезінде қолдану жылдамдығы 0,5 кг/га құрайды, жұмыс сұйықтығының шығыны 80 л/га құрайды.

Қолданыстағы бүріккіштерге талдау жасағаннан кейін технологиялық талаптарға ең толық жауап беру α = 80...120° шашырату бұрышы бар саңылаулы бүріккіштер болады деген қорытындыға келді. Саңылаулы бүріккіштер бүркудің өрескел дисперсиясын (300 мкм) береді және қармау ені бойынша бүркудің жоғары біркелкілігін қамтамасыз етеді. Бүркудің пішіні сонымен қатар саптаманың талаптары мен ерекшеліктеріне толық сәйкес келеді, атыздың түбін өңдеу кезінде, сонымен қатар фермада осы шашыратқыштың болу факторы ескеріледі, өйткені барлық дерлік шашыратқыштар саптамалардың осы түрінде жұмыс істейді. Шетелдік өндірістің бұл шашыратқыштары жұмыс кезінде өзін жақсы дәлелдеді, сенімділіктің жоғары деңгейіне ие, сондықтан басқа аналогтарды іздеудің қажеті жоқ [4, 5].

Таңдалған саңылаулы бүріккіш конустық щеңбер бүрку түрінде болады, ал тамшылардың түсу аймағы өткір эллипс болып табылады. Атызбен түйнектердің түбін пестецидтермен жабу жағдайын анықтау үшін тамшылардың қажетті түсу аймағын есептеу керек.

Таңдалған бүріккіштегі шашылу сұйықтығының таралу бұрышы α = 80...120° құрайды, α =100° орташа мәнін орнатыңыз. Саптаманы қандай биіктікке орнату керек екенін анықтаймыз, оның ені кем дегенде 120 мм. саптаманың атыз түбінің бетінен көтерілу биіктігі тең болады:

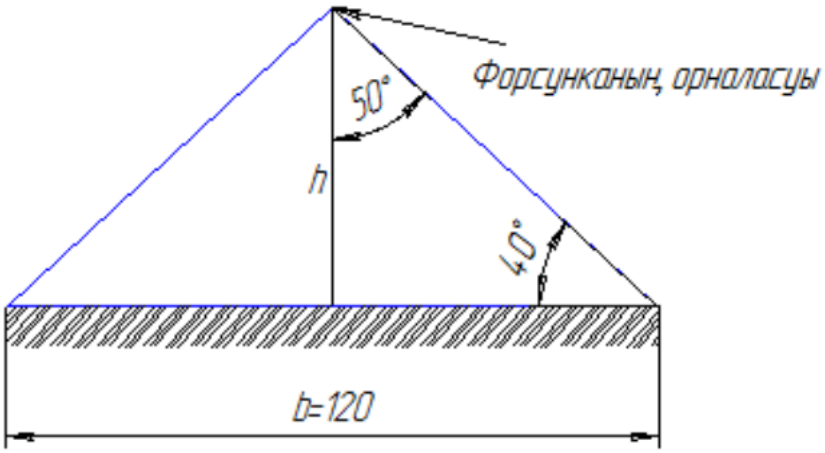

Сурет 1. - Биіктігін анықтау

Демек, шашыратқыш атыздың түбінен биіктігі 50 мм-ден кем болмауы керек, бірақ отырғызғыштың дизайн ерекшеліктеріне сәйкес 100 мм-ден аспауы керек. Біз h=80 мм қабылдаймыз.

$$h = 60 \cdot tg40 = 50 \text{ мм} \qquad (1)$$

Эмпирикалық түрде тамшылардың құлау аймағы өткір эллипс екендігі және сыртқы түрі бар екендігі анықталды:

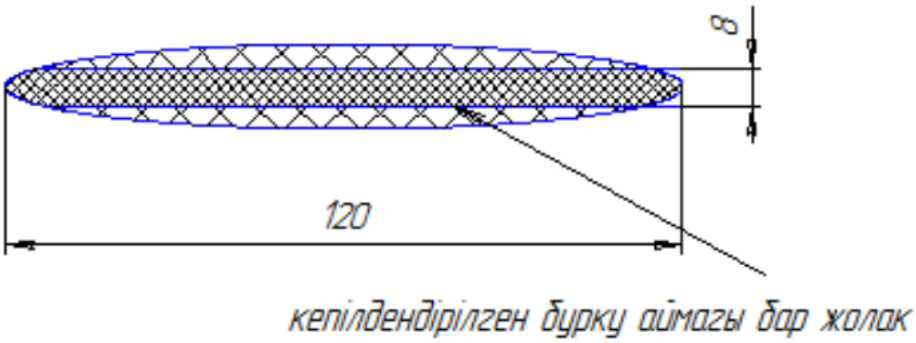

Сурет 2. - Тамшы түсетін жердің пішіні

Бүрку мен саптаманы орнатудың осы әдісімен тұқым материалын зиянкес құрттарынан тиімді қорғауды қамтамасыз ететін топырақпен отырғызғаннан кейін атыздың түбін және түбінің айналасындағы кеңістікті оңтайлы өңдеу қамтамасыз етіледі [6, 7].

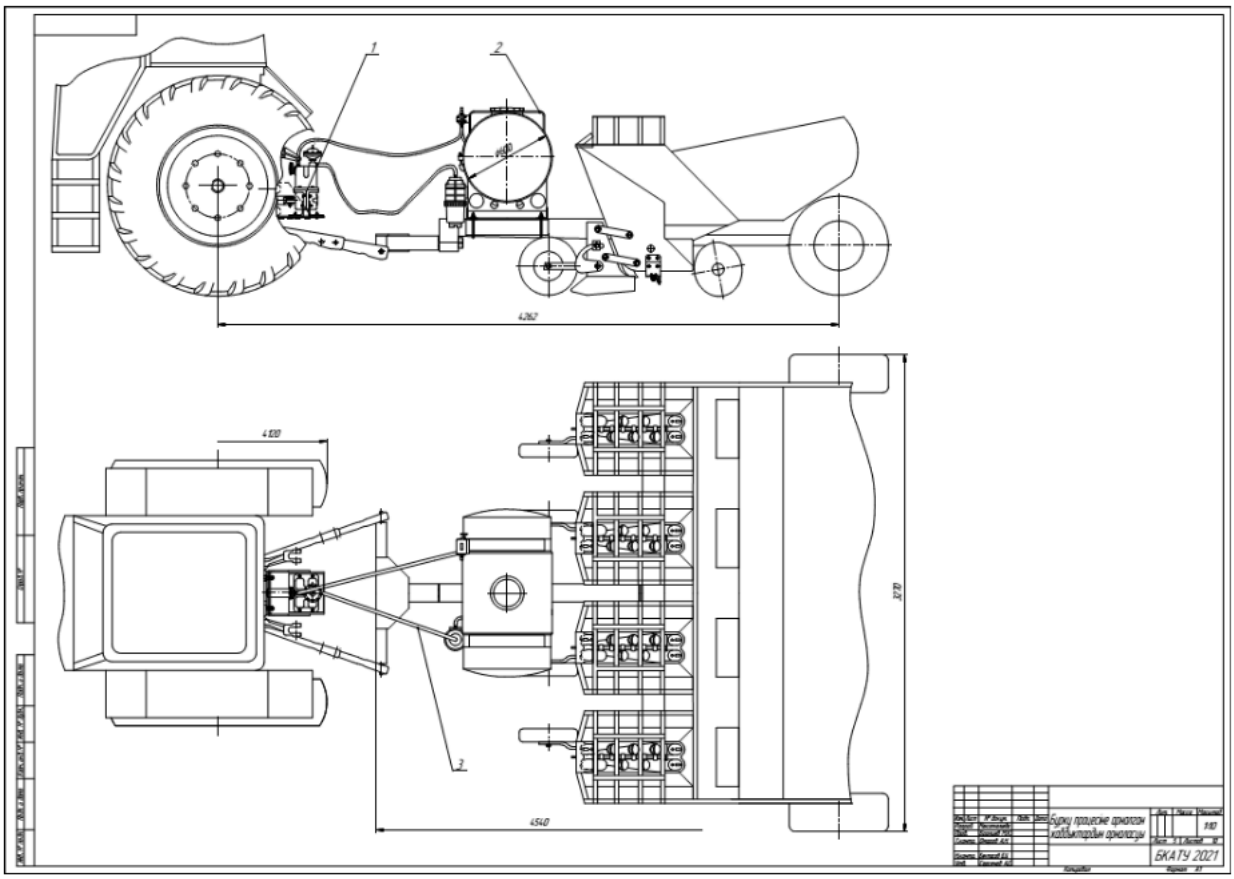

1) Сорғыны трактормен бекіту, 2) Отырғызғышқа жабдықты орнату,
3) Май жүйесінің тізбегі

Сурет 3. - Бұрку процесіне арналған жабдықтардың орналасуы

2020 жылы ауыл шаруашылығы дақылдарының нақтыланған егістік алқабы жалпы республика бойынша 22 582,3 мың гектарды құрады, бұл 2019 жылға қарағанда 2% – ға артық, оның ішінде картоп-194,4 мың гектар және 0,7% - ға. 2020 жылы өндеуден кейінгі жалпы салмақ 2019 жылмен салыстырғанда 2,4% – ға және 4 006,8 мың тоннаға өсті.

БҚО бойынша ауыл шаруашылығы департаментінің мәліметі бойынша, 2020 жылы картоп егілген алаң 4,1 мың гектарды құрайды. Облыс бойынша картоп өсірумен 160 шаруа қожалығы айналысады, олардың ең ірісі Бәйтерек ауданында шоғырланған [8].

Агрономдар картопты түсі бойынша таңдау да ризашылықсыз мәселе екенін айтады. Шын мәнінде, керемет дәмдік қасиеттер ақ және сары немесе қызғылт болуы мүмкін. Барлық құпия-әртүрлілікте. Үздіктердің бірі - "Гала". Ақ қабығы бар картоп және ішіндегі сары-қатты, бірақ сынғыш емес.

Кішкентай дөңгелек тесіктер бұл картоптың құрт жеуге уақыты бар екенін көрсетеді, бұл түйнектер тез шіріп кетеді. Алайда, ең көп таралған ауру – кеш ауру. Оның көмегімен түйнектер сыртқы жағынан сау көрінеді, бірақ ішінде – қара түсті.

"Тамыз айының басынан бері біздің шаруашылықтарымыз Тасқала, Теректі аудандарында, Бәйтерек пен Орал маңында 490 гектар алқаптан картоп жинады (бұл жалпы көлемнің 12% -ы). Орташа өнімділік гектарына 135,8 центнерді құрады, жалпы жиын - терім 6655 тоннаны құрады", - деді облыстық ауыл шаруашылығы басқармасы егін шаруашылығы бөлімінің бас маманы.

"Август" шаруа қожалығында екінші нанның шығымдылығы облыстық орташа көрсеткіштен едәуір жоғары - гектарына 150 центнер. Бұл, ең алдымен, экономика картоп өсірумен 17 жылдан бері айналысып келеді, тек дәлелденген және жоғары өнімді сорттарды отырғызады және өз жұмысында озық агротехнологиялық тәжірибені қолданады [9].

Интенсификация нәтижесінде топырақтың экономикалық құнарлылығы артады, бұл дақылдардың өнімділігін арттыруды және осы негізде әр гектардан өнім өндіруді арттыруды қамтамасыз етеді.

Өнеркәсіп және ауыл шаруашылығы өнімдері бағаларының үлкен сәйкессіздігіне байланысты ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының материалдық - техникалық базасын кеңінен жаңарту қиын. Сондықтан дақылдарды өсіру кезінде ең жаңа, озық технологияларды сатып алу, тиімдірек, энергия үнемдейтін жабдықты іздеу қажет. Бір жұмыс процесінде бірнеше өңдеу жұмыстарын жүргізу үшін агротехникалық шараларды қайта қарау қажет.

Қорытынды. Бұл мақалада тұқым себу процесі кезінде картоп отырғызғышқа орнатылған құрлығысына бекітілген бүріккіш форсункалары арқылы тікелей бүрку процесі ұсынылған. Бүрку жұмыстары кезінде тұқымдық картопты өңдеуге арналған қолданыстағы бүріккіштерге талдау жасалды және оның негізінде фермадағы жабдықтар мен қосалқы бөлшектердің болуын ескере отырып, түйнектерді алдын-ала өңдеудің өзіндік нұсқасы ұсынылды.

Жобамыздың мақсаты - "CRAMER" компаниясы сатып алған картоп отырғызғышының негізінде отырғызу материалы мен бороздың түбін химиялық өңдеуге арналған жабдықты зерттеу және конструкциясын жасау.

Зерттеудің негізі шаруашылықтардың өндірістерін ұлғайту, өнімділікті арттыру, картоптың өзіндік құнын төмендету болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

1. А.Н. Омаров Исследование технического средства для распределения потоков пестецидов / А.Н. Омаров, М.К.Бралиев, М.У. Мухтаров // «Наука в центральной России», г. Тамбов – 2018. - №5(35). - С. 34-41.

2. А.Н. Омаров Теоретическая обоснование применения форсунок с щелевым распылением / А.Н. Омаров, Е.К. Каиргалиев, А.А. Бакыткалиев // «Инновационная техника и технология», г. Пенза – 2019. - №1(18). - С. 32-38.

3. А.Н. Омаров Исследование конструктивно-технологической схемы опрыскивателя с пассивной системой стабилизации штанги / А.Н. Омаров, И.И. Гуреев, М.У. Мухтаров // Проблемы и перспективы научно-инновационного обеспечения агропромышленного комплекса регионов. Сборник докладов Международной научно-практической конференции, г. Курск. - 2019. – С. 159-163.

4. А.Н. Омаров Исследования опрыскивателей для химической обработки посевов пропашных культур / // I Национальная научно практическая конференция с международным участием «Инновации природообустройства и защита окружающей среды» г. Саратов. - 2019 г. - С. 573-576.

5. А.Н. Омаров Ауыл шаруашылығы дақылдарына арналған бүріккіштердің тарату жүйесін сынау сыныптамасы / Омаров А.Н., Мухтаров М.У., Каиргалиев Е.К., Бакыткалиев А.А. // «Вестник ЗКИТУ» г. Уральск – 2019. - №1. - С. 32-38.

6. А.Н. Омаров Technology and technical means for the care of crops of a sugar beet / А.Н. Омаров, М.У. Мухтаров, К.М. Рамазанова // VII Международной научно-практической конференции «Инновации природообустройства и защите в чрезвычайных ситуациях» г. Саратов. - 2020 г. - С. 370-375.

7. А.Н. Омаров Обоснованание эффективности ультрамалообъемных опрыскиватели полевых культур / Бралиев М.К., Мухамеджанов В.Х., Рамазанова К.М., Махсоткалиева Д.А. // Инновации в природообустройстве и защите в чрезвычайных ситуациях: Материалы VIII Международной научно-практической конференции, – ФГБОУ ВО Саратовский ГАУ; Саратов: Амирит, 21-22 апреля 2021. – 560 С.

8. Агентство по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан Бюро национальной статистики. https://www.gov.kz/memleket /entities/stat/press/news/ details/166615?lang=ru

9. Используйте активную ссылку на inform.kz https://www.inform.kz/ru/ubirat-urozhay-kartofelya-nachali-v-zapadno-kazahstanskoy-oblastia3685762

УДК 631.544

АНАЛИЗ РАСПОЛОЖЕНИЯ НАПРАВЛЕНИЯ РАСПЫЛЕНИЯ РАСПЫЛИТЕЛЯ И ОБОСНОВАНИЯ УГЛА ФОРСУНКИ

Омаров А.Н[1]., Бралиев М.К[2]., Махсоткалиева Д.А[2].

[1]Западно - Казахстанский инновационно - технологический университет
[2]Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана

Аннотация: *Качественное обогащение семенного материала снижает количество работ по опрыскиванию этих культур и, соответственно, загрязнение почвы пестицидами, а также оказывает положительное влияние на окружающую среду.*

Ключевые слова: *распылитель, форсунки, рабочая жидкость, пестициды, сопло, угол распыления.*

УДК 666

РАЗРАБОТКА ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ПАРАМЕТРОВ ПРОИЗВОДСТВА ЭФФЕКТИВНОЙ СТЕНОВОЙ КЕРАМИКИ НА ОСНОВЕ МЕСТНОГО СЫРЬЯ

Тауышев О. У., Мақсотова А.Б.

Западно – Казахстанский инновационно - технологический университет, г. Уральск, РК

Аннотация*: Приведены результаты экспериментальных исследований по разработке технологических параметров эффективной стеновой керамики. Изучены основные физико – механические свойства стеновой керамики. Установлена возможность получения эффективной стеновой керамики с использованием нетрадиционных сырьевых материалов.*

Ключевые слова: *стеновая керамика, физико-механические свойства, лессовидный суглинок, температура обжига.*

В связи с удорожанием энергоносителей необходимо эффективно снизить потери тепла сохранять выработанное тепло в зданиях и сооружениях. А в регионах с жарким климатом снизить затраты на кондиционирование и вентилирования.

В Республике Казахстан принят закон от 13 января 2012 года № 541-IV «Об энергосбережении и повышении энергоэффективности».

Запущен проект Правительства Республики Казахстан «Энергоэффективное проектирование и строительство объектов» с поддержкой Программы развития ООН и Глобального Экологического фонда.

Реализуется Программа модернизации жилищно-коммунального хозяйства Республики Казахстан на 2011 — 2020 годы, основной задачей, которого является ремонт и реконструкция старых зданий и сооружений с целью повышения их энергоэффективности.

Для реализаций этих государственно важных задач необходимы новые теплоизоляционно - конструкционные материалы с использованием местных природных и техногенных сырьевых ресурсов.

С точки зрения создания теплоизоляционно-конструкционного керамического материала наибольший интерес представляет кремнистые породы – опоки, которые не вовлечены в производство новых композиционных материалов многофункционального назначения.

Однако основной сырьевой базой для производства стеновой керамики в Республике Казахстан служат некондиционные лессовидные суглинки, обладающие неудовлетворительными керамическими свойствами (высокая чувствительность к сушке, большая усадка и т.д.) [1]. Запесоченность и высокое содержание карбонатов лессовидных суглинков в ряде случаев не позволяет использовать их даже для производства обыкновенного глиняного кирпича, отличающегося не только низкими физико-механическими свойствами, но и выцветами растворимых солей, ограничивающими его применения в строительстве объектов различного назначения.

В связи с вышеизложенными фактами следует искать другие пути решения проблемы - изыскания новых источников сырья, переход на композиционные сырьевые смеси на основе природных и техногенных ресурсов, способствующих созданию армированной каркасной структуры и повышению активности взаимодействия компонентов смеси при условии снижения температуры спекания [2,3].

Анализ литературных данных показывает, что одним из перспективных направлений расширения сырьевой базы керамической промышленности является использование опоки в качестве сырья для стеновой керамики, а также применение опоки в качестве искусственных заполнителей для бетонов. По керамической технологии кремнистых опал – кристобалитовых пород, имеющих широкое распространение во многих регионах России и в западном регионе Республики Казахстана [4,5].

Для получения из подобного сырья качественных изделий необходимы глубокие исследования его химического и минерального состава, керамических свойств и технологических особенностей.

Цель исследования - установление возможности получения высококачественного и лицевого кирпича на основе лессовидных суглинков Западно – Казахстанской области путем введения эффективных модифицирующих добавок и использования новых технологических решений.

Для изучения влияния степени измельчения материала на физико - механические свойства сырца, отформованного методом полусухого прессования, и свойства обоженного материала из пробы готовились шихты различного гранулометрического состава. Высушенные до воздушно – сухого состояния пробы пропускались через дробилки до прохождения через сито с отверстиями 0,16; 0,315; 0,63 и 1,0мм. Полученные порошки были разделены на 5 групп: I <0,16 мм; 0,16мм < II < <0,315 мм; 0,315 мм < III < 0,63 мм; 0,63 мм < IV < 1мм и V < 1мм;

Из полученных сырьевых смесей формовались образцы цилиндры диаметром и высотой 50 мм. Формовочную влажность сырьевых смесей принимали до 40% от массы сухого материала. Для равномерного распределения влаги в составе керамической смеси вода добавлялась с помощью пульверизатора и тщательно перемешивалась в течение 10 мин.

Полученный пресс-порошок формовали на гидравлическом прессе под давлением 20 МПа.

За исследуемые свойства керамических масс принимались полная усадка, прочность сырца как критерии сушильных и формовочных свойств, прочность при сжатии и водопоглащение как показатель качества изделий.

Обжиг образцов проводился при температуре 950 - 1000^0 С. При уменьшении наибольшей крупности частиц измельченных опок с 1 до 0,16 мм механическая прочность обожженного материала при прочих равных условиях возрастает в 1,7 раз. При этих условиях

наименьшую среднюю плотность имеют образцы I группы. Полная усадка всех образцов не превышает 4,2 %, группа V имеет самую низкую усадку.

По результатам научно - исследовательских работ установлено, что опоки обладают малой усадкой, низкой чувствительностью к сушке и высокой прочностью, которые позволяют в дальнейших исследованиях использовать опоку как основу для производства керамического кирпича по способу полусухого прессования.

Для изучения влияния модифицирующей добавки - опоки на физико - механические свойства суглинка, были отформованы методом полусухого прессования цилиндры диаметром и высотой 50 мм, и обожжены в печи при температуре 950^0 С.

Модификатор и суглинок дозировались в количестве по 50% сухой массы. Суглинки и опока просеивались через сито №0,63, поэтому для сравнивания физико – механических свойств суглинков и опоки мы будем использовать данные групп порошка от I до III. Влажность пресс-порошка составляла 12%; давление прессования цилиндров диаметром 50 мм для шихт на основе чаганского, таскалинского и халиловского суглинка - 20 МПа; температура обжига - 950°С.

Таблица 1 - Физико-механические свойства термообработанных образцов на основе опоки Таскалинского месторождения

Группа порошка	Средняя плотность г/см^3	Полная усадка, %	Водопоглощение, % по массе	Предел прочности при сжатии, МПа
I	1,087	3,48	43,5	20,25
II	1,109	3,38	43,7	16,5
III	1,130	3,24	44,2	16,7
IV	1,239	4,08	44,6	12,11
V	1,147	3,8	45,3	14,81

Результаты (таблиц 1 и 2) показывают, что добавка модификатора - опоки уменьшает полную усадку: для композиции чаганский суглинок- опока по сравнению с полной усадкой опоки на 36,7 %; для композиции халиловский суглинок- опока на 62,6%, а для композиции таскалинский суглинок – опока, на 13% увеличивается полная усадка.

При этом средняя плотность: для композиции чаганский суглинок- опока увеличивается на 16,3%; для композиции халиловский суглинок - опока увеличивается на 16,9%; а для композиции таскалинский суглинок – опока на 14,4% по сравнению со средней плотностью опоки равной 1,13 гр/см^3.

Таблица 2 - Влияние модификатора на физико – технические свойства керамического черепка

Суглинок	Вид модификатора	Полная усадка, %	Средняя плотность г/см^3	Водопогло-щение % по массе
Чаганский суглинок	-	1,0	1,76	17,0
Чаганский суглинок	опока	2,2	1,35	31,4
Таскалинский суглинок	-	1,1	1,55	23,5
Таскалинский суглинок	опока	4,0	1,32	33,4

Халиловский суглинок	-	1,6	1,83	16,6
Халиловский суглинок	опока	1,3	1,36	31,8

По результатам определения водопоглащения: для композиции чаганский суглинок- опока водопоглащение уменьшается на 28%; для композиции халиловский суглинок - опока на 27,2%, а для композиции таскалинский суглинок – опока на 23,5% .

Список литературы:

1. Ботвина Л.М. Строительные материалы из лессовидных суглинков. Ташкент.: Укитувчи, 1984. с.40.
2. С.А.Монтаев, Ж.Т.Сулейменов «Стеновая керамика на основе композиции техногенного и природного сырья Казахстана» Уральск: 2006 – 190 с.
3. Перспективы формирования сырьевой базы стройиндустрии с использованием техногенного сырья из отвалов Кашпирского рудника Самарской области: Монография / Н.Г. Чумаченко, В.В. Тюрников, С.Е. Баннова, Д.В. Кириллов; Самарск. гос. арх.-строит. ун-т Самара, 2006. – 200 с.
4. Камалов С.А., Ли К.А. География размещения месторождений природных ископаемых Уральской области и их народнохозяйственной применение. Уральск: 1992. – 139 с.
5. Котляр В.Д., Талпа Б.В. Опоки – перспективное сырье для стеновой керамики // Строительные материалы. – 2007. - №2 – С. 31- 33.

УДК 666

ЖЕРГІЛІКТІ ШИКІЗАТ НЕГІЗІНДЕ ТИІМДІ ҚАБЫРҒАЛЫҚ КЕРАМИКА ӨНДІРІСІНІҢ ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ПАРАМЕТРЛЕРІН ӘЗІРЛЕУ

Тауышев О. У., Мақсотова А.Б.

Аннотация: *Жергілікті шикізат негізінде тиімді қабырға керамикасынының технологиялық параметрлерін жасаудың тәжірибелік зерттеулер қорытындылары келтірілген. Қабырға керамикасының негізгі физика-механикалық қасиеттері анықталған. Дәстүрлі емес шикізат материалдарын пайдаланып, тиімді қабырға керамикасын алудың мүмкіндігі анықталған.*

Кілт сөздер: *қабырға керамикасы, физика-механикалық қасиеттері, лесс тәрізді саздақ, күйдіру температурасы.*

УДК 678.02

ОРГАНИЧЕСКАЯ ДОБАВКА ДЛЯ НЕЙТРАЛИЗАЦИИ ХИМИЧЕСКОЙ АГРЕССИВНОСТИ ДРЕВЕСНОГО НАПОЛНИТЕЛЯ В ГЛИНОЦЕМЕНТНЫХ КОМПОЗИТАХ

Тауышев О.У., Мақсотова А.Б., Мамешов Р.Т.

Западно – Казахстанский инновационно - технологический университет, г. Уральск

Саратовский государственный технический университет имени Гагарина Ю.А.

Аннотация: *В статье актуализируется вопрос о технико-экономической целесообразности использования модифицирующих водорастворимых органических добавок в технологии композиционных строительных материалов с применением отходов деревообрабатывающей промышленности, а также рассматриваются технологические аспекты нейтрализации цементных ядов и структурообразования системы.*

Ключевые слова: *органическая добавка, модификатор, глинистые минералы, древесный наполнитель, экстрактивные вещества, углеводы, сахароза, глюкоза, ацетоноформальдегидная (АЦФ) смола, катионообменная способность, адсорбция.*

В современных условиях производства строительных материалов и конструкций, значительным резервом повышения эффективности и ресурсоэнергосбережения является снижение материалоемкости и использование вторичных ресурсов. В этой связи целесообразно наращивать темпы применения легких заполнителей минерального и органического генезиса из побочных продуктов промышленностей. Определенный интерес представляют отходы деревообрабатывающего производства. Однако отходы деревообработки продукты специфичные и обладают свойствами, которые могут оказывать как положительное, так и отрицательное влияние на структурообразование и физико-механические показатели композиционного материала [1]. Сложность применения отходов деревообработки заключается в химической агрессивности препятствующая процессам схватывания, твердения и структурообразования цементной композиции. Наиболее активное воздействие на эти процессы оказывают экстрактивные вещества, так называемые «цементные яды», в частности это углеводы и простейшие водорастворимые сахара (фруктоза, глюкоза, сахароза), в меньшей степени – гемицеллюлоза, крахмал, танины и смолы [2-4].

Однако, было установлено [5,6], что гуматы, дубильные вещества, углеводы, входящие в состав древесных экстрактов и другие водорастворимые вещества являются поверхностно-активными гидрофилизующими по отношению к цементу. Такими же свойствами характеризуются сахараты кальция, которые могут образовываться в результате взаимодействия древесных сахаров с цементом. Действие водорастворимых веществ древесины на твердеющий цемент носит физико-химический характер и проявляется в стабилизирующем эффекте гидрофильных адсорбционных слоев, которые образуются вокруг зерен цемента ввиду гидрофильности их поверхности. Эти слои предотвращают или замедляют процессы гидратации и структурообразования, а также гидролиза в их начальной стадии вследствие возникновения значительных диффузионных сопротивлений в переходных слоях.

Обработка древесины с целью локализации экстрактивных веществ может осуществляться различными способами: физическими, химическими, комбинированными.

К физическим методам локализации экстрактивных веществ относится кислородное воздействие (окисление), обработка солнечными лучами, теплом и водой. Химическое воздействие осуществляется обработкой специальными веществами с целью перевода древесных сахаров в нерастворимые или безвредные для цемента соединения, а также создания на поверхности древесных частиц непроницаемых пленок.

Результаты многочисленных отечественных и зарубежных исследований показывают технико-экономическую эффективность применения химических добавок различного функционального назначения из побочных продуктов либо специально синтезированных с целевым назначением [7] для нейтрализации агрессивного воздействия некоторых компонентов на формирование структуры композиционных строительных материалов и улучшения их технологических свойств. Так, применение органических добавок и модификаторов в производстве композитов, содержащих древесный наполнитель позволяет решать ряд проблем связанных с физическими свойствами и негативным воздействием экстрактивных веществ древесины.

Исследования физико-механических свойств композитов на основе гипса и древесного наполнителя [8] показали снижение прочностных характеристик гипса, вызванное отрицательным воздействием на структурообразование композита экстрактивных веществ. В работе [9] предложено производить обработку поверхности опилок водорастворимым эпоксидным полимером. В результате водополгощение снижается до 25,6%. При этом, содержание в составе композита до 20% обработанного древесного наполнителя показывает прочность на изгиб и сжатие 4,59 МПа и 13,25 МПа соответственно, дальнейшее увеличение содержания наполнителя приводит к снижению прочностных показателей и составило 3,36 МПа и 8,73 МПа соответственно.

В качестве наиболее доступного способа нейтрализации экстрактивных веществ древесины предложено применять глиняное молоко [10]. Использование глин с высокой адсорбционной активностью позволяет решить важную технологическую проблему

совмещения древесного сырья с цементным вяжущим. Известно [11-13], что присутствие небольшого количества углеводов (0,5%) в составе цементных систем может в существенной степени подавлять активность цемента. Глинистые минералы являются слоистыми силикатами нанометрового диапазона и активно адсорбируют углеводы посредством вовлечения их в свою структурную полость, а также адсорбцией на кристаллах слоистых водных силикатов образуя большое количество высокодисперсной фазы, и, соответственно происходит нейтрализация негативного эффекта углеводов.

В силу своей специфичности глинистые минералы по характеру состава и свойству способны формировать протяженные гидратные оболочки. При этом, вследствие активной физико-химической реакции между тонкодисперсной частью глин и минералами цемента происходит торможение процессов гидролиза и гидратации цемента, вызванное высокой катионообменной способностью глинистых минералов [14].

Использование глин с древесными отходами в цементных растворах, способность глин адсорбировать углеводы позволяет снизить содержание ионов кальция в растворе, а также уменьшить в определенных пределах катионобменную активность глин.

Адсорбция органических веществ на минеральных поверхностях определяется соответствием характеров функциональных групп адсорбата и минерального адсорбента [15]. Глинистые минералы как адсорбент отличаются обилием поверхностных силанольных групп, способных участвовать в донорно-акцепторных взаимодействиях по типу водородной связи, при этом структура адсорбата во многом определяется геометрическим соответствием расположения функциональных групп адсорбата поверхностным силанольным группам [16,17]. Углеводы выгодно отличаются обилием в своем составе ОН-групп, способных приобретать в результате различных превращений многочисленные взаимные пространственные ориентации [18], что предопределяет возможность агрегации устойчивых продуктов присоединения, особенно с минералами монтмориллонитовой группы.

Для выявления взаимосвязи строения органической молекулы и структуры адсорбата были подобраны в качестве углеводов – глюкоза (способная существовать в водном растворе как в циклической, так и в открытой формах) и сахароза (способная существовать в водных растворах только в циклической форме), входящие в состав экстракционных веществ древесины и для сравнения полиол неуглеводной природы – олигомерный продукт химической органической добавки.

В работе был использован олигомерный продукт поликонденсации ацетона и формальдегида в щелочной среде – ацетоноформальдегидную смолу (АЦФ-75) [19].

Экспериментальные исследования показали, что введение АЦФ-смолы, способно нейтрализовать влияние углеводов (табл.2).

Таблица 1 – Влияние адсорбционных процессов в системе композит-добавка на физико-механические свойства

Вид добавки, в глиноцементную (9/1) композицию, %	Прочность при сжатии, МПа, 28 сутки	Средняя емкость катионного обмена глин, мг-экв. на 100 г глины
–	7,4	30,6
АЦФ, 0,5%	8,5	18,8
Сахароза, 0,5%	5,2	26,4
Глюкоза, 0,5%	6,1	21,9
Сахароза/АЦФ, 0,5%	6,8	15,6
Глюкоза/АЦФ, 0,5%	7,9	13,1

Предлагаемый метод нейтрализации позволяет интенсифицировать технологию получения цементных композитов с древесным наполнителем, и включает следующие этапы: обработка древесного наполнителя глиняным тестом, последовательное совмещение полученной смеси с АЦФ-смолой и цементом, затем формование. Установленная последовательность операций позволяет получить необходимый объем высокодисперсных глинистых частиц, удерживающих углеводы древесины, которые в присутствии АЦФ-смолы формируют значительное количество прочных межчастичных связей, определяющих прочность конечного материала. Последнее можно регулировать количеством вводимой смолы АЦФ, обладающей высоким сродством с цементным камнем и способной полимеризации в щелочной среде [20].

Влияние рассмотренных процессов на эксплуатационные характеристики композиционного материала было изучено на образцах глиноцементных композиций, наполненных древесным наполнителем. На основании полученных данных составлены и оптимизированы составы композиций (табл. 3).

Таблица 2 – Прочностные характеристики наполненных глиноцементных композитов

Состав композиции	Прочность при сжатии, МПа, 28 сутки	Средняя плотность образца, кг/м^3
Глина 35% + цемент 7% + опилки 28%	0,38	600
Глина 35% + цемент 7% + опилки 28%+АЦФ 1,5%	0,68	610
Глина 25% + цемент 6% + опилки 30%+АЦФ 1,5%	0,45	550

Таким образом, предлагаемый способ локализации цементных ядов может оказаться весьма эффективным в условиях заводского производства строительных материалов на основе глиноцементных композитов и обеспечит расширение линейки строительных материалов с повышенными теплозащитными свойствами.

Список литературы:

1. Хрулев В.М. Цементностружечные плиты в строительстве / В.М. Хрулев, М.Г. Мальцев, Р.Ш. Хасанов.- Уфа: Изд-во УГНТУ, 2001.- 96 с.
2. Азаров В.И. Химия древесины и синтетических полимеров: учеб. для вузов / В.И. Азаров, А.В. Буров, А.В. Оболенская. СПб: СПбЛТА, 1999. 628 с.
3. Цементный фибролит / Б.Н. Кауфман, Л.М. Шмидт, Д.А. Скоблов, А.С. Поволоцкий. М.: Госиздат. Литература по строительству, архитектуре и строительным материалам, 1961. 159 с.
4. Криворотова А. И. Влияние экстрактивных веществ древесины на свойства цементностружечных композитов / А. И. Криворотова, О. А. Усольцев // Международный научно-исследовательский журнал. — 2015. — №3 (34) Часть 1. — С. 76—78. — URL: https://research-journal.org/technical/vliyanie-ekstraktivnyx-veshhestv-drevesiny-na-svojstva-cementnostruzhechnyx-kompozitov
5. Кауфман Б.К. Шмидт Л.М. «Цементный фибролит».1961
6. «Химическое взаимодействие древесины с цементом и способы локализации древесины» из категории «Материалы». URL:http://www.arhplan.ru/materials/fibrolite/himicheskoe-vzaimodeystvie-drevesiny-s-cementom
7. Баженов, Ю.М. Технология бетона. – М.: АСВ, 2007. – С. 500.
8. Krishna M.P. et al. Mechanical properties of fly ash/ sawdust reinforced epoxy hybrid composites // Mater. Today Proc. 2018. Vol. 5, № 5, Part 2. P. 13025–13030.
9. Dai D., Fan M. Preparation of bio-composite from wood sawdust and gypsum // Ind. Crops Prod. 2015. Vol. 74. P. 417–424.
10. Vavrin T. Pilinovy beton. Stavivo, 1956, No. 2.
11. Глекель Ф.Л. Физико-химические основы применения добавок к минеральным вяжущим / Ф.Л. Глекель. Ташкент: Изд-во «Фан» УзССР, 1975. 200 с.
12. Рамачадран В.С. Добавки в бетон / В.С. Рамачадран, Р.Ф. Фельдман, М. Коллепарди М.: Стройиздат, 1988. 575 с.
13. Тараканов О.В. Цементные материалы с добавками углеводов / О.В. Тараканов. Пенза: ПГАСА, 2003. 166 с.
14. Дистлер Г.И. Дальнодействие поверхностных сил твердых тел // Исследования в области поверхностных сил / Г.И. Дистлер, С.А. Кобзарева. М.: Наука, 1967. 280 с.
15. Щукин Е.Д. Коллоидная химия / Е.Д. Щукин, А.В. Перцов, Е.А. Амелина. 4-е изд. испр. М.: Высш. шк., 2006. 444 с.
16. Вода в дисперсных системах / Б.В. Дерягин, Н.В. Чураев, Ф.Д. Овчаренко и др. М.: Химия, 1989. 288 с.
17. Клубова Т.Т. Роль глинистых минералов в преобразовании органического вещества и формировании порового пространства коллекторов / Т.Т. Клубова. М.: Наука, 1965. 105 с.
18. Писаренко А.П. Курс органической химии: учеб. для вузов / А.П. Писаренко, З.Я. Хавин. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Высш. шк., 1985. 527 с.
19. Смола АЦФ-75 ТУ 2228-006-48090685-2002 с изм. 1.
20. Соломатов В.И. Технология полимербетонов и армополимербетонных изделий / В.И. Соломатов. М.: Стройиздат, 1984. 144 с.

ӘОЖ 678.02

САЗДЫ-ЦЕМЕНТТІ КОМПОЗИТТЕРДЕГІ АҒАШ ТОЛТЫРҒЫШТЫҢ ХИМИЯЛЫҚ АГРЕССИВТІЛІГІН БЕЙТАРАПТАНДЫРУҒА АРНАЛҒАН ОРГАНИКАЛЫҚ ҚОСПА

Тауышев О. У., Мақсотова А. Б., Мамешов Р. Т.

Батыс Қазақстан инновациялық - технологиялық университеті, Орал қ.
Ю. А. Гагарин атындағы Саратов мемлекеттік техникалық университеті, Ресей

Аннотация: *Мақалада ағаш өңдеу өнеркәсібінің қалдықтарын пайдаланатын композициялық құрылыс материалдары технологиясында суда еритін органикалық қоспаларды қолданудың техникалық-экономикалық негізділігі туралы мәселе өзекті болып табылады, сонымен қатар цемент уларын залалсыздандырудың технологиялық аспектілері мен жүйенің құрылымы талқыланады.*

Кілт сөздер: *органикалық қоспа, модификатор, сазды минералдар, ағаш толтырғыш, экстрактивті заттар, көмірсулар, сахароза, глюкоза,ацетон формальдегидті (АЦФ) шайыр, катион алмасу қабілеті, адсорбция.*

УДК 692.4

ЭНЕРГОЭФЕКТИВНОСТЬ ЖИЛЫХ ЗДАНИЙ НОВОГО ПОКОЛЕНИЯ

Умерешова С.Г.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *Использование производственных отходов в производстве керамического кирпича имеет большое значение, потому что большое утилизация скапливаемых производственных отходов и сбережение природных ресурсов имеют большую актуальность.*

Ключевые слова: *керамический кирпич, стеновые материалы, энергосбережение, строительные материалы, производственные отходы.*

В настоящее время сырьевая база существующих кирпичных заводов Республики Казахстан ориентирована на использование лессовидных суглинков и лессов, значительные запасы которых имеются почти во всех областях республики и выпуск изделий производится, в основном, по методу пластического формования.

Актуальность работы: В настоящее время одним из острых проблем производства керамического кирпича являются большая ресурсо- и энергоемкость и низкие прочностные показатели готовых изделий. Из-за нестабильности химического состава суглинков при обжиге изделий не полностью протекают процессы минерально- и структурообразования даже при высоких температурах обжига (Т= 1000...1050^{0}С).

Цель научной работы: Разработка ресурсо- и энергосберегающей технологии производства стеновой керамики на основе композиции лессовидный суглинок – зола ТЭЦ–волластонитсодержащий шлак.

Основные задачи:

- разработать рациональные составы трехкомпонентной керамической композиции для производства керамического кирпича методом полусухого прессования с использованием

лессовидного суглинка Чаганского месторождения, золы ТЭЦ и волластонитсодержащего шлака;

- исследовать влияние температуры обжига на изменение физико-механических свойств образцов на основе разработанных составов композиции;
- установить закономерности структурно- и фазообразования керамической композиции в зависимости от температуры обжига;

Обьект исследования: Керамический кирпич.

Предмет исследования: Технология керамического кирпича.

Новизна: Научно обоснованы составы и способы получения качественной стеновой керамики на основе лессовидного суглинка в сочетании золы ТЭЦ с волластонитсодержащим шлаком и установлены их оптимальные соотношения с учетом физических, химико-минералогических характеристик составляющих компонентов, а также доминирующих факторов каждого технологического передела производства изделий по способу полусухого прессования.

1 Основная часть

В исследованиях многих ученых отмечены, что можно найти условия и возможности применения некондиционных легкоплавких глин и глиносодержащих пород, ранее считавшихся непригодными, для получения того или иного вида керамических строительных материалов.

Для изготовления стеновых материалов наиболее широкое применение нашли распространенные легкоплавкие глины, суглинки и лёссы [1,2], аргиллиты [3], алевролиты [4] и легкоплавкие глинистые сланцы [2-5].

1.2 Особенности структурообразования керамических масс в процессе обжига

Характер изменений, претерпеваемых глинами при нагревании, определяется наличием в материале тех или иных глинистых минералов и примесей. Превращение нагреваемых глин может быть разделено на четыре этапа: низкотемпературную и высокотемпературную дегидратацию, перестройку решетки и высокотемпературные изменения.

В течение последнего столетия процессы превращения глинистых минералов при нагревании исследовали отечественные и зарубежные ученые. Большинство из них считают, что в результате обезвоживания глинистого минерала каолинита образуется метакаолинит:

$Al_2O_3 * 2SiO_2 * 2H_2O - Al_2O_3*SiO_2 + 2H_2O$

Относительно природы экзотермического эффекта при 900-1050ºС имеются противоречивые мнения. Некоторые из них первый экзотермический эффект связывают с кристаллизацией □-глинозема. Другие считают, что он вызван кристаллизацией муллита. Второй экзотермический эффект при температурах 1150-1390ºС большинство ученых относят за счет образования муллита.

2 Характеристика сырьевых материалов и методы исследования

Гранулированный фосфорный шлак фосфорного завода АО «КазФосфат» г.Тараз представляет собой зернистый материал серого цвета. Модуль крупности 3,9-4,1.

Гранулометрический состав шлака характеризуется соотношениями фракций показанной в таблице 1

По химическому составу (таблица 2) фосфорные шлаки относятся к основным

$$M_0 = \frac{CaO + MgO}{SiO_2 + Al_2O_3} \geq 1$$

3. Разработка рационального режима обжига изделий

Расчет температурного режима обжига изделий исследуемых сырьевых смесей проводился по методике Н.Н. Доброхотова [16] на основании результатов экспериментальных исследований процессов структурообразования в зависимости от температуры обжига.

Как установлено нами оптимальным соотношением кристаллической фазы (β - волластонита) и стекло фазы и высокими прочностными характеристиками обладают образцы, обожженные при 950-1000^{0}С.

В качестве сырьевых материалов были использованы суглинок Чаганского месторождения Западно-Казахстанской области, гранулированный фосфорный шлак и зола Кызылординской ТЭЦ-6.

Заключение

1.В исследуемой сырьевой композиции проведены комплексные экспериментальные исследования с учетом доминирующих факторов каждого технологического передела и ограниченные следующими предельными концентрациями составляющих компонентов: лессовидный суглинок 30,0 – 90,0%; зола ТЭЦ 7,0 – 40,0%; волластонитсодержащий шлак 3,0 – 30,0%.

2. Выявлены зависимости формовочных свойств керамических композиции от фракционного состава и определены оптимальные содержание крупных, средних и мелких фракций, обеспечивающие наибольшую плотность и прочность сырца. При этом в качестве крупных фракций принимали немолотые зерна шлака, что позволяет упростить технологический процесс их помола. Кроме того обеспечивается минимальное пылевыделение и выброс вредных примесей за счет снижения в массах пылевидных частиц. По результатам экспериментальных исследований построены диаграммы оптимального фракционного состава для рассматриваемых систем.

Список литературы:

1. Бутт Ю.М. Общая технология силикатов: учебник. -М.: Стройиздат, 1976.- 600 с.
2. Будников П.П Химическая технология керамики и огнеупоров: учебник /П.П. Будников, В.Л. Балкевич, А.С. Бережной и др. / под общ.ред. П.П. Будникова, Д.Н. Полубояринова. – М., Стройиздат, 1972.-552 с.
3. Истомин В.И. Подбор оптимального фракционного состава у аргиллитов для производства кирпича / В.И. Истомин, В.Я. Толкачев, Н.Ж. Сорокин //Строительные материалы. – 1980.-№4. –С. 23-24.
4. Рожкова Н.С. Использование отходов углеобогащения в производстве керамического кирпича // Пр-сть строит.материалов. Сер. 11, Использование отходов попутных продуктов в производстве строительных материалов и изделий. Охрана окружающей среды: отчет опыта: экспресс – инф.-М.: ВНИИЭСМ, 1988. - Вып.2. - С. 8-10.
5. Устьянова В.Б. Подбор состава сырьевой смеси для двухслойного лицевого кирпича / В.Б. Устьянова, Б.В. Лобанов, В.В. Кузьмович //Строительные материалы.-1980.-№3.-С.15-16.
6. Алъперович И.А. Эффективность производства лицевого кирпича объемного окрашивания на основе легкоплавкой глины и тонкодисперсного мела/ И.А. Алъперович, В.П. Варламов, Н.Г. Перадзе // Строительные материалы 1991.-№9.-С.6-7.
7. Алъперович И.А. Внедрение технологии производства лицевого кирпича объемного окрашивания / И.А. Алъперович, Г.И. Божьева, В.А. Крюков // Строительные материалы. – 1993. -№1.-С.2-8.
8. Алъперович И.А. Лицевой кирпич объемного окрашивания на основе карбонатной глины / И.А.Алъперович, Н.Г. Перадзе //Прочность кермических стеновых материалов и пористых заполнителей. Сер. 4: экспресс обзор. – М.: ВНИИЭСМ, 1990.- Вып.2.- С.20-23.

УДК 692.4

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ТҰРҒЫН ҒИМАРАТТАРЫНЫҢ ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІГІ

Умерешова С.Г.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Өндірістік қалдықтарды керамикалық кірпіш өндірісінде қолданудың маңызы зор, себебі жинақталған өндірістік қалдықтарды көп пайдалану және табиғи ресурстарды сақтау үлкен өзектілікке ие.*

Кілт сөздер: *керамикалық кірпіш, қабырға материалдары, энергия үнемдеу, құрылыс материалдары, Өндірістік қалдықтар.*

ӘОК 004.738.12

БІЛІМ БЕРУДЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Утешева Г.Ш., Ғайнешова А.М., Керешов Е.А.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Бұл мақалада білім берудегі инновациялық технологиялар, оқытуды ұйымдастыру формалары мен әдістері қарастырылған.*

Кілт сөздер: *ақпараттық технология, ақпараттандыру, электрондық оқулық, инновациялық технологиялар.*

Қазақстан Республикасы дүние жүзінің елдері сияқты орта білімді ақпараттандыру жолына түсті. Білім беру саласын ақпараттандыру тек қана оқытудың ұйымдастыру формалары мен әдістерін жетілдіріп, өзгертіп қана қоймайды, сонымен қатар бүкіл оқыту процесін басқарудың және бақылаудың жаңа әдістерінің пайда болуына жағдай жасайды. Дұрыс іске қосып, пайдаланған жағдайда ақпараттық технологиялардың мүмкіндігі мол оқу-әдістемелік материал жинақталады, оқу материалының қолдану тиімділігі арттырылады, жеке бағдарламалармен жұмыс істеуге мүмкіндік туады, сабаққа дайындалу мен оны өткізудің тиімділігін арттырады, оқытушы өзі немесе студенттердің көмегімен оларға таратылатын дидактикалық материалды көбейтеді, студенттердің білім дәрежесін қадағалап, бақылауға мүмкіндік береді.

Бүгінгі уақыт талабына сәйскес мемлекетіміздегі білім беруді дамыту тұжырымдамасына байланысты болып жатқан жаңа өзгерістер қоғам мен мемлекетіміздің алдына жаңадан туындап жатқан құндылықтарды ескере отырып, білім беру жүйесін түбегейлі өзгерту мәселесін қояды. Нақтылы аса маңызды тұжырымдар мен құндылықтар ғана білім беру сапасын жаңа деңгейге алып шығатын қадамдар жасауға ықпал етеді.

Компьютерлену процесі, компьютердің оқу процесіндегі пайдаланылуы- халыққа білім беру жүйесі реформасының негізгі буынының бірі. Қазіргі қоғамымыздың қажеттілігіне сай оқытудың әдісі мен формасын, білім берудің мазмұнын түбірімен өзгертуді компьютердің мүмкіндігін ескермей жүзеге асыру мумкін емес деп есептейміз.

Жаңа компьютерлік, ақпараттық техника мен технологияларды экономиканың барлық салаларында қолдана алатын мамандармен қамтамасыздандыру сәйкес салалар бойынша ақпараттық жүйелер мамандарын даярлауға әкеліп тірейді. Ол қазір республикамыздың жоғары оқу орындарында қолға алынған және әлі де нығайта түсуді қажет етеді.

Білім мазмұнында білім беруді ақпараттандыру барысында, білімнің болашағы жаңа ақпараттық технологияға байланысты деген ұғымды тек компьютер арқылы ғана шешпейді, студенттердің білімін жетілдіретін, олардың шығармашылық белсенділігін арттыру үшін компьютердің базасында жаңа ғылыми негізін құру қажет. Компьютерді оқытуда қолданудың негізін және болашағы үлкен екі тәсілін құру керек, біріншісі- компьютермен байланысты пәндік бағыттандырылған оқу құралдарының қажеттігі, екіншісі - студент пен оқытушы

арасындағы сыбайластық негізі. Заман ағымына сай күнделікті сабаққа мультимедиялық қондырылғылар және компьютерді қолдану айтарлықтай нәтижелер беруде. Бұндай қондырғылар студенттердің қызығушылығын арттырып, зейін қойып тыңдаумен қатар, түсінбей қалған сәттерін қайталап көруге, тыңдауға және алған мағлұматты нақтылауға мүмкіндік береді. Әсіресе, олардың тиімділігі:

1. Қашықтан білім алу мүмкіндігінің туындауы;
2. Қажетті ақпаратты жедел түрде шешу мүмкіндігі;
3. Білім сапасын әсері зор;
4. Қарапайым көзбен қарап, қолмен ұстап сезіну немесе құлақпен есту мүмкіндіктері болмайтын табиғаттың таңғажайып процестері мен әртүрлі тәжірбие нәтижелерін көріп, сезінуге мүмкіндік береді;
5. Студенттің ой-өрісін дүниетанымын кеңейтуге де ықпалы зор.

Сондықтан адамдардың алдына жаңа функциональдық талаптар қойыла бастады, жұмыскер тек қана өндірістік міндеттерді жақсы атқарып қана қоймай, оған қосымша жобалай білуі, шешім қабылдауы және шығармашылық жұмыстарды да орындай білуі керек. Осы қабілеттер мен біліктер баланың жас кезінен қалыптасып, оқу және еңбек әрекеттерін орындау кезеңдерінде әрі қарай дамуы керек.

Бұрынғы оқыту технологиясының негізінен сөз арқылы мәлімет беруге сүйенетіні белгілі. Ал бірақ адам жадында кез келген мәлімет басқаша жинақы түрде сақталатынын ғалымдар анықтаған болатын, онда олар компьютерлік технологиялар арқылы оңай көрсетілген көрнекі бейнелер, дыбыстар немесе схемалар тәрізді күйде орналасады екен.

Осыған орай болашақта электрондық кітапханалар ұйымдастырылып, онда оқыту процесінде қолдануға ұсынылған электрондық басылымдар, арнайы әзірленген оқу құралдары мен әдістемелік нұсқаулар болуы тиіс.

Дегенмен жаңа ақпараттық технологияларды өмірге енгізудің әлі де әлсіз жақтарын электрондық түрдегі оқу материалдарының аздығы, ал бар болған жағдайда оларды пайдалануға білікті мамандардың қажет ететіні жатады.

Сондықтан ақпараттың электрондық нұсқаларын әзірлеп жинақтау жеке оларды қолдану шараларын оңайлату істері ең өзекті мәселе болып табылады. Білім беру жүйесін ақпараттандыру ісінің әртүрлі жолдарын қарастыру мен талдау оны жүзеге асыру мынадай негізгі жұмыс бағыттарын атап көрсетуді талап етіп отыр, олар:

- компьютерлердің желелік ортасында жұмыс істеуге оқытушы мен қызметкерлерді дайындау;
- кітапхананы электрондық материалдарға айналдыру;
- мамандар жасаған электрондық оқулықтарды, ақпараттық программа жабдықтамаларды, әдістемелік кеңестер немесе арнаулы мекемелер арқылы сараптық- сертификациялық талдаудан өткізу;
- оқытудың жаңа ақпараттық технологияларын пайдалана алатындай компьютерлік және коммуникациялық құралдармен жабдықтауды ары қарай жалғастыру.

Қорыта айтқанда бүгінгі күні ақпаратты қоғам дамуының негізгі ресурстарының бірі ретінде, ал ақпараттық жүйелер мен инновациялық технологияларды студенттер жұмыстарының өнімділігі мен нәтижелілігін жоғарлату құралы ретінде қарастырады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Кузнецов А.А. Сергеева Т.А. Компьютерная программа и дидактика // Информатика и образование. - 2016, № 2
2. Ланкин В., Григорьева О. Электронный учебник: возможности, проблемы, перспективы. // Высшее образование в России, 2018, №2.
3. Материалы VII Всероссийского семинара «Разработка и применение программных средств в учебном процессе» / Институт проблем информатики МГУ - М., 2011
4. Роберт И. В. Современные информационные технологии в образовании./ И. В. Роберт– М.: Школа-Пресс, 2012.

5. Тыщенко О.Б. Новое средство компьютерного обучения - электронный учебник // Компьютеры в учебном процессе, 2014, № 10, стр. 89-92.

УДК 004.738.12

ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАНИИ

Утешева Г.Ш., Ғайнешова А.М., Керешов Е.А.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *В статье рассматриваются инновационные технологии в образовании, формы и методы обучения.*

Ключевые слова: *информационные технологии, информатизация, электронный учебник, инновационные технологии.*

Естественные науки

УДК 628.316+544.72

ӨНДІРІС ОРЫНДАРЫНА СУ ТАРТУ ЖҮЙЕЛЕРІНДЕГІ АҒЫНДЫ СУЛАРДЫ ТАЗАРТУҒА АРНАЛҒАН КӨП ҚҰРАМДЫ СОРБЦИЯЛЫҚ СҮЗГІ

Атаманова О.В., Толеуова Р.Н.

Батыс Қазақстан инновациялық –технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация. Күрделі құрамды ағынды суларды тазартуға арналған көп құрамды сорбциялық сүзгі жаңа құрылымы сипаттамасы берілген. Сүзгіні есептеу әдістемесі дайындалған.

Кілт сөздер: көп құрамды сорбциялық сүзгі, су тарту жүйесі, суды тазарту, шектік рұқсаттық қойырлық (ШРҚ).

Қазіргі уақытта Ресей Федерация сы өнеркәсіп кешендері халық шаруашылығы түрлі салаларына қатысты түрлі өнеркәсіп орындарын қамтиды. Қазіргі өнеркәсіп кәсіпорындары тұтыну тауарлары, машиналар, жабдықтар, құралдар шығарылымын, шикізатты өндіруді, материалдарды өндіруді, электр қуатын және т.б. өндіруді қамтамасыз етеді. Кәсіпорындардың басым бөлігі өз технологиялық процесінде өндірістк қор ретінде сулы пайдаланады.

Сондықтан кәсіпорындар ағынды сулары, әдетте заттар тұтас кешенімен ластанған. Ластаушы заттардан ағынды суларды тазарту кез келген кәсіпорын технологиялық процесінің маңызды кезеңі болып табылады. ШРҚ қойырлықтан асып түспейтін қойырлықтарға дейін өндіріс ағындыларын тазарту арқасында оларды табиғи қоймаларға босату мүмкін болады.

Ағынды суларды тазартудың кең тараған әдісі адсорбцияық тазарту болып табылады. Алайда бар адсорбциялық сүзгілер мен адсорберлер әдетте, ластағыштың негізгі түрінен суды тазартуды қамтамасыз етуге қабілетті белгілі бір адсорбент түрімен толтырылады. Бұл ластағыш заттар кешенінен ағынды суларды сапалы тазартуды қиындатады. Ағын – табиғаттағы су айналымы процесінің нәтижесінде судың жер бетімен және оның астымен ағуы. Беткі және жер асты ағыны болып екіге бөлінеді: Беткі ағын өз алдына беткейлік және арналық болып ажыратылады. Ағын мөлшері және режимі жауын-шашынмен булану мөлшеріне, ауа температурасы, жер бедері, геологиялық құрылысы, топырақ пен өсімдік сипатына байланысты қалыптасады.

Сорбциялық әдіс - ағынды суларды тазартудың сорбциялық әдістері жоғары тиімділігімен қатар экологиялық таза әдістерге жатады. Ағынды суларды толық тазалауға арналған материалды таңдаудағы негізгі критерий оның сорбциялық сапаса, кеуекті құрылымы мен үнемділігі болып табылады. Ағынды суларды ауыр металл иондарынан тазарту кезінде көміртекті сорбенттер, кремнезем, торф және оны қайта өңдеу өнімдері, күлдер, құрамында техногендік қалдықтар бар карбонат және т.б. белгілі. Суды тазартудың сорбциялық әдістері сумен жабдықтау және су бұру жүйелері үшін неғұрлым перспективалы және ресурс үнемдеуші болып табылады. Пайдаланылатын сорбенттер қолдануға оңай және жоғары технологиялық сипаттамаларға ие болуы тиіс. Әртүрлі өнеркәсіптік кәсіпорындардың су бұру жүйелерінде қолданылуы мүмкін жаңа жасанды және табиғи сорбенттердің сипаттамасы жеке-жеке зерттелген.

Бұл бағытты одан әрі дамыту жоғары технологиялық және сорбциялық қасиеттері бар сорбенттердің жаңа нұсқаларын іздестіру болып табылады, олар жоғары концентрациялы өнеркәсіптік ағынды суларды тазарту үшін қолданылуы мүмкін. Күрделі құрамды ағынды суларды сапалы тазарту үшін біздермен көп құрамды сорбциялық сүзгі ұсынылған (1-сурет).

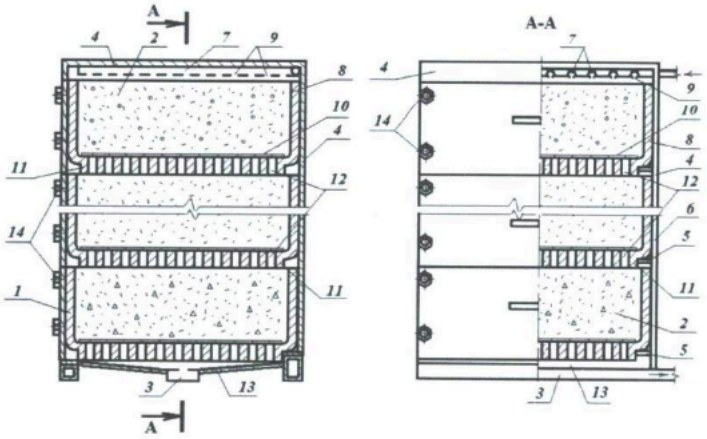

1-сурет. Жылжымалы кассеталары бар көп құрамды сорбциялық сүзгі:

1- кассеталар; 2-сорбенттер; 3,12-келтеқұбырлар; 4-корпус, 5-бағыттаушылар; 6-қабырғалар; 7- құбырлар; 8-жоғарғы кассета; 9-саңылау; 10-тор; 11 таратқыш құрылғы; 13-су жинағыш астауша; 14-бұрандалар [1]

Сорбциялық сүзгі сорбенттер түрлі түрлерімен толтырылған, бірінің үстіне бірі қойылған кассеталарды, тазартылған суды бұруға арналған келтеқұбырды қамтиды. Кассеталар жоғары берік пластиктен жасалған және метал корпуска орналастырылған; олар корпус бүйір қабырғаларына бекітілген бағыттаушылар арқылы жылжытылады. Металл корпус төбелік бөлігінде саңылаулары арқылы тазартылған су жоғары кассеталарға берілетін перфорацияланған түтіктер орналасқан, ал әрбір кассета төменгі бөлігі тормен жабдықталған және қысқа келтеқұбырлары арқылы төменде орналасқанға жоғарыда орналасқан кассетадан тазартылған суды бағыттайтын тарату құрылғысымен жабдықталған. Металл корпус түбінде тазартылған суды бұруға арналған келтеқұбырлар бекітілген тазартылған суға арналған су жинақтайтын астауша орналасқан.

Сорбциялық сүзгі келесі түрде жұмыс істейді. Тазартылатын су перфорацияланған түтіктерге 7 (1-сурет) келіп түседі және одан әрі қарай саңылау 9 арқылы түтіктермен бір қалыпты жоғары кассетаға беріледі, бұл кассеталар барлық ауданы бойымен сорбенттер толық жұмысын қамтамасыз етеді және суды тазарту нәтижесін арттыруға мүмкіндік береді. Жоғары кассетада сорбент қабатынан өте отырып, су жоғары кассета төменгі бөлігіндегі тор арқылы келіп түседі және қысқа келеқұбырлар арқылы 12 тарату құрылғыларына – төменде орналасқан кассетаға келіп түседі. Тізбекті түрде кассеталарда орналасқан сорбенттер қабатынан өте отырып, тазартылған су су жинақтаушы астаушаға және содан кейін су тарату келтеқұбыры 3 арқылы тұтынушыға жетеді. Сорбенті бар кассета сүзігісі жұмысы барысында түбіне дейін корпус ішіне енгізілген және бұрандалармен тығыз бекітілген, бұл тазартылған судың азаюын азайтуға және құрылым беріктігін арттыруға септігін тигізеді.

Жылжымалы кассеталары бар сорбциялық сүзгі ұсынылған құрылымы есебі қолданыстағы ҚН және Е [2], нормативтік құжаттар мен авторлар зерттеулері нәтижелеріне негізделеді [3,4].

Адсорбциялық қондырғыны толтыру ауданы $F_{ads}(м^2)$ келесі формула бойынша анықталады:

$$Fads = \frac{qw}{v}, \qquad (1)$$

мұндағы q_w – ағынды сулардың орташа сағаттық шығыны ($м^3$/сағ); ν- сүзгі арқылы өтетін ағын жылдамдығы (м/сағ.).

Тазартылған судың берілу жылдамдығы υ=1,0÷1,5 м/сағ. түрінде қабылданады.

Сүзу толтырғышының жалпы биіктігі:

$$h=10\cdot(Fads/\pi)^{1/2} \qquad (2)$$

Көп қабаттық толтырғыш кассеталары саны:

n=(3÷7)д. (3)

Сүзгі жұмыс бөлігі биіктігі:

$h_р$=h+s(n-1), (4)

мұндағы s – кассета түбі қалыңдығы, s=(0,05÷0,12)м.

Сүзгі бір кассетасы биіктігі:

$$h' = \frac{hp}{n}, \quad (5)$$

Бұл жағдайда толтырғыш қабаттары саны ағынды сулар құрамына және ондағы органикалық ластағыш заттар мөлшеріне байланысты болады. Әр кассетада сорбенттердің тек бір түрі ғана орналастырылады.

Әр сорбенттің ең жоғарғы мөлшері (г/л):

$$Д_{sb}^{max} = \frac{C_0 - C_{вых}}{a_{sb}^{min}}, \quad (6)$$

Мұндағы a_{sb}^{min} – эксперимент түрінде анықталатын сорбенттің ең кіші сорбциялық сыйымдылығы (мг/л).

0,8-5 мм кешенді сорбент бөлшектерінің ірілігіндегі сүзу толтырғышы жалпы қабатындағы тазартылатын судың азаюын толтырғыш жалпы қабаты 1м-не 0,5 асырмай қабылдау қажет.

Сүзгі корпусынан сорбентті түсіруді әр кассета үшін тізбекті түрде жеке жүргізу қажет. Сорбентті ауыстырғаннан кейін түбіне дейін корпус ішіне енгізілген кассеталар бұрандалармен тығыз бекітіледі.

Жұмыс 5.3922.21017/ПЧ тапсырысы бойынша РФ Б және ҒМ Мемлекеттік тапсырмасы шегінде орындалған.

Әдебиеттер тізімі:

1. Патент на полезную модель № 174230 РФ, МПК C02F 1/28; BOID 24/14. Сорбционный фильтр [Текст] / О.В. Атаманова, А.В. Косарев, Е.И.Тихомирова, М.В.Истрашкина.-Опулб. - БИ 09.10.2017. Бюл №28.-2с.

2. СНиП 2.04.03-85 Канализация. Наружные сети и сооружения [Текст] -М. Госстрой СССР, 1986.-135с.

3.Тихомирова,Е.И. Исследование механизма адсорбций орто-фенилендиамина на бентонитах в статических условиях [Текст] / Е.И. Тихомирова, М.В. Истрашкина, О.В. Атаманова и др. // Фундаментальные исследование. - М., 2018.-№1.-С.18-23.

4. Косарев,А.В. Моделирование структуры композиционных адсорбентов "алюмосиликат-неионное ПАВ" в решении задач повышения эффективности водоочистки [Текст] / А.В. Косарев, О.В. Атаманова, Е.И. Тихомирова и др. // Вестник Кыргызыско-Российского Славянского университета. - Бишкек, 2017.-Т.17, №8. - С.116-120.

УДК 628.316+544.72

МНОГОКОМПОНЕНТНЫЙ СОРБЦИОННЫЙ ФИЛЬТР ДЛЯ ОЧИСТКИ СТОЧНЫХ ВОД В СИСТЕМАХ ВОДООТВЕДЕНИЯ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Атаманова О.В., Төлеуова Р.Н.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: Приведено описание новой конструкции многокомпонентного сорбционного фильтрадля отчистки сточных вод сложного состава. Разработана методика расчета фильтра.

Ключевые слова: многокомпонентный сорбционный фильтр, система водоотведения, очистка воды, предельно-допустимая концентрация (ПДК).

УДК 636.9;632.6

СТЕПЕНЬ РАСПРОСТРАНЕНИЯ И ЭТИОЛОГИЯ СУБКЛИНИЧЕСКОГО МАСТИТА У КОРОВ В ТОО «ІЗДЕНІС»

Байтлесов Е.У., доктор ветеринарных наук, профессор ЗКИТУ
Днекешев А.К., кандидат ветеринарных наук, ас.профессор ЗКИТУ

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск, РК

Аннотация: *В статье описана степень распространения, этиология и диагностика субклинического вымени молочных коров ТОО «Ізденіс» для этого использовались пробы молока от коров с больным выменем. Результаты исследования показали наибольшее распространение субклинического вымени в хозяйстве-29,09%; на втором месте по распространенности серозное вымени - 13,6%, которое чаще всего выявляется после отела и сопровождается заболеваниями половых органов, а катарально-гнойное вымени выявлено у 6,36% животных.*

Ключевые слова: *Субклинический маститт, этиология маститта, диагностика маститта, димастин, мастидин.*

Главная задача Республики Казахстан - это обеспечение повышения материального и культурного уровня жизни людей страны. Особое значение в решении этой задачи имеет продукция от животноводства, от которого во многом зависят темпы подъема всего сельского хозяйства страны [1].

Развитие животноводства в значительной мере сдерживается распространением различных болезней сельскохозяйственных животных, и в том числе воспаления молочной железы. Маститы в 70-90% случаев протекают без ясно выраженных клинических признаков (скрытое течение), у больных животных снижаются удои, а после переболевания некоторые из них вообще утрачивают способность продуцировать молоко вследствие атрофии одной или нескольких четвертей вымени. Применение большинства антимикробных препаратов на лактирующих коровах влечет за собой экологическую нагрузку на животноводческую пищевую продукцию [2].

Мастит занимает из числа болезней у лактирующих коров наибольшую долю, причем чаще всего мастит проявляется скрыто или субклинически. Переход субклинического мастита в клинический происходит, большей частью, по прошествии нескольких недель и даже месяцев, до его обнаружения. Своевременная диагностика и лечение субклинического мастита может предупредить развитие клинического мастита и предотвратить атрофию долей молочной железы.

Субклинический мастит по частоте возникновения многократно превалирует над клиническим, в 20-30% случаев переходит в клиническую фазу, а в остальных случаях он завершается, при спонтанном течении, атрофией пораженных долей вымени [3,4].

Анализ причины выбраковки коров показывает, что значительная часть их (в среднем 20%) выбывает из стада по причине неизлеченного мастита или его последствий (атрофии, индурации, фиброза долей вымени). Выбраковываются преимущественно молодые животные, с высоким генетическим потенциалом молочной продуктивности. Это создает серьезные помехи для селекционного процесса на молочной ферме [5,6].

Материал и методы исследования

Материалом для проведения наших опытов по степени распространения, этиологии и диагностики субклинического мастита у дойных коров в ТОО «Ізденіс» были использованы пробы молока, взятые от больных маститом коров. Опыты проводились на коровах симментальской породы в возрасте от 3 до 10 лет в различные периоды года.

При изучении распространения и причин болезней вымени у коров в ТОО «Ізденіс» Западно-Казахстанской области, с этой целью проводили ежедневные перед дойкой наблюдения за коровами на молочной ферме. Для диагностики мастита коров мы проводили клиническое исследование, которое состояло из сбора анамнеза, определения температуры, частоты пульса и дыхания. Вначале проводили общее исследование по системам, а затем специальное (осмотр вымени, пальпацию, пробное сдаивание и органолептическую оценку выдоенного молока).
При сборе анамнестических данных определяли состояние самки (наличие беременности, период сухостоя или родов, течение послеродового периода, диагностировали стадию полового цикла), объем удоя, способ доения, когда заболело, какие препараты применялись для лечения ранее, кто и как оказывал помощь. Осмотром молочной железы мы изучали ее форму, развитие и величину и как расположены соски. Особое внимание обращали на величину и форму симметричных долей вымени состояние кожного покрова. Поверхностной пальпацией оценивали местную температуру на симметричных участках долей молочной железы.

При глубоком осмотре определяли болезненность вымени, наличие очагов размягчения или уплотнения, каково состояние надвыменных лимфатических узлов, их размеры, консистенцию, болезненность. Исследование сосков проводили путем раскатывания двумя пальцами для обнаружения морфологических изменений в их стенке, исследовали проходимость канала. Пальпацией надвыменных лимфатических узлов определяли их величину, боль, чувствительность, подвижность и консистенцию.

Диагностика клинически выраженных маститов не представляет затруднений. Она базируется на характерных изменениях внешнего вида вымени и секрета молочной железы. Для дифференциальной диагностики острых клинических маститов у коров следует руководствоваться показателями лабораторных исследований.

Для диагностики субклинического мастита у коров применяют стойловые пробы и лабораторные исследования. Непосредственно на ферме для массового обследования стада применяют пробу с димастином или мастидином с обязательным подтверждением положительных реакций пробой отстаивания. При лабораторной диагностике скрытых маститов проводят подсчет лейкоцитов, определение активности каталазы и лизоцимов молока, бактериологические исследования секрета вымени.

Результаты собственных исследований

Результаты исследования распространения мастита на фермах крупного рогатого скота в ТОО «Ізденіс» Западно-Казахстанской области представлены в таблице 1.
Из приведенных в таблице 1 данных видно, что в ТОО «Ізденіс» наибольшее распространение имеет субклинический мастит – 29,09%; на втором месте по распространению находится серозный мастит - 13,6%, который чаще всего выявляется после отела и сопровождается болезнями половых органов: задержанием последа, послеродовым эндометритом и т.д.
Катарально-гнойный мастит выявляли у 6,36%. У 1 и 2 животных были обнаружены поверхностные абсцессы вымени, видимо в следствие травмирования вымени колющим предметом. Флегмону не диагностировали у коров, геморрагический мастит также не диагностировали и фибринозный мастит отсутствовал у коров в ТОО «Ізденіс».

Таблица 1 - Распространение мастита у коров в ТОО «Ізденіс»

№ п/п	Показатели	ТОО «Ізденіс»	
		голов	%
1	Всего обследовано коров	110	100
2	Субклинический мастит	32	29,09
3	Серозный мастит	15	13,6

4	Катаральный мастит	5	4,54
5	Гнойный мастит: - катарально-гнойный мастит	7	6,36
	- абсцесс вымени	1	0,9
	- флегмона вымени	0	0
6	Геморрагический мастит	0	0
7	Фибринозный мастит	0	0
8	Итого больных маститом	60	54,4
9	Не заболело		

Распространение скрытого мастита в зависимости от возраста коров мы изучили на 32 коровах в хозяйстве ТОО «Ізденіс».

Среди обследованного поголовья 32 коров хозяйства больных субклиническим маститом 31,3% составляли животные в возрасте 3-4 года. На долю животных в возрасте от 5 до 6 лет приходилось 15,6%, 7-8 лет - 9,4%, 9-10 лет – 15,6% и старше 11-летнего возраста у коров составили лишь 28,1% от общего поголовья. У коров старше 9 лет субклинический мастит наблюдается больше 50% поголовья.

Таблица 2 - Распространение в ТОО «Ізденіс» субклинического мастита среди коров различного возраста

Возраст коров	ТОО «Ізденіс»		
	Всего обследовано, гол.	Субклинический мастит, гол.	%
3-4	40	10	31,3
5-6	30	5	15,6
7-8	20	3	9,4
9-10	10	5	15,6
11 и выше	10	9	28,1

Мы обратили внимание на то, что коровы трехлетнего возраста заболевают субклиническим маститом гораздо чаще в тех случаях, когда они содержатся в общем стаде с коровами других возрастных групп. Заболевание коров 3-х летнего возраста диагностируется в большем проценте случаев по сравнению с дойным гуртами, состоящими из одновозрастных животных. Широкое распространение субклинического мастита среди коров старшего возраста наблюдается видимо потому, что в хозяйствах ранее не проводились мероприятия по борьбе с данным заболеванием, которое постепенно распространялось, поражая все большее поголовье. Различная заболеваемость коров скрытым маститом в зависимости суточного удоя, может быть объяснима тем, что видимо при машинном способе доения доярка не учитывает индивидуальные особенности животных. Во время работы с доильными аппаратами длительность доения одной коровы составляет 5-7 минут.

Поэтому при доении коровы с низкой продуктивностью возникают шансы передержки доильных стаканов, происходит раздражение слизистой оболочки вымени. Это способствует возникновению скрытого мастита. При доении же коров с высокой продуктивностью при таких, условиях, наоборот, приводит к систематическому недодоению, а это также ведет к возникновению скрытого или серозного мастита.

Данные наблюдения эксперимента по изучению заболеваемости передних и задних долей скрытым маститом, показывают, что задние доли поражаются несколько чаще.

Отличие между частотой заболевания задних и передних долей вымени в видимо можно объяснить тем, что у большинства коров задние доли продуктивнее передних долей [7].
Так как при машинном доении эти доли постоянно полностью не додаиваются, то это ведет к более частому проявлению субклинического мастита. Заболеваемость долей вымени скрытым маститом значительно не отличалась в зависимости от возраста коров, периода лактации, продуктивности и сезона года.
Таким образом, мы чаще всего выявляли скрытый мастит одной, двух и гораздо реже - трех, четырех долей молочной железы. Это происходит потому, что при заболевании у коровы более двух долей резко снижается молочная продуктивность и их сразу выбраковывают.

Список литературы:

1. Бозымов К.К. Приоритетное развитие специализированного мясного скотоводства – путь к увеличению производства высококачественной говядины / К.К. Бозымов, Р.К. Абжанов, А.Б. Ахметалиева, В.И. Косилов // Известия Оренбургского государственного аграрного университета. – 2012. – №3(35). – С. 129-131.
2. Байтлесов Е.У. Биотехнологические методы интенсификации воспроизводства маточного стада в мясном скотоводстве: Монография / Е.У. Байтлесов. - Уральск: Центр информации и печати «Printgroup», 2020.- 363 с.
3. Баймишев Д.Ш. Факторы обусловливающие возникновение маститов. /Д.Ш. Баймишева, Л.А. Коростелева, С.В. Котенков // Зоотехния. - 2007. - №8. - С.22-24.
4. Байтлесов Е.У. Диагностика мастита крупного рогатого скота/ Е.У. Байтлесов, А.А. Джумагалиева // Ғылым және білім.- 2020.- №3-1 (60).- С.163-169.
5. Попов Л. Влияние внешних факторов на заболеваемость коров маститом /Л. Попов, М. Попова// Молочное и мясное скотоводство.-2005. - № 15. - С.38.
6. Слободняк В.И. Локальные факторы защиты молочной железы от инфекции / В.И. Слободняк, А.Г. Нежданов //Ветеринария.- 2008. - № 11. - С. 32-34.
7. Хилькевич Н.М. Морфология, диагностика, лечение и профилактика заболеваний вымени у коров/ Н.М. Хилькевич //Автореферат докторской диссертации. - Орджоникидзе. - 1970.

ОӘЖ 636.9;632.6

"ІЗДЕНІС" ЖШС-ДЕ СИЫРЛАРДАҒЫ СУБКЛИНИКАЛЫҚ МАСТИТТІҢ ТАРАЛУ ДӘРЕЖЕСІ ЖӘНЕ ЭТИОЛОГИЯСЫ

Байтлесов Е.У., Днекешев А. К.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Мақалада «Ізденіс» ЖШС сүт сиырларының субклиникалық желіңсаунің таралу дәрежесі, этиологиясы мен диагностикасы сипатталған, бұл үшін желіңсаумен ауру сиырлардан алынған сүт сынамалары пайдаланылды. Зерттеу нәтижелері шаруашылықта субклиникалық желіңсаунің ең көп таралғанын көрсетті - 29,09%; таралуы бойынша екінші орында серозды желіңсау - 13,6%, ол көбінесе төлдегеннен кейін анықталады және жыныс мүшелерінің ауруларымен бірге жүреді және катаральды-іріңді желіңсау 6,36% жануарларда анықталды.*

Кілт сөздер: *субклиникалық мастит, мастит этиологиясы, мастит диагностикасы, димастин, мастидин.*

УДК 619:614.25

СУБЪЕКТЫ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА НА РЫНКЕ ВЕТЕРИНАРНЫХ УСЛУГ В КАЗАХСТАНЕ

Кейкиева К.К., кандидат ветеринарных наук, доцент ЗКИТУ

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: *В данной статье раскрывается понятие ветеринарного предпринимательства, определяются организационно-правовые формы субъектов ветеринарного предпринимательства, их регламентирование, а также рассматриваются наиболее эффективные формы ведения ветеринарной предпринимательской деятельности.*

Ключевые слова: *бизнес, ветеринарное предпринимательство, субъект, физические и юридические лица, ветеринарная деятельность, ветеринарные услуги.*

В каждой отрасли правовой системы, как правило, имеется свой субъектный состав участников общественных отношений, которые наделены соответствующими правами и обязанностями.

В п.1 ст.2 ПК дается определение предпринимательства, как самостоятельная, инициативная деятельность граждан, оралманов и юридических лиц, направленная на получение чистого дохода путем использования имущества, производства, продажи товаров, выполнения работ, оказания услуг, основанная на праве частной собственности (частное предпринимательство) либо на праве хозяйственного ведения или оперативного управления государственного предприятия (государственное предпринимательство). Предпринимательская деятельность осуществляется от имени, за риск и под имущественную ответственность предпринимателя [3].

Субъектами предпринимательского права являются хозяйствующие субъекты, то есть участники предпринимательской деятельности, в пределах предоставленной им компетенции. Они характеризуются определенными признаками, в зависимости от которых их классифицируют.

Ветеринарное предпринимательство предполагает инициативную, самостоятельную деятельность ветеринарных специалистов, направленную на получение прибыли или личного дохода и осуществляемую от своего имени или под имущественную ответственность юридического лица — предприятия. Предпринимателем может быть любой ветеринарный врач (фельдшер) или коллектив ветеринарных специалистов с высшим, послесредним или техническим и профессиональным образованием по специальностям ветеринарии [4.С.98].

Предпринимательская деятельность ветеринарных специалистов в Республике Казахстан осуществляется в соответствии с Гражданским кодексом, законами Республики Казахстан «О ветеринарии», «О защите прав потребителей», Налоговым кодексом, Предпринимательским кодексом и другими законодательными актами Республики Казахстан по вопросам ветеринарии и предпринимательской деятельности.

В ст. 13 закона «О ветеринарии» предусмотрено, что предпринимательская деятельность в области ветеринарии осуществляется физическими и юридическими лицами. В соответствии с гражданским законодательством Республики Казахстан субъектами предпринимательства могут быть граждане, оралманы и негосударственные коммерческие юридические лица, осуществляющие предпринимательскую деятельность (субъекты частного предпринимательства), государственные предприятия (субъекты государственного предпринимательства).

Ветеринарное предпринимательство может быть в виде индивидуального предпринимательства, ветеринарного товарищества полного, коммандитного, с ограниченной

ответственностью, с дополнительной ответственностью, акционерного общества, ветеринарного кооператива и государственного предприятия.

Ветеринарная клиника - лечебно-профилактическое учреждение, оказывающее все виды ветеринарных услуг больным домашним животным, выполняющее весь спектр лабораторно-диагностических исследований и все виды хирургической помощи.

Ветеринарная аптека - это учреждение, занимающееся приготовлением, хранением и отпуском лекарств по рецептам и иным письменным требованиям ветеринарных врачей, хозяйств и учреждений государственной ветеринарной сети.

Ветеринарный центр – это крупное предприятие, предлагающее все виды ветеринарных услуг и хирургической помощи, лабораторно-диагностических исследований, включая уникальные исследования и операции. Как правило, в состав центра входят отделы розничной торговли зоотоварами и ветеринарными препаратами, зоосалоны, стационары и гостиницы для животных.

Мировая практика показывает, что самым эффективным путем развития розничной торговли и оказания услуг для владельцев домашних животных является объединение зоомагазинов, ветеринарных клиник и ветеринарных аптек в единую сеть. Сетевые организации – это совокупность ветеринарных предприятий под общим управлением и взаимодействующих на основе единого координирования.

В настоящее время в Казахстане стали создаваться специализированные сети ветеринарных предприятий, которые предлагают товары и услуги для домашних животных и их владельцев, в современном формате, широком ассортименте, с использованием передовых технологий, форм и методов обслуживания. Так, например в г. Алматы работает сеть ветеринарных клиник с широким спектром обслуживания домашних питомцев, круглосуточно, работающих даже в условиях карантина.

При организации всех видов ветеринарного предпринимательства необходимо хорошо знать и строго выполнять требования Законодательства Республики Казахстан.

Физические и юридические лица, осуществляющие предпринимательскую деятельность в области ветеринарии, уведомляют о начале или прекращении своей деятельности в порядке, предусмотренном статьей 13-1 Закона «О ветеринарии».

Виды предпринимательской деятельности в области ветеринарии, осуществляемые физическими и юридическими лицами, включают в себя:

1) ветеринарную лечебно-профилактическую деятельность;

2) реализацию лекарственных средств для ветеринарных целей, биологических препаратов, изделий и атрибутов ветеринарного и зоогигиенического назначения;

3) проведение дезинфекции, дезинсекции, дератизации, дегельминтизации;

4) производство и реализацию препаратов ветеринарного назначения;

5) ветеринарно-санитарную экспертизу продуктов и сырья животного происхождения;

6) иные виды деятельности в области ветеринарии, не запрещенные законодательством Республики Казахстан [1.п.1, ст.13]..

Субъекты предпринимательства и государство взаимодействуют на основе следующих принципов: законность; свобода предпринимательства; равенство субъектов предпринимательства; неприкосновенность собственности; добросовестная конкуренция; баланс интересов потребителей, субъектов предпринимательства и государства; прозрачность деятельности государственных органов и доступность информации; эффективность государственного регулирования предпринимательства и др [3..ст.3].

Наряду с этим деятельность в области ветеринарии подлежит лицензированию, поэтому государство выставляет серьезные требования к лицам, желающим заниматься предпринимательской деятельностью в этой области. Физические и юридические лица, осуществляющие предпринимательскую деятельность в области ветеринарии, подлежат аттестации в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан в области ветеринарии. Аттестация - это процедура, проводимая с целью определения уровня знаний и профессиональной подготовленности предпринимателей к выполнению деятельности в

области ветеринарии, по результатам которой выдается аттестационный лист установленной формы. Аттестация предпринимателей проводится ежегодно. Конкретные сроки, а также график проведения аттестации утверждаются руководителями районных (городских) территориальных подразделений уполномоченного государственного органа в области ветеринарии, и доводится до сведения предпринимателей, не менее чем за один месяц до начала аттестации. Аттестация предпринимателей, являющихся юридическими лицами, производится путем аттестации ветеринарных специалистов данного юридического лица, в чью компетенцию входит решение вопросов осуществления ветеринарной деятельности предпринимателем. Физические и юридические лица по результатам своей предпринимательской деятельности ведут ветеринарный учет и отчетность и представляют их в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан в области ветеринарии.

В сфере ветеринарного предпринимательства большую роль приобретают менеджмент, так как он позволяет ветеринарным врачам-предпринимателям стать более информированными, избирательными и эффективными в своей работе, улучшает координацию материальных, трудовых и денежных ресурсов. Освоение предпринимателем законов управления позволяют выполнять поставленные задачи наиболее рациональным, гуманным и экономичным путем для повышения его эффективности и увеличения прибыли.

Эффективная хозяйственная деятельность ветеринарного предприятия требует стиля работы, основанного на постоянном поиске новых возможностей, умении привлекать и использовать для решения поставленных задач ресурсы из самых разнообразных источников.

Таким образом, субъектами предпринимательства на рынке ветеринарных услуг выступают как физические, так и юридические лица различных организационно-правовых форм, включая коммерческие и некоммерческие организации. Эти организации осуществляют свою деятельность в определенных границах, объеме и порядке, установленном государством.

Список литературы:

1. Закон Республики Казахстан от 10 июля 2002 года № 339-II О ветеринарии (с изменениями и дополнениями по состоянию на 27.11.2019 г.)
2. Гражданский кодекс Республики Казахстан (общая часть) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.01.2020 г.).
3. Предпринимательский кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 года № 375-V ЗРК.
4. Никитин И.Н. Ветеринарное предпринимательство – 3-е изд.М.2009, С.147.

ОӘЖ 619:614.25

ҚАЗАҚСТАНДА ВЕТЕРИНАРЛЫҚ ҚЫЗМЕТТЕР НАРЫҒЫНДАҒЫ КӘСІПКЕРЛІК СУБЪЕКТІЛЕРІ

Кейкиева К. К., БҚИТУ доценті, ветеринария ғылымдарының кандидаты

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Бұл мақалада ветеринариялық кәсіпкерлік ұғымы ашылады, ветеринариялық кәсіпкерлік субъектілерінің ұйымдық-құқықтық нысандары анықталады, оларды регламенттеу, сондай-ақ ветеринариялық кәсіпкерлік қызметті жүргізудің тиімді нысандары қарастырылады.*

Кілт сөздер: *бизнес, ветеринариялық кәсіпкерлік, субъект, жеке және заңды тұлғалар, ветеринариялық жұмыс, ветеринариялық қызметтер.*

ОӘЖ 619:339.138

ЖЕКЕ ВЕТЕРИНАРИЯЛЫҚ ПРАКТИКАДА ВЕТЕРИНАРИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТТЕР НАРЫҒЫН СЕГМЕНТТЕУ

Кейкиева К.К., БҚИТУ доценті, ветеринария ғылымдарының кандидаты,
Тажбаева Д.Т., БҚИТУ аға оқытушысы, ветеринария ғылымдарының магистрі

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Нарықтық қатынастар жағдайында ветеринарлық көмек экономикалық сипаттамамен сипатталатын қызметтің бір түрі болып табылады. Жұмыстың мақсаты жеке ветеринарлық практика жағдайында ветеринарлық қызметтер нарығын сегменттеу ерекшеліктерін зерттеу болды. 2018-2020 жылдары "ZOO Doctor" ветеринарлық клиникасының (Орал қ.) қызметіне зерттеулер жүргізілді. көрсетілетін қызметтердің өсуімен диагностикалық зерттеулердің саны артты, оның үстіне функционалдық зерттеулердің есебінен көп дәрежеде. Осылайша, жеке ветеринариялық практикада ветеринариялық қызметтер нарығын сегментациялауды талдау ветеринариялық қызметтерді тұтынушылардың мемлекеттік емес мекемелерге жүгінуінің көбеюіне ықпал ететін факторларды, сондай-ақ оның құрылымдық ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік берді.*

Кілт сөздер*: ветеринарлық клиника, үй жануарлары, ауру, ветеринарлық қызметтер нарығы.*

Классикалық өркениетті нарықтық қатынастар экономикалық заңдарға бағынады, басқаруда ерекше және басқару әдістеріне қайшы келеді. Нарықтық (маркетингтік) қатынастар жағдайында ветеринарлық көмек қызметтің өзіндік түрі ретінде экономикалық сипаттамалармен толтырылады [2, 5]. Ветеринариядағы нарықтық қатынастарды жүзеге асыру саласы ветеринарлық қызметтер нарығының әр түрлі сегменттері болып табылады, олар тұтынушылардың қажеттіліктерін барынша қанағаттандыру, сондай-ақ ветеринарлық клиниканың ветеринарлық қызмет көрсету бағдарламаларын әзірлеуге және қызметтерді сатуға арналған шығындарын ұтымды ету деп түсініледі.

Ветеринариялық тауарлар нарығын қалыптастыру және дамыту, ауыл шаруашылығы өндірісінің инфрақұрылымындағы ветеринариялық қызметтер нарығының құрылымы мен жұмыс істеуі мәселелері бірқатар жұмыстарда қамтылған [3, 4, 6]. Жеке ветеринарлық практикадағы қызметтер нарығы туралы мәліметтер бірлі-жарым, ал жеке ветеринарлық клиникалар әртүрлі атаулармен [5, 6]: ветеринарлық орталық, емдеу-кеңес беру орталығы, жауапкершілігі шектеулі ветеринарлық қоғам, косметологиялық кабинет, иттер мен мысықтарға арналған қонақ үй, Кинологиялық орталық, зооветеринарлық салон, ветеринарлық кабинет және т. б. қалаларда, әсіресе ірі мегаполистерде ветеринарлық қызметтердің үлкен үлесі бар.

Жеке ветеринарлық клиникалардың қызметі де жүйелі түрде жетілдірілуде, өйткені олар диагностикалық, емдік және профилактикалық іс-шаралардың инновациясына қосымша қаражат салуға қабілетті, бұл олардың материалдық-техникалық базасының үнемі жақсаруымен, көрсетілетін қызметтер тізімінің кеңеюімен расталады. Сонымен қатар ветеринариялық мамандардың біліктілігін арттыру жүзеге асырылады, ветеринариялық қызметті басқару сапасы жақсарады [1].

Жоғарыда айтылғандарға байланысты жұмыстың мақсаты жеке ветеринариялық практика жағдайында ветеринариялық қызметтер нарығын сегменттеу ерекшеліктерін зерттеу болды.

Материалдар мен әдістер. Жұмыс Батыс Қазақстан инженерлік-технологиялық университетінде орындалды. Ұсақ үй жануарларына қызмет көрсету саласындағы

ветеринариялық қызметтер нарығын зерделеу кезінде 2018-2020 жылдары "ZOO DOCTOR" ветеринариялық клиникасының (Орал қ.) қызметіне кешенді зерттеулер жүргізілді, оның мәні өнімсіз жануарларға қызмет көрсету саласында: азаматтарға тиесілі ауру жануарларға емдік көмек; азаматтарға жануарлардың ауруларының профилактикасы, оларды ұстау, азықтандыру, өсімін молайту және пайдалану мәселелері бойынша консультациялық көмек болып табылады; ауру жануарларды, олардан алынған материалдарды диагностикалық зерттеу және иесіне қорытынды беру; дәрілік препараттарды байқаудан өткізу және өткізу.

Ұсақ үй жануарларына қызмет көрсету саласында ветеринариялық қызмет көрсету динамикасын зерттеу процесінде мыналар пайдаланылды: статистикалық-экономикалық (мерзімдік ветеринариялық есептілік, бастапқы ветеринариялық есепке алу деректерін жинау және өңдеу) әдіс; ветеринариялық клиникалар жағдайында жекелеген, типтік құбылыстарды зерделеуді қамтитын монографиялық әдіс; абстрактілі-логикалық (талдау, синтездеу, салыстыру, модельдеу) әдіс; мониторингтік зерттеу әдісі (сауалнама жүргізу, ветеринариялық қызметтерді тұтынушы жануарлар иелерінен сұрау).

Зерттеудің теориялық негізін ветеринарлық іс пен ветеринарлық кәсіпкерлікті ұйымдастыру мәселелерін шешу бойынша жұмыс істейтін ғалымдардың ғылыми еңбектері құрады.

Зерттеу нәтижелері. Жеке ветеринарлық ұйымдардың, әсіресе ірі қалаларда танымалдығы, ең алдымен, ветеринарлық көмектің сапасы мен қол жетімділігіне байланысты. Мемлекеттік емес ветеринарлық мекемелерге жүгінудің артуына ықпал ететін негізгі факторлар: респонденттердің 15% - ы атап өткен қызмет көрсетудің жоғары сапасы; ветеринариялық көмекті ұсынудың жеделдігі мен тиімділігі – клиенттердің 25% - ын көрсетті; ветеринариялық мекеменің ыңғайлы орналасуы – келушілердің 47% - ын байқады; мемлекеттік ветеринарлық қызмет көрсетуге қол жетімділікті шектеу - сауалнамалардың 10% – ы деп аталды.

Сауалнама деректері негізінде үй жануарлары иелерінің жас құрылымына талдау жасай отырып, негізінен емханаларға 30-дан 50 жасқа дейінгі (64%) еңбекке қабілетті жастағы адамдар жүгінетіні анықталды. Ветеринарлық мекемеге жүгінетін жануарлар иелерінің құрылымын білім деңгейі бойынша зерттеу үй жануарлары иелерінің 71% – ның жоғары білімі, толық емес жоғары білімі - 9,7%, орта білімі бар адамдардың үлесі-19,3% екенін көрсетті.

Зерттеу кезеңінде ветеринарлық клиникаға пациенттердің саны 4586 болатын 3187 жануар иелері жүгінді. Науқастар арасында мысықтар – 50,56%, иттер – 44,97%, кеміргіштер – 1,08%, құстар – 0,95%, басқа жануарлар-2,44% басым болды.

Иелері ветеринариялық көмекке жүгінген жануарлардың жас құрылымын талдау мысықтар мен иттердің 40% - екі жасқа дейінгі жануарлар екенін көрсетті. Екінші қауіп тобы – мысықтар мен иттер арасындағы пациенттердің 30% – 5 жастан асқан жануарлар. Бұл пациенттердің құрамында жас жануарлардың клиникаларының басым болуы осы жас топтарына сәйкес келетін ветеринариялық мамандар жүзеге асыратын осындай ветеринариялық қызметтердің дамуына негіз болатындығын және ветеринарлық клиниканың жұмысын ұйымдастыру жануарлардың иелері үшін ең аз уақытша шығындарды қамтамасыз етуі керек екенін көрсетеді.

Аурулардың барлық топтарының арасында ас қорыту, тыныс алу, көз, генитурарлы және тірек-қимыл жүйесінің аурулары басым болды. 2020 жылы 2018 жылмен салыстырғанда ас қорыту органдары ауруларымен (37,6%), сондай-ақ онкологиямен (18,1%), жарақаттармен және уланулармен (17,5%) жануарлардың айналымы айтарлықтай өсті. сүйек-бұлшықет жүйесі (11,6%), жүйке жүйесі (10,8%), инфекциялық және паразиттік аурулар (10,1%) ауруларының саны артты. Басқа патологиялармен емдеу деңгейі өзгерген жоқ немесе аздап төмендеді.

Ең жиі ас қорыту органдарының аурулары (69,2-74,5), несеп-жыныс жүйесінің (32,8-33,5), тыныс алу органдарының аурулары (26,6-31,4), инфекциялық және паразиттік аурулар (10,1-11,3) анықталды. Келулердің ең көп көлемі терапиялық бейін бойынша орындалды, оған

барлық келулердің жартысы (45%) тиесілі, ал екінші жартысы бейіндер арасында біркелкі бөлінеді: хирургия (29%), травматология-ортопедия (25%), гастроэнтерология (20%), дерматология (15%),стоматология (7%), офтальмология (3%), онкология (1%).

Қорытынды. Осылайша, жеке ветеринариялық практикада ветеринариялық қызметтер нарығын сегментациялауды талдау ветеринариялық қызметтерді тұтынушылардың мемлекеттік емес мекемелерге жүгінуінің артуына ықпал ететін факторларды, сондай-ақ пациенттердің құрамында ұсақ үй жануарларының (мысықтар мен иттер) басым болуын, ас қорыту, тыныс алу, көз аурулары, генитурарлы және тірек-қимыл жүйесінің таралуы кезінде жануарлардың жалпы ауруының салыстырмалы тұрақтылығын анықтауға мүмкіндік берді.; жарақаттану мен уланудан туындаған алғашқы сырқаттанушылықтың өсуі.

Әдебиеттер тізімі:

1.Организация работы сети коммерческих ветеринарных клиник в условиях мегаполиса / Н.М.Василевский, П.П.Ершов, Р.А.Семченко, А.И. Осадчая // Ветеринария, зоотехния и биотехнология. – 2014. - № 7. – С. 6-11.

2.Ильиных П.А. Менеджмент и маркетинг, организация ветеринарного дела в рыночных условиях // Аграрный вестник Урала. – 2013 - № 10(116). – С.75-78.

3.Миннебаев Д.Ф. Маркетинговые исследования рынка ветеринарных товаров // Материалы Международной научно-практической конференции по актуальным проблемам АПК. Часть 1. – Казань, 2003. – С.216-217.

4. Нехайчук Е.В. Отечественный рынок ветеринарных товаров и услуг: современные тенденции и перспективы развития // Новая наука: от идеи к результату. – 2017. – Т.2. – № 2.- С.9-12.

5.Никитин И.Н. Ветеринарное предпринимательство – М.: Колос, 2009. -336 с.

6.Никитин И.Н. Рынок ветеринарных услуг в городе / И.Н.Никитин, Е.Н.Трофимова // Ветеринария. – 2005.- № 7. – С.12-13.

УДК 619:339.138

СЕГМЕНТИРОВАНИЕ РЫНКА ВЕТЕРИНАРНЫХ УСЛУГ В ЧАСТНОЙ ВЕТЕРИНАРНОЙ ПРАКТИКЕ

Кейкиева К.К., кандидат ветеринарных наук, доцент ЗКИТУ
Тажбаева Д.Т., магистр ветеринарных наук, ст. преподаватель ЗКИТУ

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: *В условиях рыночных отношений ветеринарная помощь является своеобразным видом деятельности, характеризуемой экономическими характеристиками. Целью работы явилось изучение особенностей сегментирования рынка ветеринарных услуг в условиях частной ветеринарной практики. Проведены исследования деятельности ветеринарной клиники «ZOO DOCTOR» (г.Уральск) в 2018-2020 гг. Установлено, что с ростом оказываемых услуг возросло количество диагностических исследований, причем в большей степени за счет функциональных исследований. Таким образом, анализ сегментирования рынка ветеринарных услуг в частной ветеринарной практике позволил выявить факторы, способствующие увеличению количества обращений потребителей ветеринарных услуг к негосударственным учреждениям, а также его структурные особенности.*

Ключевые слова: *ветеринарная клиника, домашние животные, заболеваемость, рынок ветеринарных услуг.*

УДК 631.6

МЕЛИОРАТИВНОЕ СОСТОЯНИЕ ОРОШАЕМЫХ ЗЕМЕЛЬ ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Лиманская В.Б., Ихсанова С.А., Бегайдарова К.Д.,*Яшков И.А.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

* Музей геологии, нефти и газа, г. Ханты-Мансийск, РФ

Аннотация: *В данной статье раскрывается понятие мелиорации, как главный экологический аспект рационального водообеспечения. Определяются площади лиманов Западно-Казахстанской области, которые используются для возделывания естественного травостоя.*

Ключевые слова: *почвенный покров, экосистема, земельные ресурсы, засоление, лиманное орошение.*

Эффективное и целевое использование земельных ресурсов – основа успешного развития сельского хозяйства и в целом экономики всей страны. Современное землеустройство предполагает использование земельных ресурсов с учетом оптимального эколого-мелиоративного состояния и агроландшафтного подхода.

В гидротехнической мелиорации главными экологическими аспектами рационального водообеспечения остаются: экономное использование природных водных ресурсов для хозяйственных целей; формирование экологически чистого поверхностного и подземного стоков на водосборной площади, занятой сельскохозяйственными угодьями; предотвращение засоления, заболачивания и подтопления земель; сохранение и восстановление водных и других природных экосистем.

Экологические причины пересмотра сложившегося водопотребления в оросительных системах основаны на отрицательных последствиях применяемых до настоящего времени режимов орошения – потери воды, повышение уровня грунтовых вод, засоление и т.д. [1].

Одним из основных элементов в технологии лиманного орошения являются своевременное затопление и опорожнение лиманов, задержание воды на срок, необходимый для впитывания определённого количества воды. Поскольку затопление лиманов происходит в весенний период, по замёрзшей почве, то продолжительность затопления зависит от скорости впитывания талой воды в мерзлую почву.

Для значительной территории региона укрепление кормовой базы животноводства связано с лиманным орошением. Это относительно дешевый, доступный и очень эффективный путь повышения урожая естественных трав. Лиманное орошение позволяет наиболее эффективно использовать весенний сток и паводковые воды рек для увлажнения почвы, обеспечить стабильное производство кормов с малыми энергозатратами и улучшить эколого-мелиоративное состояние региона.

С восстановлением лиманов, как гарантированных источников стабильного снабжения кормами животноводства, связывается дальнейшее развитие отрасли в регионе. Продолжительная эксплуатация оросительных систем вносит определенные изменения в почвенно-мелиоративное и гидрологическое состояние земель, поэтому нужна научно обоснованная эко лого-мелиоративная оценка состояния лиманов.

Почвенный покров лиманов Урало-Кушумской ООС представлен луговыми и лугово-каштановыми. В настоящее время все площади лиманов Западно-Казахстанской области используются для возделывания естественного травостоя. Лиманы расположены на недренируемых массивах [3].

Чем ближе к поверхности земли залегают грунтовые воды, тем больше они используются растениями и, следовательно, в данном случае, ниже норма орошения. Такая закономерность проявляется при залегании грунтовых вод выше критической глубины. При

лиманном орошении на территории ЗКО наблюдается после залива подъем грунтовых вод на разную глубину от поверхности земли. К уборке грунтовые воды опускаются на исходную до залива глубину. В рассматриваемом случае, урожай естественного травостоя будет зависеть от нормы лиманного орошения, обеспечивающей рациональную глубину подтопления. При подтоплении вода не находится на поверхности почвы, но почвенный слой ниже 40 см от поверхности полностью насыщен. Правильный режим лиманного орошения должен обеспечивать рациональные глубины подтопления. При ежегодных заливах лиманов и правильно выбранных глубинах подтопления засоленность и солонцеватость верхнего метрового слоя грунтов можно поддерживать в незначительных пределах независимо от глубин и минерализации грунтовых вод. Сильнозасоленные грунтовые воды лиманов с минерализацией 30…40 г/л, залегающие на глубине 2.5…3 м, при наличии залива не являются причиной засоления почвогрунтов зоны аэрации. В данном случае заливы играют роль промывных поливов, поддерживая в относительно опресненном состоянии почвогрунты зоны аэрации. Отсутствие промывного режима на засоленных грунтах при наличии близко расположенных грунтовых засоленных вод приводит к быстрой реставрации засоления в межполивные периоды.

Глубина залегания и минерализация грунтовых вод на лиманах Прикаспийской низменности подвержены значительным колебаниям в теп лый период года. Минерализация грунтовых вод на лиманах варьируется от 2,44 до 10,99 г/л с преобладанием хлоридного натриево-магниевого засоления.

Грунтовые воды относятся к категории слабосолоноватых и засолены в основном хлоридами и бикарбонатами натрия и магния. Гидрохимический анализ грунтовой воды показывает определенное снижение как общего содержания солей, так и количества хлоридов и сульфатов. Для лиманных участков характерно сезонное непостоянство минерализации грунтовых вод, обусловленные насыщением почвогрунтов более пресной оросительной водой Урало-Кушумской ООС. Гидрохимический режим грунтовых вод, очевидно, зависит от исходного состояния почвогрунтов и самих грунтовых вод, глубины их залегания, минерализации оросительной воды и технологических параметров орошения. По мере расхода и опускания уровня грунтовых вод, растворения в них легкоподвижных солей, минерализация возрастает. При значительной минерализации нарушение критического режима грунтовых вод может привести к изменению экологического состояния лиманов.

При проведении заливов лиманов на территории Западно-Казахстанской области наблюдаются интенсивный подъем грунтовых вод. В зависимости от глубины залегания перед заливом грунтовые воды поднимаются на разную глубину. Если перед заливом грунтовые воды имеют глубины 1,25-1,3 м, то при заливе они поднимаются до поверхности почвы. В этом случае при заливе некоторое время над поверхностью почв поддерживается слой воды.

Продуктивность естественного травостоя на лиманах в значительной степени зависит от пищевого режима и физико-химических свойств почвогрунтов. Оптимальный водный режим должен способствовать повышению плодородия почв, увеличению мощности гумусного горизонта, улучшению структуры и водно-физических и физико-химических свойств почвы.

В почве орошаемого участка гумус аккумулируется в гумусово-аккумулятивном горизонте, где его содержание составляет 2,98%. Вниз по профилю количество гумуса уменьшается до 0,94%. В отличие от не затапливаемого участка снижение гумуса составляет 0,22%. Реакция почвенной среды щелочная. С глубиной щелочность увеличивается до сильнощелочной реакции. При довольно тяжелом гранулометрическом составе емкость поглощения невысокая и колеблется в профиле почвы от 16 до 22 мг-экв/ 100 г почвы. Содержание обменного натрия довольно высокое и с поверхности почвы составляет 8,97% от емкости поглощения. То есть почвы среднесолонцеватые. В отличие от не затапливаемого участка при лиманном орошении ярко выражен солонцовый процесс. По содержанию нитратного азота и фосфора почвы низкообеспеченные, калием обеспечены хорошо.

Состав обменных катионов в различных типах почв зависит от особенностей почвообразовательного процесса. Ирригационные мероприятия оказывают разнообразное влияние на почвообразовательные процессы орошаемых земель. Почвы и отдельные горизонты их существенно отличаются по количеству поглощенных катионов. Состав и соотношение поглощенных оснований оказывает существенное влияние на агрономические свойства почв и урожай растений.

Избыточное содержание поглощенного натрия в почвах каштанового типа при орошении вызывает неблагоприятные изменения в реакции почвенного раствора. Установлено также, что значительное содержание поглощенного натрия вызывает угнетение культурных растений. Состав поглощенных катионов оказывает влияние на величину pH и подвижность органических веществ. Состав и соотношение обменных катионов оказывают значительное влияние и на физические свойства почв. Почвы, насыщенные кальцием и магнием, при орошении не теряют водопрочной структуры. Солонцовые почвы, содержащие 20-30 % обменного натрия от емкости поглощения, при орошении резко снижают водопроницаемость, становятся бесструктурными и малоплодородными.

Анализ флоры исследуемых участков показал, что лиманы разнообразны по видовому составу, растительность представляет высокую кормовой ценность. Важным показателем качества травостоя является наличие в нем ценных кормовых трав. В травостое лиманов значительно превалируют многолетние травы из семейства мятликовые, в частности пырей ползучий, характеризующийся как ценный кормовой злак.

Экспериментальные данные полученные в результате проведения исследований на участках, размещенных по всей зоне действия данной системы с различными почвенно-гидрогеологическими условиями, обращают внимание на изменение ботанического состава травостоя на отдельных участках в пределах одного опытного поля, но с разным режимом затопления. Чрезмерное увлажнение почвы после затопления с последующим сильным ее иссушением в летне-осенний период часто приводит к снижению биологической активности и интенсивности нитрификации, подавляет деятельность микроорганизмов, минерализующих органическое вещество. Так, на отдельных участках, допускавших в течение длительного времени переувлажнение почвы из-за ухудшения технического состояния оросительно-отводной системы и не соблюдения режима затопления лиманов, наблюдается смена более ценных в кормовом отношении и высокоурожайных видов естественного травостоя на менее ценные и менее урожайные гигрофиты, в основном сложенные из осоковых и ситниковых растений.

Список литературы:

1. Айдаров, И.П. Экологические основы мелиорации земель / И.П. Айдаров // Природообустройство. – М., 2012, - № 3. – С. 10-16.

2. Варламов, А.А. Экология и использование земель // Сельское хозяйство, М.: Знание.- 1991, №12.

3. Ахмеденов, К.М. Эколого-хозяйственный баланс степного землеустройства Западно-Казахстанской области / Известия Оренбургского государственного аграрного университета / К.М. Ахмеденов. – 2008. – №3(19). - С. 15-18.

4. Онаев, М.К. Экологические проблемы лиманов Западно-Казахстанской области / М.К. Онаев. – Уральск, 2008. – 62 с.

5. Вьюрков, В. Землям Приуралья – рациональное использование / Земельные ресурсы Казахстана / В.Вьюрков, С. Нургалиев. – 2013. - №1. – С. 27-31.

УДК 631.6

БАТЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ СУАРМАЛЫ ЖЕРЛЕРІНІҢ МЕЛИОРАЦИЯЛЫҚ ЖАЙ-КҮЙІ

Лиманская В. Б., Ихсанова С. А. Бегайдарова, Қ. Д.,.*Яшков И. А.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

* Геология, мұнай және газ мұражайы, Ханты-Мансийск қ., РФ

Аннотация: *Бұл мақалада мелиорация ұғымы ұтымды сумен қамтамасыз етудің басты экологиялық аспектілері ретінде ашылады, Батыс Қазақстан облысының табиғи шөпті өсіру үшін пайдаланылатын эстуарийлердің аудандары анықталады.*

Кілт сөздер*: топырақ жамылғысы, экожүйе, Жер ресурстары, тұздану, жайылма суару.*

Педагогические науки

УДК 378

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА В КОЛЛЕДЖА

Джонисова Г. К., Эрдынеева К. Г.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Забайкальский государственный университет , г.Чита, РФ

Аннотация: *В статье рассматриваются вопросы развития современного среднего профессионального образования в Казахстане, теоретические основы формирования профессиональных компетенций обучающихся колледжа. Приводятся примеры из опыта работы Уральского гуманитарного колледжа.*

Ключевые слова: *компетентность, принцип, дуальная система обучения, личность, учитель.*

Главной целью образовательной политики в республике Казахстан является доведение образования до мирового уровня, подготовка квалифицированных специалистов, ответственных, компетентных, конкурентоспособных на рынке труда, готовых к социальной и профессиональной мобильности, постоянному профессиональному росту, свободно владеющих своей профессией и умеющих ориентироваться в аналогичных сферах деятельности. Во многих государственных нормативных документах эта проблема нашла яркое отражение. В частности, в первой статье Закона Республики Казахстан “Об образовании” говорится: «...подготовка квалифицированных работников и специалистов для воспроизводства квалифицированной рабочей силы и интеллектуального потенциала общества...", рассматривается как государственный образовательный заказ [1]. В государственной программе развития образования в Казахстане на 2011 - 2020 годы большое внимание уделено вопросам обеспечения качественного образования обучающихся в Казахстане, улучшения показателей образования в международных рейтингах и повышения привлекательности казахстанской системы образования, прежде всего, повышению статуса педагогических кадров, обеспечению развития их профессиональной квалификации на протяжении всей деятельности, а также повышению государственной поддержки и стимулирования труда педагогов [2].

В новой формации развития Казахстана необходимо изменить и дополнить профессиональную подготовку педагогов в области образования, совершенствовать профессиональную подготовку в зависимости от личностной направленности с учетом их личностных особенностей. При решении таких задач возникла необходимость формирования профессиональных компетенций личности с учетом ее духовных и нравственных возможностей [3].

Вопросы формирования личностных качеств будущих специалистов, повышения их профессиональной компетентности, формирования их педагогических умений были изучены зарубежными и отечественными учеными. В частности, совершенствование инновационной и психолого-педагогическая подготовка учителя исследовано в работах М. И. Дьяченко, К.Бузаубаковой. Исследования по инноватике в сфере образования и основам профессиональной подготовки педагогов проводились учеными Нургалиевой Г.К., Таубаевой Ш.Т., Курманалиной Ш.Х., Бахишевой С.М. и др.. Большое значение имеют педагогические труды, написанные по данным направлениям: Кудабаева М.И., Мукаметкали М.М. и др., вопросы формирования профессиональных умений при подготовке учителей рассматривали Тургынбаева Б.А., Балабаева А.И., Кенжебаева Т.Б. и др.

Главной задачей среднего профессионального образования является формирование будущих специалистов как образованных, конкурентноспособных, самостоятельных, творческих, способных к самореализации личностей, которые станут основой развития суверенной страны. Для этого возникает необходимость формирования профессиональных компетенций студентов колледжа. В новой формации необходимо изменить и дополнить профессиональную подготовку педагогов в области образования, совершенствовать профессиональную подготовку в зависимости от личностной направленности с учетом их личностных особенностей.

В настоящее время в Казахстане это один из актуальных вопросов. Это связано с тем, что реформы, проводимые в средних профессиональных и высших учебных заведениях, переход на кредитную технологию - все это вызывает много вопросов, требующих определения. Рост приоритетности личности студента в учебном процессе является особенностью современных средних профессиональных учебных заведений. А главной целью обучения в среднем профессиональном учебном заведении остается формирование и развитие профессиональных способностей и качеств личности будущего специалиста.

В качестве методологических предпосылок профессионального образования будущих специалистов рассматривается системно-деятельностный подход в профессиональном образовании. "Системно-деятельностный подход» объединяет два значения: «системный подход» и «деятельностный подход». Е.Б.Тесля, рассматривая условия формирования профессионального интереса будущих учителей, обращает внимание на понятие смысла деятельности: «осознание значимости изучаемых процессов для своей деятельности, понимание ее сущности становится одной из важнейших предпосылок формирования интереса к педагогической деятельности и обучению». Системный подход опирается на целостность интегрированных свойств объекта, обращает внимание на их возникновение и, следовательно, на выявление связей и взаимодействий самого объекта с окружающей средой [4].

Казахстанский ученый С.С.Кунанбаева подчеркивает важность принципов профессионального образования:

- принцип научной фундаментальности и системности содержания образования;
- доступность образования;
- комплексность и интегрированная позиция системы знаний, получаемых наукой и производством;
- принцип новизны и информационной ориентированности в подготовке специалистов;
- принцип предсказуемости и универсальности образования;
- многовариантность и избирательная позиция профессиональной компетентности;
- принцип прикладной результативности получаемой квалификации;

- принцип многоуровневости и непрерывности содержания и структуры образования;
- профессиональное или академическое положение каждой ступени с квалификационным сертификатом;
- принцип социально-экономической определенности целей образования;
- принцип проблематичности и интерактивности организации учебного процесса;
- принцип гуманизации образования;
- принцип сотрудничества в процессе обучения;
- коммуникативная межкультурная позиция содержания образования;
- принцип обеспечения международно-статусного уровня профессиональной и академической квалификации специалистов;
- позиция ориентировочного подхода [5].

В исследованиях ученых и в психолого-педагогической литературе в процессе становления и развития профессионального мастерства используются два определения понятия «компетентность». Первое, по словарю С.Ожегова, связано с определенной профессиональной деятельностью, «осознанностью, авторитетом в каком-либо деле», а второе, «кругом правомочности личности, учреждения, ведущего какое-либо дело, решать проблемы, действовать, что-то делать».

Компетентность в переводе с латинского языка означает хорошее знание планирования и выполнения своего дела, обладающее большим знанием, опытным опытом. Компетентность - совокупность знаний, умений и действий личности. Компетентным можно считать человека, вооруженного знаниями и умением, формирующего основную мысль и способного действовать самостоятельно. Под компетенцией следует понимать предварительные требования к подготовке специалистов в определенной области, а также под компетенцией можно понимать, сформированные личностные качества и накопленный опыт в отношении данной деятельности. В психолого-педагогической литературе наиболее распространенное определение этого понятия заключается в следующем: «свойство, качество или состояние специалиста соответствовать стандартам определенной профессии, профессиональной квалификации, требованиям, потребностям, физическим, психическим и духовным условиям деятельности».

Ш.Таубаева считает, что «Компетентность - это интегрированное свойство личности, основанное на знаниях и опыте, усвоенных ею в ходе процессов обучения и социализации, определяемое как общая способность и готовность к деятельности». Также компетентностью называют личностные возможности к деятельности, ее квалификацию (знания, опыт), создающую условия для решения той или иной задачи [6].

Формирование компетенций будущего педагога в колледже обусловлено запросами и потребностями общества в подготовке современного профессионального специалиста нового типа. На наш взгляд, компетентность - это качества, способности человека применять на практике совокупность знаний в виде деятельности и продуктивной деятельности, усвоенных им в соответствии с его профессией, посредством формирования умений и навыков, объединенных ценностно- ориентированными качествами.

Будущий педагог должен овладеть следующими видами компетенций:

Специальная компетенция- способность на высоком уровне заниматься своей профессиональной деятельностью и проектировать свое профессиональное развитие дальше.

Социальная компетентность- способность заниматься совместной профессиональной деятельностью (коллективом, группой), умение применять принятые в управленческой профессии способы профессионального общения.

Образовательная компетенция-интерес к овладению профессиональными знаниями, умениями и навыками, целеустремленностью в образовательной деятельности и мотивация к развитию субъектности и креативности в образовательной деятельности, умение применять основы педагогической и социальной психологии.

В стандарте профессионального образования в колледже преподавание педагогических дисциплин ведется совместно с другими дисциплинами психолого-педагогического цикла

(возрастная физиология, школьная гигиена, общая психология, педагогическая психология). Практической деятельность студентов является системной частью педагогического образования. Общечеловеческие и профессиональные ценности усваиваются только в процессе деятельности. Содержание педагогического образования состоит из трех блоков: общекультурного, психолого-педагогического, предметного. Общекультурный блок занимает 25% учебного времени. Его задача-развитие общих установок учителя, создание условий для его жизненного и профессионального становления, овладение практической педагогикой. Психолого-педагогический блок составляет 18% учебного времени. Он направлен на развитие педагогического сознания, творческой индивидуальности учителя. Предметный блок составляет 57% учебного времени. Блок направлен на овладение логикой раскрытия содержания конкретного научного знания [7].

В колледже профессиональную компетентность будущих учителей можно разделить на различные аспекты образования, связанные с деятельностью педагога в зависимости от его личности, способов деятельности:

1) в отношении личности:
- свободно воспроизводит индивидуальные особенности по отношению к изучаемым объектам;
- характеризует гибкость деятельности в образовании;
- развивает возможности решения бытовых проблем в повседневной жизни;
- охватывает все основные группы развиваемых личностных качеств;
- отражает интегральную характеристику качества подготовки.

2) в отношении знаний, умений, навыков:
- сочетание знаний, умений, навыков;
- способностью использовать совокупность способов действий.

3) относительно содержания и структуры образования:
- многозадачность, то есть позволяет детям решать проблемы в разных сферах жизни.

4) в отношении способов действий:
- позволяет использовать знания для решения конкретных задач;
- проверяется во время процесса выполнения определенного действия [8].

Большое значение в формировании таких компетенций имеет дуальное образование в колледже. Дуальная система обучения способствует установлению тесных связей между производственными организациями и колледжем. Основная цель профессионального образования-совершенствование профессиональных качеств личности с учетом ее способностей и возможностей. Поэтому одним из направлений работы, создающим условия для развития внутренней души, разума, мировоззрения, культуры личности, является реализация дуального образования. Дуальная система обучения-это технология обучения теории в сочетании с практикой. Основная цель дуальной системы обучения - подготовка специалистов профессионально-технических учебных заведений в партнерстве с производственными, хозяйственными учреждениями частного сектора, готовыми к освоению новых инновационно-технологических программ, способных выдержать конкуренцию в рыночные времена [9].

Студенты колледжа обучаются без отрыва от производства, работая в течение двух третей учебного времени. Дуальная система обучения является эффективным и новым способом подготовки специалиста. Эта система применяется в Германии, Австрии, Швейцарии, и дает положительные результаты. Основа дуальной системы - параллельное обучение будущего молодого специалиста в учебном заведении и на производстве. Практика показывает, что выпускник колледжа, получивший образование по дуальной системе, не остаётся без работы.

Эффективность занятий в системе дуального обучения заключается в том, что студент может прийти в образовательное учреждение и реализовать на практике те теоретические знания, которые он усвоил на занятиях и посредством учебно-методических пособий. Обучение этим методом развивает способности, гибкость, ответственность, активность и интерес к будущей профессии. Также дуальное обучение повышает интеллектуальные и

психические способности студента в процессе обучения, способствует всестороннему развитию знаний и умений, повышению умственных способностей и мыслительных операций.

В Уральском гуманитарном колледже в соответствии с новыми требованиями в образовании заключены договора о социальном партнерстве со школами, детскими садами города и многими другими организациями. В соответствии с планом колледжа и планом учебного процесса по специальности «Дошкольное воспитание и обучение», обучающиеся закрепляют на практике знания, полученные по методике дошкольной педагогики, дошкольной психологии и отдельных дисциплин. Посещая детский сад, каждый обучающийся пробует на практике свои способности, развивает такие качества как, ответственность, гибкость, активность. В колледже строго соблюдается подготовка специалистов, они обучаются на основе профессиональных стандартов и во взаимосвязи образовательных учреждения с потребностями современного общества. В этом плане установлены системные связи на договорной основе с социальными партнерами. Договор составлен в соответствии с образовательными учебными программама и учебными планами. Основой договора является совместное выполнение научной и методической работы в учебном процессе, включение в учебный процесс специалистов производства, организация мест производственного обучения на предприятиях.

В колледже активно проводиться работа со студентами по научному поиску и развитию научного потенциала. Так, например, работает малая творческая лаборатория "Будущий учитель". В областной научно-практической конференции приняли участие 18 студентов, 12 студентов заняли призовые места в республиканских проектах. В колледже работает кружок "Одаренный обучающийся". Члены кружка постоянно принимают активное участие в мероприятиях, организованных в различных направлениях. 4 студента приняли участие в республиканской педагогической Олимпиаде «Одаренные дети - талантливый учитель» и получили номинацию «молодые таланты», 14 студентов приняли участие в республиканских конкурсах и заняли призовые места. Кроме того, статьи членов кружка регулярно публикуются в областной общественно-политической газете «Орал өңірі». Все эти достижения стали возможными в результате непрерывного самосовершенствования и поисков наших студентов.

В колледже регулярно проводится занятия «Профессиональное психологическое познание», направленное на формирование профессиональной компетентности студентов колледжа. При проведении этих занятий используются тренинги личностного роста, тренинги по психорефлексии, направленные на самопознание, самоактуализацию студентов. Тренинги личностного развития направлены на формирование дисциплинированности, организованности человека, а также на развитие уверенности и творческого подхода к работе. Это помогает человеку, стремящемуся к развитию, найти правильное направление в своем личностном и профессиональном становлении, выявить сильные стороны своей личности.

Разработана программа спецкурса «Профессиональное развитие обучающихся колледжа". Цель курса: осуществление профессионального развития обучающегося, саморазвитие, формирование профессионализма. Структура спецкурса направлена на личностно-ориентированный подход в современном образовании, отвечает требованиям современного общества в саморазвитии и самообразовании, самоопределении в обществе, профессиональной деятельности [9].

В процессе изучения курса используются творческие задания, самостоятельные работы и рефераты. Успешное освоение обучающимися данного курса зависит от: уровня посещаемости и участия обучающегося в самостоятельных исследованиях, проектах, выполнения творческих работ, в желании расширять и углублять знания в рамках изучаемого предмета. Обязательным элементом и методическим подходом считается рефлексия, общение с друзьями в условиях процесса саморазвития, анализ выполненной работы, проводимое в конце каждого занятия.

Такая работа будет иметь большое значение в укреплении профессиональной мотивации, развитие профессиональных способностей обучающихся колледжа, саморазвитие, определение жизненных целей и мотивов.

Таким образом, психолого-педагогические аспекты занимают важную роль в формировании профессиональных компетенции. Организация работы колледжа в соответствии с новыми социально-политическими требованиями общества являются основой для формирования специалиста новой формации.

Список литературы:

1. Закон Республики Казахстан Об образовании. // Суверенный Казахстан, № 160 От 15.08.2007.
2. Государственная программа развития образования в Республике Казахстан на 2011-2020 годы/ / Егемен Қазақстан, 2010,18-июнь.
3. Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2016-2019 годы. Указ Президента РК от 1 марта 2016 года № 205.
4. Пеняева С.А. Системные механизмы и процесс формирования готовности студентов вуза к профессиональной деятельности / С. А. Пеняева// Профессиональное образование: новые педагогические исследования - 2006. - № 2. – С. 109-112.
5. Жумадирова К. К. Развитие творческого потенциала учащихся в условиях взаимодействия лицея и вуза: дис…к. пед. наук: Павлодар, 2006. – С. 179.
6. Таубаева Ш. Исследовательская культура учителя: методология,теория и практика формирования.- Алматы 2002
7. Государственный общеобязательный стандарт технического и профессионального образования. Приказ Министерства образования и науки Республики Казахстан от 31 октября 2018 года №604
8. Актуальные проблемы реализации компетентностного образования в педагогических учебных заведениях / сборник Республиканской научно-практической конференции, ЗКГУ им. М. Утемисова, Уральск-2007
9. Приказ министра образования и науки Республики Казахстан от 21 января 2016 года № 50 "Об утверждении Правил организации дуального обучения".

ОӘЖ 378

КОЛЛЕДЖДЕГІ БОЛАШАҚ МАМАННЫҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Джонисова Г. К., Эрдынеева К. Г.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Забайкаль мемлекеттік университеті, Чита қ., РФ

Аннотация: *Мақалада Қазақстандағы заманауи орта кәсіби білім беруді дамыту мәселелері, колледж білім алушыларының кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудың теориялық негіздері қарастырылады. Орал гуманитарлық колледжінің жұмыс тәжірибесінен мысалдар келтірілген.*

Кілт сөздер: *құзыреттілік, принцип, дуальды оқыту жүйесі, тұлға, мұғалім.*

ОӘЖ 159.9:37.015.3

МҰҒАЛІМНІҢ КӘСІБИ ИМИДЖІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ МӘСЕЛЕСІН ЗЕРТТЕУДІҢ ӘДІСНАМАЛЫҚ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Иргалиев А.С., Хайруллина Я.С.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *мақалада қоғам дамуының қазіргі кезеңінің міндеттеріне жауап беретін әлеуметтік мінез-құлықтың жаңа стилін қалыптастыру мәселесі, мұғалімнің іс-әрекетіндегі "имидж" және жағымды имидж ұғымы, мұғалімнің кәсіби имиджін қалыптастырудың психологиялық жағдайларын зерттеудің ғылыми-әдістемелік негіздері, мұғалім имиджінің құрылымы және мұғалімнің кәсіби имиджін қалыптастыру кезеңдері қарастырылады.*

Кілт сөздер: *имидж, имиджеология, кәсіби имидж, бастапқы имидж, өзін-өзі бағалау және педагогтің «Мен-концепциясы», ішкі қасиеттерді сыртқа шығару, өзін-өзі бейнелеу, имидж өзегі (табиғи компонент), ішкі деңгей (жеке, кәсіби, мінез-құлық компоненттері) және сыртқы деңгей (көрнекі, аудио, кинестетикалық компоненттер).*

Қазақстан Республикасындағы жаңа әлеуметтік-экономикалық және саяси ахуал әлеуметтік топтардың өмірінде де, жеке адамның өмірінде де өзгерістерге алып келді. Әлеуметтік жүйенің орталығы ретінде жеке тұлғаға бет бұру адамның жеке басының маңыздылығын арттырды. Адамның ерекшеліктері, оның қабілеттері, кәсіби дайындығы, инновацияларға сезімталдығы, шығармашылық ізденіс пен байланысқа дайындығы айқын әлеуметтік маңыздылыққа ие болады. Қоғам дамуының қазіргі кезеңінің міндеттеріне сәйкес келетін әлеуметтік мінез-құлықтың жаңа стилін қалыптастыру қажеттілігі имидж сияқты құбылыспен байланысты мәселелерді өзектендіруге әкеледі және оның қоғамдағы пайда болуы мен жұмыс істеу шарттары мен тетіктерін зерттеудің шұғыл қажеттілігін тудырады.

"Имидж" ұғымы (лат. imago-ағылшын тілінен алынған сурет, image-образ) білімнің әртүрлі салаларында: әлеуметтану, психология, саясаттану, антропология, мәдениеттану салаларында кеңінен қолданылады және қолданылады. Көлемі мен мазмұны жағынан ол пәнаралық сипатқа ие болды, көптеген ғылымдардың категориялық иоласында қалыптасты және олардың ерекшеліктеріне, мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес түсіндірілді. Сонымен қатар, қазіргі адамның санасында кескін идеясы белгілі бір құндылық ретінде барған сайын нығайып келеді, оның болуы мен сапасы өмірдің сәттілігі мен кез-келген әрекеттің сәттілігіне байланысты.

Біз өз жұмысымызда имиджтану және имиджология мәселелеріне арналған еңбектерге сүйендік. Бұл ресей (П.С. Гуревич, В.М. Шепель, Г.М. Андреева, А.П. Жмыриков, П. Власова, И. Нефедова, Г.Г. Поченцов және т.б.) және шетелдік (П. Берд, Б. Сэм, К. Боулдинг, Д. Бурстин, Э. Сэмпсон, Дж. Ягер, Э. Гоффман және т. б.) зерттеушілер.

Қазіргі психологиялық ғылымда имиджді зерттеу сияқты зерттеу бағыттарын әзірлеу нәтижелері кескін құбылыстарын зерттеуге тікелей байланысты (Б.Г. Ананьев, П.К. Анохин, Л.В. Запорожец, А.В. Либин, И.С. Кон және т. б.); қызмет теориялары (Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, А.Р. Лурия, В.Н. Мясищев, С.Л. Рубинштейн және т. б.); қарым-қатынасты зерттеу (Б.Г. Ананьев, Г.М. Андреева, А.А. Бодалев, В.А. Кан-Калик, Б.Н. Куницына, А.А. Леонтьев, А.В. Петровский, В А. Петровский, Л.А. Петровская және т. б.); әлеуметтік қабылдау және әлеуметтік қабылдау мәселелерін зерттеу әлеуметтік таным (В.С. Агеев, Г. Андреева, Н.Н. Богомолов, И.С. Кон және т. б.).

Қазіргі уақытта оң имиджді қалыптастыру тек саяси және іскерлік салаларда ғана емес, сонымен қатар мұғалімнің қызметінде де өзекті мәселеге айналуда. Педагогикалық іс-әрекеттің тәжірибесін зерттеу бірқатар қарама-қайшылықтарды бөліп көрсетуге мүмкіндік берді, олардың бастысы қазіргі кезде мұғалім кәсібі бұрынғы биіктігінен айрылды және оны

қалпына келтіру қажеттілігі күмән тудырмайды, сонымен бірге мұғалімнің қызметі мен жеке басына әлі де жоғары талаптар қойылады.

Осы проблеманы әзірлеу кезінде білім беру жүйесі педагогтің біліктілігін, оның кәсіби құзыреттілігін арттыруға жеткілікті көңіл бөлетініне баса назар аудару қажет. Бірақ мұғалімнің үйлесімді дамыған пән ретінде қалыптасуы, оның ақыл-ой қасиеттері физикалық дамумен, сыртқы тартымдылықпен, әдептілікпен сәтті үйлеседі, өзін-өзі бағалауы және дамыған "Мен-тұжырымдамасы" көбінесе оқу орындарының қызмет аясынан тыс қалады, ал соңғысы көбінесе сәтті кәсіби іс-әрекеттің қалыптасуының детерминанты болады. Бұл мұғалімнің имиджінің ерекшеліктерін және оның қалыптасу жағдайларын терең ғылыми талдау мен зерттеудің маңыздылығын анықтайтын негізгі қарама-қайшылықтар.

Мұғалімнің имиджі - бұл педагогикалық іс-әрекеттің тиімділігіне ықпал ететін мұғалімнің сыртқы және ішкі жеке кәсіби қасиеттерінің жиынтығын қамтитын интегралды сипаттама. Осындай үйлесімді қасиеттер жиынтығына қол жеткізу мұғалімнен іс-әрекеттерді саналы түрде талап етеді, бұл өз кезегінде рефлексиясыз мүмкін емес. Екінші жағынан, оның сипаттамаларын көрсету үшін мұғалім студенттер мен әріптестер оған қандай талаптар қоятынын білуі керек.

Ғылыми психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді талдау білім беру саласы ретінде педагогикалық имиджологияның жеткіліксіз дамығанын көрсетті. Отандық имиджологияның негізін қалаушы В. М. Шепель мұғалімнің имиджін зерттеу және қалыптастыру қажеттілігін баса айтқанына қарамастан, қазіргі уақытта мұғалімнің имиджінің ерекшелігіне, оның функцияларына, құрылымына және қалыптасу ерекшеліктеріне арналған жұмыстар жоқ.

Осылайша, мұғалімнің имиджінің өзектілігі, теориялық және практикалық маңыздылығы, жеткіліксіз дамуы зерттеу тақырыбын таңдауды анықтады: "Мұғалімнің кәсіби имиджін қалыптастырудың психологиялық шарттары". Зерттеу мәселесі келесідей тұжырымдалған: оң имиджді қалыптастыруды қамтамасыз ететін құрылымдық компоненттер, мұғалім имиджінің ерекшеліктері және психологиялық жағдайлар қандай? Бұл мәселені шешу зерттеудің мақсаты болып табылады.

Зерттеу нысаны: мұғалімнің кәсіби имиджі.

Зерттеу пәні: мұғалімнің кәсіби имиджін қалыптастыру процесі.

Зерттеу болжамы: мұғалімнің имиджін қалыптастыру тиімді болады егер:

- оны құру және түзету кезінде динамикалық модельде кәсіби компонент басым болатын кескіннің жалпы құрылымы ескерілсе;
- мұғалімнің имиджін қалыптастыру процесі білім беру процесінде оңтайлы "субъективті" қатынастарды орнату бағытында мұғалімнің ішкі қасиеттерін сыртқа шығаруға бағытталған кезең-кезеңмен жүргізілсе;
- педагогтің өзін-өзі тану, өзін-өзі жетілдіру, өзін-өзі тануды жақсарту мақсатында өзін-өзі тәрбиелеу дағдыларын меңгеруге бағытталған мақсатты, жүйелі, топтық және жеке қызметі ұйымдастырылатын болса.

Зерттеудің мақсаты мен болжамына сәйкес келесі міндеттер шешілді:

1) зерттеу проблемасын теориялық-әдіснамалық талдау негізінде имидж туралы идеялардың генезисін қадағалау; кәсіби имидж қалыптастырудың психологиялық құрылымын, мазмұнын, функцияларын, жолдары мен тетіктерін анықтау.

2) имидж құрылымы негізінде педагог имиджінің динамикалық моделін әзірлеу және құрылымдық компоненттерге талдау жасау, ішкі кәсіби қасиеттерді экстерьерлеу процесі ретінде педагог имиджін қалыптастыру моделін құру.

3) педагог имиджін қалыптастырудың психологиялық жағдайларын бөліп көрсету.

4) педагогтің имиджіне эмпирикалық зерттеу жүргізу және оның негізінде педагогтің кәсіби имиджінің типологиясын ұсыну.

5) қалыптастырушы эксперимент үшін имидж-практикум бағдарламасын әзірлеу және оның негізінде педагогтің өз бетінше білім алу қызметі үшін имидж-кейс қалыптастыру.

Зерттеудің әдіснамалық негізін гуманистік мәселелерге қатысты ең кең таралған, адамды әлеуметтік дамудың ең жоғары құндылығы ретінде қарастыратын және мұғалімнің имиджін

қалыптастыру процесін оны ізгілендіру тұрғысынан зерттеуге мүмкіндік беретін аксиологиялық және гуманистік көзқарастар құрады (В.Л. Петровский, И.Б. Котова, В.Л. Сластенин және т. б.).; детерминизмнің, дамудың, сана мен іс-әрекеттің бірлігінің жетекші әдіснамалық принциптері, бұл имиджді жеке тұлғаның дамуымен бірлікте тәжірибеге бағытталған іс-әрекетте қалыптасатын динамикалық білім ретінде қарастыруға мүмкіндік береді (Б.Г. Ананьев, А.Н. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн және т.б.).

Зерттеудің нақты әдіснамасы имидж проблемасына жеке және белсенді көзқарас идеяларына негізделген.

Зерттеудің теориялық негізі: сана мен іс-әрекеттің бірлігі теориясы (С.Л. Рубинштейн, Б. Г. Ананьев, Л. Н. Леонтьев және т. б.); қоғамдағы адамның табиғаты мен мінез-құлқын ашатын теориялар мен тұжырымдамалар (З. Фрейд, К. Юнг, К. Роджерс, Т. Шибутани, К. Хорни және т. б.); әлеуметтік қабылдаудың психологиялық механизмдерін зерттеу (Б. Г. Ананьев, А. А. Бодалев, В. Н. Мясищев және т. б.); әлеуметтік педагогтың ғылыми және педагогикалық қызметінің құрылымы (А. Ц. Пуни, Р. М. Грановская, З. Ф. Есарева және т. б.); ежелгі философтардың еңбектеріндегі имидж феноменін қарастырудың теориялық тәсілдері (Сократ, Платон, Аристотель); педагогикалық имиджді қолданбалы зерттеулер (В.М. Шепель, Л.М. Митина, В.П. Черепанов, Н.Л. Петров); имидж мәселелері және оны оңтайландыру бойынша шетелдік зерттеулер (П. Берд, Б. Сэм, К. Полдинг, Д. Вуретин, Э. Сэмпсон, Дж. Ягср, Э. Гоффман, Г. Тэджфел, Дж. Тернер, Р. Берне және т. б.).

Қойылған міндеттерді шешу үшін жұмыста зерттеудің теориялық және эмпирикалық әдістері қолданылды: имидж мәселесі бойынша зерттеулерді теориялық талдау, салыстыру және қорыту; сауалнама, тестілеу, әңгімелесу, бақылау, тәуелсіз сипаттамаларды жалпылау әдісі; қызмет нәтижелерін зерттеу әдісі. Алынған деректерді сандық өңдеу үшін нәтижелерді статистикалық өңдеу әдістері қолданылды.

Зерттеудің негізгі нәтижелері мен тұжырымдарының сенімділігі мен негізділігі теориялық ережелер мен тұжырымдардың жиынтығын бір-бірімен де, эксперименттік зерттеулердің деректерімен де, психодиагностикалық зерттеу нәтижелерімен, деректерді математикалық өңдеу әдістерін дұрыс қолданумен және субъектілердің өкілдік үлгісімен жеткілікті түрде үйлестірумен қамтамасыз етіледі.

Зерттеудің эксперименттік базасы Қ.Мырзалиев ат. Жымпиты жалпы орта білім беру мектебі.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы "имидж" ұғымын талдаудан, "педагог имиджі" ұғымының авторлық анықтамасынан тұрады; имидж компоненттерінің мазмұнын (табиғи, жеке, мінез-құлық, кәсіби, сондай-ақ көрнекі, дыбыстық, кинестетикалық компоненттер), педагог имиджінің сипаттамалары мен функцияларын бөлуден; Педагогтің кәсіби имиджінің типологиясын негіздеуден; педагогтің кәсіби имиджін қалыптастыру тиімділігінің өлшемшарттары мен көрсеткіштерін әзірлеуден тұрады.

Зерттеудің теориялық маңыздылығы мыналардан тұрады: педагог имиджінің динамикалық моделі жасалды, ол педагогтің сыртқы және ішкі сипаттамаларының өзара әрекеттесуі мен өзара әсеріне негізделген; көп кезеңді процесс ретінде Педагогтің кәсіби имиджін қалыптастырудың психологиялық шарттары анықталды; Педагогтің кәсіби имиджін қалыптастырудың ерекшеліктері анықталды, олар бейненің жалпы құрылымымен және оның динамикалық моделіндегі кәсіби компоненттің кеңеюімен анықталады.

Зерттеу нәтижелерінің практикалық маңыздылығы автордың жалпы білім беретін мектептің білім беру процесіне мұғалімнің кәсіби имиджін оңтайландыруға бағытталған ғылыми-әдістемелік ұсыныстарды әзірлеуі және енгізуі болып табылады. ЖОО оқытушылары мен студенттері үшін "Кәсіби имидж" арнайы курсы, педагог имиджін қалыптастыруды көздейтін имидж практикумы және "Имидж-кейс" бағдарламасы әзірленді.

Педагогтің кәсіби имиджін қалыптастыру мәселесін талдау қорытындысы бойынша біз бірқатар қорытынды жасадық:

1) Педагогтің кәсіби имиджі оның құрылымын құрайтын сыртқы және ішкі сипаттамалардың үйлесімді жиынтығы болып табылады, типтік және жеке ерекшеліктерді қамтиды және

оқытушының білім беру кеңістігі субъектілерімен өзара іс-қимыл жасауға дайындығы мен қабілетін айқындайды.
2) имидж құрылымы педагог имиджінің динамикалық моделін құру үшін негіз болып табылады, оған имидж ядросы (табиғи компонент), ішкі деңгей (жеке, кәсіби, мінез-құлық компоненттері) және сыртқы деңгей визуалды, дыбыстық, кинестетикалық компоненттер) кіреді.
3) Педагогтің кәсіби имиджін қалыптастыру-кезең-кезеңмен жүргізілетін процесс, оны құрудың тиімділігі бірқатар жағдайлармен негізделеді: 1) педагогтің өзіне және әлемге деген қызығушылығын дамыту; 2) педагогтің жағымды имидж қалыптастыру қажеттілігін түсінуі; 3) педагогтің өз имиджімен жұмыс істеу кезінде өзінің белсенділігін көрсетуі; 4) педагогтің оң имиджін құрайтын қасиеттерді дамытудың бастапқы деңгейін анықтау; 5) педагогтің өзін-өзі тану және өзін-өзі бағалау тәсілдерін, сондай-ақ өзін-өзі; 6) имиджді қалыптастыру кезінде жүйелілік қағидатын сақтау; 7) имиджді қалыптастыру және түзету бойынша жұмыстың нысандары мен әдістерінің әралуандығы қағидатын сақтау.
4) Педагогтің кәсіби имиджін тиімді қалыптастыруға осы үдерісте типологияны педагог имиджін қолдану ықпал етеді, ол ең қолайлы типін анықтауға және өзінің бастапқы имиджін іске асыруға немесе өзгертуге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Почепцов Г.Г. Имидж-мейкер: Паблик рилейшнз для политиков и бизнесменов. - Киев: Рекламное агенство Губерникова, 2005.- 236 с.
2. Почепцов Г.Г. Профессия: имиджмейкер. - Киев., 2001. - 647 с.
3. Авагимян Р.А. Психологические особенности и структура педагогического авторитета педагога. Автореф. дисс.канд. психол. наук. - Ереван, 2005. - 21 с.
4. Ольшанский В.Б. Практическая психология для учителей. М.: Омега, 2014. - 272 с.
5. Берд П. Подай себя! Эффективная тактика улучшения вашего имиджа. / Пер. с англ. Т.А. Сиваковой. - Мн.: Амалфея, 2007. - 208с.
6. Черепанова В.И. Формирование индивидуального имиджа педагога как средство реализации гуманистической концепции образования, дисс. канд. педагогич. наук. - Краснодар, 1999. - 180 с.
7. Нефедова И., Власова Е. Я и мой имидж. - М.: Яуза, 2007. - 208 с.
164. Шепель В.М. Имиджелогия: секреты личного обаяния. - М., 2017. - 168 с.
8. Брунер Дж. Психология познания (за пределами непосредственной информации). - М.: Прогресс, 2008. – 412 с.

УДК 159.9:37.015.3

МЕТОДОЛОГО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ИМИДЖА УЧИТЕЛЯ

Иргалиев А.С., Хайруллина Я.С.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *В статье рассматривается проблема формирования нового стиля социального поведения, отвечающего задачам современного этапа развития общества, понятие "имидж" и позитивного имиджа в деятельности учителя, научно-методические основы исследования психологических условий формирования профессионального имиджа учителя, структура имиджа учителя и этапы формирования профессионального имиджа учителя.*

Ключевые слова: *имидж, имиджеология, профессиональный имидж, первичный имидж, самооценка и «я-концепция» педагога, вывод внутренних качеств наружу, самовыражение, ядро имиджа (естественный компонент), внутренний уровень (личностные, профессиональные, поведенческие компоненты) и внешний уровень (визуальные, аудио, кинестетические компонент.*

ОӘЖ 159.9:37.015.3

МҰҒАЛІМНІҢ КӘСІБИ ИМИДЖІ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУ ОБЪЕКТІСІ РЕТІНДЕ

Иргалиев А.С., Хайруллина Я.С.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *мақалада мұғалімнің имиджі динамикалық сипаттама ретінде қарастырылады, динамикалық модель түріндегі мұғалімнің имиджінің құрылымы, мұғалімнің кәсіби имиджінің функциялары топтарға бөлінеді, мұғалімнің кәсіби имиджінің психологиялық құрылымы, мұғалімнің кәсіби имиджін қалыптастырудың теориялық моделі, мұғалімнің жағымды имиджін қалыптастырудың мақсаттары мен нәтижелерінің арақатынасы, мұғалімнің имиджін қалыптастыру тиімділігінің критерийлері мен көрсеткіштері, эксперименттік жұмыс кезеңдері.*

Кілт сөздер: *мұғалімнің имиджі, мұғалімнің кәсіби имиджінің функциялары, мұғалім имиджінің психологиялық құрылымы, өзін-өзі тану, жағымды педагогикалық имиджді құру, жеке имиджді өзін-өзі бағалау, өзін-өзі тәрбиелеу.*

Мұғалімнің динамикалық сипаттамасы ретіндегі бейнесі қоғаммен, мәдениетпен үнемі өзара әрекеттеседі, әртүрлі жеке құрылымдардың қарым-қатынасының тепе-теңдік деңгейін көрсетеді. Біз педагог имиджінің құрылымын үш деңгейден тұратын динамикалық модель түрінде ұсындық: ядро (табиғи компонент) - салыстырмалы статикалық, құраушы; екінші деңгей бейненің жылжымалы ауыспалы сипаты жеке, мінез-құлық және кәсіби компоненттерден тұрады; кескіннің сыртқы айнымалысына қоршаған орта жағдайларына байланысты өзгеретін визуалды, аудио және кинестетикалық компоненттер кіреді.

Педагогтің кәсіби имиджінің функцияларын біз үш топқа бөлдік: оқыту (коммуникативтік, ақпараттық, когнитивті, эмотивті), әрекеттік (ұйымдастырушылық, уәждемелік, адаптивті, тәртіптік, тәрбиелік), туынды (селективті, компенсаторлық, өкілдік). Кескіннің барлық функциялары бір-бірін толықтырады және тәуелсіздігін жоғалтпайды.

Психологиялық зерттеудің объектісі ретінде имидж келесі сипаттамалары бар идеалды объект болып табылады: тұтас, тұрақсыз, өзгермелі, прагматикалық, нақты, эмоционалды боялған және шектеулі компоненттер саны.

Мұғалімнің кәсіби имиджінің психологиялық құрылымы келесі компоненттерді қамтиды: табиғи, жеке, мінез-құлық және кәсіби. Әр компонент бірқатар сипаттамаларды қамтиды. Табиғи компонент мұғалімнің сыртқы деректерін, жынысын, жасын, темпераментін қамтиды. Жеке компонентке коммуникативтік қасиеттер мен дағдылар, зияткерлік, ерікті және адамгершілік қасиеттер, сондай-ақ жеке сүйкімділік кіреді. Мінез-құлық компоненті: жалпы көшбасшылық мінез-құлық, қиын педагогикалық жағдайларда мұғалімнің мінез-құлқы; жақын адамдарға деген көзқарас; қарым-қатынасы өз-өзіне. Кәсіби компонентке біз педагогтың білімін, іскерлігін, кәсіби-маңызды қасиеттері мен танымдық әлеуетін қостық.

Біз әзірлеген мұғалімнің кәсіби имиджін қалыптастырудың теориялық моделі мұғалімнің жеке имиджімен жұмыс жасау барысында ішкі қатынастар мен байланыстарды жеңілдетілген түрде көруге мүмкіндік береді. Біз имиджді құруды арнайы ұйымдастырылған процесс ретінде қарастырамыз, оның мақсаты оң имиджді қалыптастыру және қоғамның жалпы білім беретін мектептің мұғаліміне жағымды қатынасын қамтамасыз ету үшін оның қатысушыларының өзара әрекеттесуі болып табылады.

Ұсынылған модельде келесі элементтер бар: мақсат, берілетін ақпарат, байланыс арналары, объект және әсер ету нысаны. Имиджді қалыптастыру процесі кезең-кезеңмен (1) мотивациялық, 2) когнитивті-рефлексивті, 3) бағалау, 4) конструктивті орындау) және әр кезеңі белгілі бір мақсаттар мен нәтижелерге ие.

Мұғалімнің кәсіби имиджі бойынша жұмыстың маңызды кезеңі-қолайлы бейнені қалыптастырудың мақсаттары мен нәтижелерінің арақатынасы, яғни мұғалімнің имиджінің жағдайын бағалау. Біз мектеп мұғалімінің имиджін қалыптастыру тиімділігінің критерийлері мен көрсеткіштерін анықтауға тырыстық. Біздің ойымызша, мұғалімнің кәсіби имиджінің тиімділігін бағалауға болады, бірақ жалпыланған критерийлер: а) кескіннің тартымдылығы (әлеуметтік және психологиялық), б) оны құруды ресурстармен қамтамасыз ету (экономикалық және ұйымдастырушылық).

Магистрлік зерттеудің ғылыми проблемасына, мақсаттары мен міндеттеріне сүйене отырып, біз эксперименттік базаны анықтап, анықтау және қалыптастыру экспериментінің бағдарламасын жасадық. Зерттеу бағдарламасын жасай отырып, біз мектеп мұғалімінің жағымды педагогикалық имиджін қалыптастыруға мүмкіндік беретін жағдайларды анықтау қажеттілігін негізге алдық.

Ғылыми зерттеу аясында мұғалімнің жағымды имиджін қалыптастыруға айтарлықтай әсер ететін психологиялық білімді қолдану мүмкіндіктеріне байланысты мәселелер ерекше назар аударуға тұрарлық.

Анықтаушы эксперимент кезеңінде зерттеудің эксперименттік базасы Қ.Мырзалиев ат. Жымпиты жалпы орта білім беру мектебі. Бұл педагогтардың осы мәселеге деген көзқарасын, олардың оң кәсіби имиджді қалыптастырудағы қажеттіліктерін зерттеді.

Зерттеуді ұйымдастыру 2019 жылдан 2021 жылға дейін төрт кезеңді қамтыды.:

I. дайындық кезеңі (2019-2020 жж.):

- Зерттеудің мақсаттары мен міндеттерін анықтау;
- Зерттеу нысаны мен пәнін таңдау;
- Гипотезаны анықтау;
- Зерттеу мәселесі бойынша ғылыми әдебиеттерді зерттеу және талдау.

II. Айқындаушы кезең (2020 ж.):

- Әдістер мен эксперименттік әдістерді таңдау;
- Оқушылар мен мектеп педагогтарының идеяларындағы "мінсіз педагог" бейнесін анықтау;
- Мұғалімнің имиджінің ішкі деңгейін құрайтын маңызды тұлғалық қасиеттерін анықтау;
- Педагогтің кәсіби имиджін қалыптастыру процесінің моделін әзірлеу;
- Педагогтың оң кәсіби имиджін қалыптастыруға бағытталған имидж-практикум бағдарламасын құрастыру;
- Педагогтің кәсіби имиджін қалыптастыру бойынша өздігінен білім алу іс-әрекеті үшін "Имидж-кейс" әзірлеу және жасау.

III. Қалыптастырушы кезең (2021ж.):

- Тәжірибелік-эксперименттік жұмысты ұйымдастыру;
- Әсер етудің тиімділігін арттыру мақсатында Мұғалімнің кәсіби имиджін қалыптастыру үшін әзірленген бағдарламаны өзгерту.

IV. Қорытынды кезең (2021 ж.):

- Алынған нәтижелерді өңдеу.
- магистрлік диссертациясының қолжазбасын ресімдеу;
- Зерттеу нәтижелерін апробациялау және енгізу.

Дайындық кезеңінде (2019-2020 ж.ж.) біз имидж проблемасының жай-күйін, оның қалыптасу ерекшеліктерін, осы проблеманы педагогикалық қызметте өзектендіру дәрежесін және бірлескен білім беру қызметінің субъектілері ретінде жоғары оқу орындары мен студенттерді қайта даярлауды қамтитын іздеу сипатындағы зерттеуді орындадық.

Зерттеу объектісі, пәні, пели және міндеттері анықталды, оның эксперименттік базасы анықталды. Бұл кезеңде психологиядағы және педагогикалық психологиядағы имидж мәселесі бойынша отандық және шетелдік ғылыми әдебиеттерге талдау жүргізілді, бұл қазіргі кезеңде осы мәселенің зерттелу дәрежесін анықтауға, жоғары мектеп оқытушыларының оң имиджін қалыптастыруға ықпал ететін жағдайларды анықтауға мүмкіндік берді.

Жүргізілген жұмыстың нәтижесінде гипотеза тұжырымдалып, ғылыми мәселені зерттеу жоспары жасалды.

Дайындық кезеңінде жүргізілген зерттеу оң педагогикалық имиджді қалыптастыру мәселесін дамыту қажеттілігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік берді, оның маңыздылығы педагогикалық имиджді қалыптастырудың психологиялық тетіктері басқа қызмет түрлеріндегі имиджді қалыптастыру мүмкіндіктерімен салыстырғанда аз зерттелгендігімен байланысты.

Анықтаушы зерттеу мектеп мұғалімінің кәсіби имиджі мәселесінің жай-күйін зерттеуді қарастырды. Бұл кезеңде педагогикалық имидждің қалыптасу ерекшеліктерін анықтау бойынша жұмыс жалғасты, оқушылар мен мұғалімдердің өздері мұғалімнің жеке басына қойылатын талаптар зерттелді.

Оқушылардың мұғалімдерді қабылдауын зерттеу мұғалімнің болжанған идеалын және мұғалімнің кәсіби имиджінің түрлерін анықтаумен байланысты болды.

Педагог идеалын анықтау оқушылардың "мектеп педагогының мінсіз бейнесі" шағын шығармаларына контент-талдау жасау арқылы, сондай-ақ зерттеліп отырған мәселе тұрғысынан маңызды қасиеттер жиынтығын саралау қағидаты бойынша жүргізілді.

Пилотажды зерттеу кезеңінде біз құрастырған "мұғалімнің визуалды бейнесі" сауалнамасы қолданылды, оның екі нұсқасы бар - оқушылар мен мұғалімдер үшін. Сауалнаманы қолдану оқушылар мен мұғалімдердің мұғалімнің сыртқы келбетіне қойылатын жалпы талаптарын анықтауға көмектесті.

Диагностикалық, түзету және түрлендіргіш элементтері бар қалыптастырушы эксперимент бағдарламасы жасалды. Зерттеудің айқындаушы бөлігін іске асыру сауалнама жүргізу, байқау, сауалнама жүргізу, тестілеу, қызмет өнімдерін сапалық және сандық талдау сияқты бірқатар диагностикалық рәсімдерді жүргізуді көздеді. Олар мектеп мұғалімінің кәсіби имиджін қалыптастыру заңдылықтарын, оның мазмұндық және құрылымдық компоненттерінің ерекшеліктерін, пәндердің әртүрлі топтарындағы қабылдау мен қарым-қатынас ерекшеліктерін анықтауға бағытталған. Аталған диагностикалық процедураларды қолдану мектеп мұғалімінің кәсіби имиджінің ерекшелігін психологиялық-педагогикалық құбылыс ретінде сипаттауға мүмкіндік берді.

Сонымен қатар, мұғалімнің жағымды кәсіби имиджін қалыптастыруға және өзін - өзі тәрбиелеу үшін "Имидж-кейс" қалыптастыруға бағытталған арнайы курс-имидж-практикум бағдарламасы жасалды.

Зерттеудің қалыптастырушы кезеңі эксперименттік топтың мұғалімдерімен олардың оң имиджін қалыптастыру үшін Жүйелі жұмысты ұйымдастыру болды. Қалыптастырушы эксперимент барысында кескін қалыптастыру процесінің моделіне сәйкес әзірленген имидж-практикум бағдарламасы іске асырылды, атап айтқанда:

1. Мотивациялық-индикативті кезең - "Өзін-өзі тану".
2. Когнитивті-рефлексивті кезең - "Позитивті педагогикалық имиджді құру".
3. Бағалау кезеңі - "Жеке имидждің өзін-өзі бағалауы".
4. Конструкторлық-орындаушылық кезең - "Өзін-өзі күту".

Бірінші кезең "Өзін-өзі тану " педагогтардың жеке және кәсіби маңызды қасиеттері мен ерекшеліктерін өзін-өзі тануына арналды. Оған диагностикалық блок кірді, ол бес жеке құрылымның индикаторларының деңгейін анықтайтын әдістерден тұрды:

А) эмоционалды-еріктік сала (А. Мехрабисидің эмпатияға қабілеттілігін диагностикалауға арналған сауалнама, П. Эшнтейн; ШРЛТ Ч.Д. Спилберг - Л. Ханин әдістемесі);
Б) Коммуникативті сала (сөйлеу қабілеті мен тыңдау қабілеті бойынша тесттер);
В) адамгершілік саласы (В.М. Мельников және Л.Т. Ямпольский әзірлеген "Субъективті бақылау деңгейі" жауапкершілігі тесті, "Ар-ождан шкаласы" әдістемесі);
Г)қажеттілік-мотивациялық сала (Ю М. Орлов бойынша "Қол жеткізу қажеттілігі" және "Қарым-қатынас қажеттілігі" әдістемелерінің тестілері);
Д) жеке өзін-өзі реттеудің сипаттамалары (Дембо-Рубинштейн тесті бойынша өзін-өзі бағалау деңгейін және талап қою деңгейін анықтау); сондай-ақ М.Спиллейн құрастырған "Имидж деңгейін анықтау" тесті.
Алынған мәліметтер топтың құрамына мүмкіндігінше сәйкес келетін және мұғалімдердің назарын жеке тұлғаға және кәсіби және басқа да қызмет пен қарым-қатынас салаларында осы көріністің ерекшеліктеріне аударуға бағытталған жаттығу жаттығуларын қамтитын сурет шеберханасын құрудың нақты стратегиясын жасау үшін пайдаланылды.
"Позитивті педагогикалық имиджді құру" екінші кезеңі мұғалімнің өзін және кәсіби қызмет пен қарым-қатынас жүйесіндегі басқалардың идеяларындағы имиджін түсінуге бағытталған. Бұл кезеңде мұғалімдерге кескіннің жеке проблемалық өрісін анықтауға байланысты тапсырмалар ұсынылды. Бұл ретте алынған ақпарат позитивті педагогикалық имиджді қалыптастыру жөніндегі бағдарламаның екінші кезеңінің негізгі мазмұнын құрайтын рөлдік ойындар мен тренингтік жаттығуларды іріктеу және өткізу үшін негіз болды.
"Имидждің өзін-өзі бағалауы" үшінші кезеңі имиджді қалыптастырудың барлық кезеңдерінде ұсынылды, ал өзін-өзі бағалау "өзін-өзі бағалау шеңбері" көмегімен жүзеге асырылды, онда мұғалімдер жеке қасиеттердің дамуын және кескіннің сыртқы сипаттамаларын атап өтті.
"Өзін-өзі дамыту және өзін-өзі тәрбиелеу" үшінші кезеңі имидж-практикумның нәтижесінде алынған білім негізінде өз имиджін өзгертуге, барлық қатысушыларды бағдарламаны іске асыру және оны одан әрі орындау процесіне тартуға бағытталған.
Қорытынды кезең тәжірибелік-эксперименттік жұмыстың сипаттамасын қамтыды. Осы кезеңде деректерге талдау жүргізілді, нәтижелер жинақталды және тұжырымдар жасалды, педагогтің оң кәсіби имиджін тиімді қалыптастыру шарттары нақтыланды.
Бейнелеу (кең мағынада) мінез-құлықты модификациялау ретінде қарастырылатындықтан (модификация субъектінің алдыңғы күйін, оның тәжірибесін өзгертуді білдіреді), жеке даму идеясының контексіндегі имиджді модельдеу кескіннің құрылымын ғана емес, теориялық құрылымды құруды қамтиды.бағдарламалық қамтамасыз ету және дамудың мүмкін тенденцияларының өзара әрекеттесуін көрсетеді.
Психологиялық модельдеу әдісі психологиялық құбылыс ретінде мектеп мұғалімінің кәсіби имиджінің динамикалық моделін құруды және оны қалыптастыру жолдарын зерттеуді, содан кейін алынған нәтижелерді ұсыныстар ретінде қолдануды қамтиды. "Модель" дегеніміз түпнұсқа жүйенің кейбір маңызды қасиеттерін көбейтуге мүмкіндік беретін объектілер немесе белгілер жүйесін білдіреді. Психологиялық модельдеу әдісі қолданылды:
- Мұғалімнің кәсіби имиджінің моделін құру үшін, ол оның дамуының негізгі тенденциялары мен реттеу механизмдерін көрсетеді және педагогикалық имиджді дамыту мен қалыптастыруға әсер етудің психологиялық механизмдерін дамытуға негіз бола алады;
- Мұғалімнің оң имиджін ғана емес, сонымен қатар оның даму жағдайын модельдеу үшін, бұл мектеп мұғалімінің имиджін қалыптастыру шарттарын анықтауға мүмкіндік берді.
Зерттеудің барлық кезеңдерінде бақылау әдісі де қолданылды. Алғашқы екі кезеңде бақылау әдісі қажет болған жағдайларда қосымша ретінде қолданылды: психикалық құбылыс туралы ақпаратты "таза" түрде алу; пәндердің салыстырмалы түрде аз іріктелуімен бастапқы ақпаратты жинау; басқа әдістермен алынған фактілерді бағалау.
Енгізілген және қосылмаған бақылау қолданылды; хаттамаларды жазу еркін және стандартталған болды. Көптеген мектеп мұғалімдеріне тән сыртқы деректер, жеке қасиеттер, мінез-құлық белгілері туралы ақпарат жинау мақсатында жүргізілген бақылау формальды схема бойынша жүргізілді.

Осылайша, біз мынаны тұжырымдай аламыз: эксперименттік зерттеу әдістерінің жүйесі (байқау, сауалнама, тестілеу, әңгімелесу, модельдеу, қызмет өнімдерін талдау) біздің зерттеуіміздің міндеттері мен мақсаттарына сәйкес анықталды. Осы әдістерді қолдану мыналарды анықтауға мүмкіндік берді: мұғалімнің имиджін қалыптастыруға әсер ететін әлеуметтік-психологиялық және психологиялық-педагогикалық аспектілер; пәндердің әртүрлі топтарындағы қалыптасқан стереотиптер; жоғары мектеп оқытушысының рөлі, орны, функциялары және имиджінің түрлері.

Эксперимент жүргізу мектеп мұғалімінің кәсіби имиджін қалыптастыру моделі ретінде, оң имиджді қалыптастыруға бағытталған имидж-практикум бағдарламасын, оқу процесі мен мектеп мұғалімінің қызметінің тиімділігіне ықпал ететін оны дамыту бойынша ұсыныстар жасауға мүмкіндік берді.

Біздің зерттеуіміздің мақсаттары мен міндеттеріне, сондай-ақ белгілі бір мәселе бойынша ғылыми әдебиеттерді талдау мәліметтеріне сүйене отырып, позитивті педагогикалық имиджді қалыптастыру үшін аудиторияның кескін прототипінің жеке басына қоятын талаптарын білу қажет екенін анықтадық. Осы талаптарды түсіндіру үшін біз эксперимент жүргіздік, оның аясында келесі міндеттер шешілді:

1. Мектеп оқушыларының презентациясында қалаған, идеалды мұғалімнің бейнесін анықтаңыз.
2. Оқушылар мен мұғалімдердің мұғалімнің жеке, кәсіби қасиеттеріне, оның сыртқы көріністеріне қойылатын талаптарды анықтаңыз.
3. Мұғалімдер мен оқушылардың мұғалімнің визуалды ерекшеліктеріне қойылатын талаптарын анықтаңыз.
4. Мектеп мұғалімдерінің имидж проблемасына, жеке имидж қалыптастырудың мүмкіндіктері мен ерекшеліктеріне қатынасын анықтаңыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Имидж лидера / Отв. ред. Е.В. Егорова-Гантмаи. - М., 1994. - 265 с.
2. Кузьмин Е.С. Психотехнологии и эффективный менеджмент. - М.: Технологическая школа бизнеса, 2004. - 192 с.
3. Левитан К.М. Основы педагогической деонтологии. - М., 2014.
4. Метсльский Т.И. Психологические особенности рефлексивной деятельности учителя: дисс. канд. пед. наук. – М., 2007. - 187 с.
5. Гуревич П.С. Приключения имиджа: Типология телевизионного образа и парадоксы его восприятия. - М.: Искусство, 1991. - 221 с.
6. Зеер Э.Ф. Психология профессий. - М.: Деловая книга, 2003. – 336 с.
7. Панасюк А.Л. Вам нужен имиджмейкер? - М.: Дело,2001. - 239 с.
8. Перелыгина Е.Б. Психология имиджа. - М.: Аспект Пресс, 2002, - 223с.
9. Почепцов Г.Г. Имиджелогия. - М.: Изд-во «Рефл-бук», 2000. – 768 с.

УДК 159.9: 37.015.3

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ ИМИДЖ УЧИТЕЛЯ КАК ОБЪЕКТ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Иргалиев А. С., Хайруллина Я. С.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *В статье рассматривается имидж учителя как динамическая характеристика, структура имиджа учителя в виде динамической модели, функции профессионального имиджа учителя делятся на группы, психологическая структура*

профессионального имиджа учителя, теоретическая модель формирования профессионального имиджа учителя, соотношение целей и результатов формирования положительного имиджа учителя, критерии и показатели эффективности формирования имиджа учителя, этапы экспериментальной работы.

Ключевые слова: *имидж учителя, функции профессионального имиджа учителя, психологическая структура имиджа учителя, самопознание, создание положительного педагогического имиджа, самооценка личностного имиджа, самовоспитание.*

УДК 811.51

ПРОБЛЕМА ИЗУЧЕНИЯ ВЗАИМОСВЯЗИ СРЕДНЕВЕКОВЫХ ПИСЬМЕННЫХ ПАМЯТНИКОВ (ТЮРКО-МОНГОЛЬСКИЙ РЕГИОН)

Сабыр М.Б., *Мушаев В.Н.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск
*Калмыцкий государственный университет им. Б.Б.Городовикова, г.Элиста, РФ

Аннотация: *В статье рассматриваются современные тенденции в алтаистике и значимость различных научных концепций в этой области. Приведены взгляды казахских ученых на родство тюркского и монгольского языков. Современная алтаистика - комплексная наука, которая раскрывается и расширяется. Показаны новые процессы развития алтайской контактологии и сравнительно-исторической алтаистики. Мнения таких ученых, как Г.Д. Санжеев., А.Н. Кононов, М. Щербак, по-прежнему представлены в статье ценными и значимыми. Исследуя средневековые письменные памятники, автор подчеркивает важность рассмотрения преемственности их языка с современными тюркскими и монгольскими языками. При изучении тюрко-монгольского родства факты, полученные из письменных памятников, могут служить конкретным источником исследования.*

Ключевые слова*: алтаистика, тюркология, тюркския языки, монголский языки, калмыкий язык, контактология.*

История алтаистики насыщена различными концепциями генетического родства так называемых «алтайских языков». По данной проблеме имеются различные точки зрения, касающиеся значительного обьема общих лексических, грамматических и других строевых элементов в тюркских, монгольских, тунгусо-маньчжурских и других языках. Одни исследователи (Г.И.Рамстедт, Е.Д.Поливанов, Н.Н.Поппе, Б.Я.Владимирцов, В.И.Цинциус, О.П.Суник, Л.Г.Герцемберг, Н.А.Сыромятников, Н.А.Баскаков, Б.Базылхан, Ш.Хаттори, Ш.Озава, А.Г.Азербаев, С.А.Старостин, Г.Мижиддорж, Т.Томортогоо, М.Базаррагиаа, и др.) обьясняют это генетическими связями этих языков между собой, а другие ученые (В.Котвич, Дж.Клоусон, Г.Дерфер, Л.Лигети, А.М.Щербак, Д.Шинор, И.Бенцинг, Г.Д.Санжеев, и др) – разновременными взаимозаимствованиями и типологическим их сходством.

Сопоставив и проанализировав данные теории и изучив взаимосвязь тюрко-монгольских языков, казахские ученые склонны считать, что у современных тюркских, монгольских языков единый праязык. Тем самым поддерживают теорию о генеалогическом родстве.

Современная алтаистика включает в себе огромный комплекс научных знаний – лингвистических, филологических, исторических, этнологических и т.д. Углубленное изучение подобных проблем позволит лучше раскрыть этнические и языковые процессы,

происходившие в пределах алтайского ареала и сыгравшие огромную роль в истории Евразийского геополитического пространства.

В настоящее время возродился интерес к алтаистике. Для него характерен параллелизм ортодоксальных и неоалтаистических течений, то есть возрождение исследований, связанных с алтайской контактологией и сравнительно-исторической алтаистикой.

Наряду с этим, данная проблема была объектом исследования и ранее. Например, ученый Г.Д. Санжеев[1, с.116]утверждал, что с помощью общеалтайских лингвистических данных можно выявить источники «древности», «пережитки прошлого», сохранившиеся в каждом из современных языков, принадлежащих к тюркским, монгольским, тунгусо-маньчжурским языкам. А.Н. Кононов говорил следующее: «Только на основе «алтайских» материалов можно реконструировать фонетическую систему, морфологическую структуру языков, входящих в это великое языковое сообщество»[2,с.21]. А Щербак М. высказывал следующее мнение: «На основе фактологических материалов алтайских языков можно только модернизировать и восстановить тюркские языковые формы» [3, с.22]. Всё вышесказанное и на сегодняшний день не утратило своей актуальности для лингвистической тюркологии. В рамках антропоцентрической парадигмы научных исследований начала XXI века, изучение языков, составляющих алтайскую языковую группу, остается актуальным. В этой связи следует отметить, что в изучении тюрко-монгольской ветви – крупнейшей алтайской языковой группы, важную роль играют казахские лингвисты. Казахстанская алтаистика начинается с работ И. Кенесбаева [4], Ш. Сарыбаева [5], А. Кайдарова[6]. Научный подход к традиционному классическому направлению казахстанской алтаистики имеет продолжение в трудах Базылхана Бухатулы по сравнительной грамматике казахского и монгольского языков[7,8], структуре корневых морфем в древнетюркских и монгольских письменных языках[9], казахско-монгольской лексикографии [10] и в трудах Г. Сагидолды по казахско-монгольской сравнительной фразеологии[11]. А благодаря исследованиям Ж. Туймебаева[12] в Казахстане сформировались основы неоалтаистики и как одной из ее направлений образовалась тюрко-монгольская контактология на основе этнолингвистических отношений тюркских и монгольских народов.

Письменные памятники среднетюркского периода имеют большое значение в изучении тюрко-монгольской контактологии.

Письменные памятники среднетюркского периода, в том числе Золотой Орды, важны не только для тюркских, но и для монгольских языков. Это письменные памятники XIV века, а именно – поэтический роман «Хусрау и Ширин» Кутуба, поэма «Гулистан би-турки» Сейф Сарая, лирический дастан «Мухаббат-наме» Хорезми, прозаическое произведение Махмуда бин-Али «Нахдж-аль-Фарадис» (далее ХШ, Г, Мн, НФ) и т.д. Языки памятников были изучены в единой системе, как памятники среднетюркского языка в сравнении с современным казахском языком и некоторыми тюркскими языками.

На сегодняшний день необходимо сравнить язык данных среднетюркских письменных памятников с монгольским и калмыцким языками. В силу политических и социальных условий среднетюркского периода тюрко-монгольские племена находились в тесном контакте. При более внимательном изучении можно найти множество элементов монгольских языков.

Например, в кипчакском письменном памятнике *азақ* (нога) – в монгольском языке *адаг,* халха-монгольском языке *адаг*; в памятнике *изи (*хозяин) – монгольском языке *едін>еджен,* халха –монгольском языке *эзэн;* в памятнике *арпа* (зерно) – в монгольском языке *арбай,* халха-монгольском языке *арвай;* в памятнике *алтунчылық* (ювелир по золоту) – халха-монгольском языке *алтыч*; в памятнике *уча* (лопатка) – в монгольском языке *учуча.*

В силу этого, если мы проанализируем монгольские письменные памятники, в частности «Сокровенные сказания монголов», «Алтын топшы» и другие, мы сможем найти там конкретные языковые данные и фрагменты тюркских языков.

В перспективе в этом направлении можно организовать исследовательскую работу с применением комплексных методов исследования иностранной и отечественной тюркологии

и алтаистики, провести сравнительно-сопоставительный анализ языков письменных памятников с современным казахским, монгольским и калмыцким языками, определить преемственность тюркских и монгольских языков, их динамику развития, пути формирования и синтез; исследовать в сравнительном аспекте морфологический состав, а именно: корень, словообразовательные суффиксы письменных памятников, написанных на тюркском и старомонгольском языках; рассматривая с точки зрения сегодняшней языковой ситуации определить лингвогенезис языков и их общетюркские, кипчакские древние корни, возникшие до алтайского и до общетюркского периода.

Например, в монографии академика А.Т. Кайдарова «Односложные корни и основы в казахском языке» анализируются 3000 односложных корней, составляющих основу всего казахского языка. Многие из этих корней можно найти в «Монголо-казахском словаре» Базылхана Букатулы. Например: в монгольском языке есть слова **дал** и **далу**, означающие «навес». В казахском языке есть слово с таким же значением **далда**. Общие корни двух языков очевидны. Корень – это первая основа любого языка. То, что первые корни были односложные, доказано тюркологией.

По мнению известного монгольского ученого, алтайоведа Базылхана Букатулы, слова современного и древнего монгольского языков содержат только дополнительные морфемы типа «V», «C», «CV», которые сформировались в алтайский период и сохранились до сих пор. Количество этих дополнительных морфем в древнемонгольском и древнеказахском языках было сто двадцать (120). В современном казахском и монгольском языках их сто сорок (140). По результатам исследования я хотел бы сделать вывод, что древние корневые слова в казахском и монгольском языках являются основным ядром всего словаря двух языков.Эти древние корневые слова состоят из общей корневой морфемы и дополнительной морфемы в обоих языках, значения этих слов также полностью соответствуют друг другу диахронически (100).

В диахроническом сравнении казахский и монгольский языки имеют около трех тысяч (около 3000) корневых слов из одного и двух слогов. Из этих корневых слов тысяча пятьсот восемьдесят (около 1580) имеют то же значение, что и корневое слово. Одна тысяча четыреста двадцать (около 1420) корневых слов взаимозаменяемы и имеют схожие значения. Все слова в словаре современного казахского и монгольского языков произошли от этих корней [7].

Если на материалах письменных памятников мы найдем общие корни казахско-монгольских языков, генетическая связь тюрко-монгольских языков будет очевидна.

Эти проблемы могут быть расширены и рассмотрены в будущем в рамках концепции языкового союза Туран. Одним из важнейших вопросов изучения тюркских языков в области лингвоконтактологии является тесное взаимодействие тюркских, иранских, сино-тибетских, уральских и других языков, проведение комплексно-сравнительного исследования сходных черт в структуре языков.

Научно-методологические принципы теории «языкового союза Туран» открывают новые возможности для лингвотюркологии и алтаистики в XXI веке. Они углубляют теоретико-методологическую основу для создания истинных глоттогенологических и глоттохронологических характеристик тюркских языков, которые ещё не до конца изучены. Это характеризует актуальность всестороннего развития исследований в рамках концепции языкового союза Туран.

Список литературы:

1.Санжеев Г.Д. Сравнительная грамматика могольских языков. М.,1953.
2.Кононов А.Н. Тюркская филология в СССР (1917-1967). М.,1968.
3.Щербак А.М. Сравнительная фонетика тюркских языков. Л., 1970.
4.Кенесбаев С.К. К ворпосу тюрко-монгольской языковой общности (на материале некоторых грамматических явлений казахского языка) // Проблема общности алтайских языков. Л., 1971.

5.Сарыбаев Ш.Ш. К вопросу о монгольско-казахских языков связях// Вопросы истории и диалектологии казахского языка. Вып.2. Алма-Ата, 1960. Его же: Монгольско-казахские лексические пареллели// Проблема ощности алтайских языков. Л.,1971.
6.Кайдаров А.Т. Уйгурско-монгольские языковые связи в области фонетики// Исследования по уйгурскому языку. Кн.2. Алма-Ата,1970.
7.Базылхан Б. Краткая сравнительно-историческая грамматика монгольского и казахского языков: Автореф. Дисс. Канд.филол. наук. Алма-Ата,1974.
8.Базылхан Б. Аффисальныеа морфемы в монгольском и казахском языках //Stadia Mongolica.Tom X. (18)7 UB.,1986.
9.Базылхан Б. Эртний түрк бичээсний хэлний үгийн бүтэц. УБ., 1984.
10.Базылхан Б. Монгол-казах толь. УБ.-Өлгий. 1984.
11.Сагидолда Г. Поэтикалық фразеологизмдердің этномәдени мазмұны (қазақ және монғол тілдері материалдары бойынша). Алматы,2000.
12.Түймебаев Ж.К. История тюрко-казахско-монголских этноязыковых взаимоотношений. Астана, 2008.

ӘОЖ 811.51

ОРТАҒАСЫРЛЫҚ ЖАЗБА ЕСКЕРТКІШТЕР САБАҚТАСТЫҒЫН ЗЕРТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ (ТҮРКІ-МОНҒОЛ КЕҢІСТІГІ)

*Сабыр М.Б., *Мушаев В.Н.*
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.
**Б.Б.Городовиков ат. Қалмақ мемлекеттік университеті, Элиста, Ресей*

Аннотация: *Мақалада алтайистиканың қазіргі тенденциялары мен осы саладағы әртүрлі ғылыми тұжырымдар сараланған. Түркі және монғол тілдерінің байланысы туралы қазақ ғалымдарының көзқарастары ұсынылған. Қазіргі Алтайистика – күннен-күнге дамып, аясы кеңіп келе жатқан күрделі ғылым.*
Алтай контактологиясы мен салыстырмалы-тарихи алтайистиканың жаңа даму үдерістері жан-жақты талданып, көрсетілген. Г.Д. Санжеев, А.Н. Кононов, М. Щербак сияқты ғалымдардың құнды пікірлері бүгінгі күн тұрғысынан талқыланған. Ортағасырлық жазба ескерткіштерді зерттей келе, автор олардың тілінің қазіргі түркі және монғол тілдерімен сабақтастығын қарастырудың маңыздылығын атап көрсетеді. Түркі-монғол туыстық қатынастарын зерттегенде жазба ескерткіштерден алынған фактілер нақты зерттеу көзі бола алады.

Кілт сөздер: *алтайистика, түркология, түркі тілдері, монғол тілдері, қалмақ тілі, контактология.*

УДК 378.02: 378.6.371.13-057.875

ОБУЧЕНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНО ОРИЕНТИРОВАННОМУ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ В НЕЯЗЫКОВОМ ВУЗЕ

Султангалиева А.А.
Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: *В статье рассматриваются основные подходы и принципы обучения иностранному языку в неязыковом вузе.*

Ключевые слова: *иноязычная компетенция, профессионально ориентированное обучение, неязыковой вуз, учебный процесс, межкультурное общение.*

В последние годы возросли требования к профессиональной подготовке выпускников. В этой связи, принцип профессиональной направленности приобретает особую значимость и приоритетность. Умения профессиональной речи будут служить базой для дальнейшего самообразования и самосовершенствования в избранной студентами профессии.

Проведённые исследования педагогической работы показывают, что обучение английскому языку сегодня невозможно без инновационной составляющей. Традиционное обучение профессионально-ориентированному английскому языку ориентировано на чтение, понимание и перевод специальных текстов, включая изучение грамматических особенностей научного стиля.

В настоящее время акцент переместился на развитие навыков и умений устной коммуникации. Устная речь включает в себя слушание и чтение, понимание и репродуктивное воспроизведение прослушанного или прочитанного как в устной (диалогической или монологической), так и в письменной форме.

В качестве основной задачи современного этапа преподавания профессионально ориентированного английского языка является создание методик, интегрирующих интерактивные подходы к обучению и их преимущества для решения основной проблемы преподавания профессионально-ориентированного английского языка.

Процесс овладения иноязычной компетенцией в неязыковом вузе непременно должен ориентироваться на конечный результат. А те компетенции, которые формируются в ходе учебного процесса, надо квалифицировать как запланированные цели [1, 35].

Студенты вузов – это уже взрослые люди со сложившимся мировоззрением и хорошо представляющие цель, которую они преследуют в процессе обучения, «они стремятся организовать свое обучение так, чтобы в последствии реализовать определенные потребности, например, популяризировать свои исследования, продвинуться по карьерной лестнице, не упустить возможности бизнеса, или просто помочь своим детям с домашней работой, или быть успешными пользователями языка в ежедневном общении. Им, как правило, необходимо понимать насколько актуально именно для них обучение языку» [2, 93].

На неязыковых факультетах при изучении иностранного языка следует опираться на родной язык. В этом случае компонент сознательности в учебном процессе помогает исключить механическое и бездумное формирование умений и навыков у учащихся. Важным моментом является активная и самостоятельная учебная деятельность студентов. Именно самостоятельность в учебе способствует эффективному изучению иностранного языка. Немаловажным является и вопрос о практической цели изучения иностранного языка. Она формулируется как коммуникативная компетентность, т.е. овладение устными и письменными языковыми умениями и навыками. Очень важным моментом на этом этапе является преодоление языкового барьера. Задачей преподавателя неязыкового факультета является максимальное приближение учебного процесса к реальным условиям коммуникативного общения. С этой задачей помогает справиться профессиональная направленность учебного процесса. Как считает О.Н. Федорова, иностранный язык является путем повышения профессиональной компетенции в рамках межкультурного общения.

В целях оптимизации учебного процесса возможно использование модульной системы обучения иностранному языку, что подразумевает на каждом этапе работу с определенной учебной информацией. Это могут быть поэтапно аутентичные профессиональные тексты, блок упражнений, контрольные тесты и работы, проектная работа по заданной теме.

В наше время от профессионала требуется уверенное владение иностранным языком, что является обязательным условием осуществления межкультурных и профессиональных коммуникаций. Мотивация студентов играет важнейшую роль в свете профессионально

ориентированных занятий по иностранному языку. Таким образом, мотивация выступает в роли ускорителя, который помогает накоплению знаний в определенной области [3, с.28-33].

Средством повышения мотивации студентов является четкая постановка целей и задач в процессе изучения иностранного языка. Таким образом, задачей преподавателя иностранного языка является обеспечение условий, повышающих интерес к учебному процессу. Занятия должны быть организованы таким образом, чтобы учащиеся четко видели перспективу использования иностранного языка в своей профессии и осознавали необходимость владения данной языковой компетенцией. Профессионально-ориентированное обучение в неязыковом вузе предусматривает формирование необходимых умений и навыков говорения и чтения с использованием аутентичных учебных материалов лингвострановедческого и социокультурного содержания.

Профессионально-ориентированное обучение невозможно без обучения специальной лексике, которая играет в данном процессе существенную роль. Исследование процесса обучения лексике позволило выделить принципы обучения профессионально ориентированной лексике. К ним относятся:

— дидактические (принцип наглядности, принцип межпредметной интеграции, принцип сознательности);

— лингвистические (принцип минимизации языка, принцип концентризма), психологические (принцип поэтапности в формировании лексических навыков и умений);

— методические принципы (принцип обучения лексике в различных видах речевой деятельности, принцип дифференцированного подхода в зависимости от цели усвоения лексики, принцип профессиональной направленности обучения, принцип взаимообучаемости).

Последний принцип является характерным для обучения профессионально ориентированной лексике, поскольку в некоторых ситуациях студенты лучше владеют предметом своей специальности и могут корректировать преподавателя. Все вышеназванные принципы взаимосвязаны и дополняют друг друга.

В профессионально-ориентированном обучении лексике основной единицей обучения, как правило, является аудио, видео и печатный текст. Тщательный отбор текстов является обязательным условием эффективности обучения. Итак, эффективный учебный процесс предполагает совместную работу преподавателя со студентами, когда происходит активная передача знаний и не менее активное их усвоение. Социальный заказ, поступающий в вуз на подготовку определенных специалистов, детально разрабатывается и воплощается в целях и задачах учебного предмета, в методике обучения. Из этого следует, что содержание учебного процесса по иностранному языку теснейшим образом связано с требованиями к подготовке специалистов с учетом характерных особенностей их профессиональной работы. В неязыковом вузе обучение иностранному языку должно обеспечивать органичное сочетание всех компонентов учебного процесса и их взаимосвязь с учетом требований профессионально языка и индивидуальных целей и запросов студентов.

Таким образом, эффективность и качество обучения иностранному языку в неязыковом вузе основано на принципах активного взаимодействия преподавателя со студентами и индивидуального подхода в процессе обучения, что во многом способствует адаптации учащихся в образовательной профессиональной среде.

Результат профильно-ориентированного обучения иностранному языку представляется профессионально-ориентированной иноязычной компетенцией, включает в себя следующие ее виды: информационно тематическая (предметный план); понятийная; концептуальная; речевая (умение строить связное высказывание в устной и письменной формах для выражения своих мыслей в процессе общения); социолингвистическая (владение речевыми регистрами в соответствии с ситуациями общения); страноведческая — культуроведческая (знание традиций, обычаев, образа жизни). Указанные виды профессионально ориентированной иноязычной компетенции успешно реализуются в системе междисциплинарного обучения иностранному языку, базирующегося на социально педагогических, психологических,

дидактико-методических и общеметодических принципах [4, 42]. В последние годы в теории и практике профессионально ориентированного обучения в неязыковых вузах большое внимание уделяется вопросам, связанным с использованием его как инструмента общения в диалоге культур (И.Л. Бим, Н.Д. Гальскова, А. А. Мильруд, С.Г. Тер-Минасова). Коммуникативное и социокультурное развитие студентов средствами учебного предмета «иностранный язык» осуществляется в большей мере за счет правильной реализации лингвострановедческого подхода.

Такой подход обеспечивает усвоение языка в тесной связи с иноязычной культурой, которая включает в себя разнообразные познавательные сведения об истории, литературе, архитектуре, быте, нравах, образе жизни страны изучаемого языка.

Овладение иностранным языком и его использование предполагают знание социокультурных особенностей носителей изучаемого языка, широкий спектр вербальной и невербальной коммуникации. В технических вузах это связано, прежде всего, с изучением современной жизни и истории страны изучаемого языка, искусства и литературы, обычаев и традиций народа.

Социокультурный компонент в содержании обучения иностранному языку играет существенную роль в развитии личности обучающегося, так как дает возможность не только ознакомиться с наследием культуры страны изучаемого языка, но и сравнить его с культурными ценностями своей страны, что способствует формированию общей культуры студента. Данный компонент призван расширить общий, социальный, культурный кругозор обучающихся, стимулировать их познавательные и интеллектуальные процессы.

Социокультурные знания включают в себя страноведческие и лингвострановедческие знания. К страноведческим, по мнению Н.Д. Гальсковой [5, 19], относятся энциклопедические и фоновые знания, а также знание реалий страны изучаемого языка. Во вторую группу входит знание обучающимися лексики, выражающей культуру страны изучаемого языка в семантике языковых единиц.

Социокультурные знания помогают адаптироваться к иноязычной среде, следуя канонам вежливости в инокультурной среде. Следует при этом отметить, что главным является не воспитание с позиции норм и ценностей страны изучаемого языка и не вызубривание фактов, а умение сравнивать социокультурный опыт народа, говорящего на изучаемом языке, с собственным опытом.

Резюмируя сказанное выше, можно признать социокультурные знания обязательным компонентом содержания модели профессионально ориентированному обучению иностранному языку студентов нелингвистических специальностей.

Современные социально-экономические процессы актуализируют проблему эффективной языковой подготовки студентов и формирования профессионально-языковой компетентности. Так, Ф.М. Зиннурова понимает под профессионально-языковой компетентностью интегративное качество личности, адекватно регулирующее ее профессиональное и социальное становление. Оно позволяет специалисту мобилизовать в ходе общекультурной, коммуникативной и профессиональной деятельности приобретенные языковые знания и умения, а также использовать обобщенные способы коммуникативной деятельности в условиях реализации профессиональных функций [6, 11].

Вместе с тем профессионально-языковую компетентность можно рассматривать как уровень языковой подготовки специалиста, обеспечивающий успешность коммуникаций, позволяющий оперировать специальной терминологией и формирующий культуру речевого поведения в предстоящих ситуациях профессиональной деятельности [6, 14]. Данный тип компетентности формируется в процессе профессионально ориентированной языковой подготовки, базирующейся на системном, личностно-ориентированном и функциональнодеятельностном подходах. Профессионально-языковая подготовка понимается как процесс овладения языками и формирование умений и навыков их применения в разнообразных ситуациях.

Современный профессионально-ориентированный подход к обучению иностранного языка предполагает формирование у студентов способности иноязычного общения в конкретных профессиональных, деловых, научных сферах и ситуациях с учетом особенностей профессионального мышления, при организации мотивационно побудительной и ориентировочно-исследовательской деятельности.

Подготовка специалистов нелингвистических специальностей заключается в формировании таких коммуникативных умений, которые позволили бы осуществлять профессиональные контакты на иностранном языке в различных сферах и ситуациях. Под сферой общения понимается совокупность однородных коммуникативных ситуаций, характеризующихся однотипностью речевого стимула, отношениями между коммуникантами и обстановкой общения [6, 13].

Иноязычное общение может происходить как в официальной, так и в неофициальной формах, в ходе индивидуальных и групповых контактов, в виде выступлений на конференциях, при обсуждении договоров, проектов, составлении деловых писем.

В этом видится его основное отличие от обучения языку для общеобразовательных целей и социализации (разговорного общения). Тем не менее профессионально ориентированное обучение иностранному языку на неязыковых факультетах вузов не сводится только к изучению «языка для специальных целей». Сущность профессионально ориентированного обучения иностранному языку заключается в его интеграции со специальными дисциплинами с целью получения дополнительных профессиональных знаний и формирования профессионально значимых качеств личности.

Иностранный язык в данном случае выступает средством повышения профессиональной компетентности и личностно-профессионального развития студентов и является необходимым условием успешной профессиональной деятельности специалиста выпускника современной высшей школы, способного осуществлять деловые контакты с иноязычными партнерами.

Главная и конечная цель обучения — обеспечить активное владение иностранным языком студентами нелингвистических специальностей как средством формирования и формулирования мыслей в области повседневного общения и в области соответствующей специальности.

Таким образом, под профессионально-ориентированным понимают обучение, основанное на учете потребностей студентов в изучении иностранного языка, диктуемых особенностями будущей профессии или специальности, которые, в свою очередь, требуют его изучения. Термин «профессионально-ориентированное обучение» употребляется для обозначения процесса преподавания иностранного языка в неязыковом вузе, ориентированного на чтение литературы по специальности, изучение профессиональной лексики и терминологии, а в последнее время — и на общение в сфере профессиональной деятельности.

Список литературы:

1. Фомина Т.Н. Инновационные технологии преподавания иностранных языков в неязыковом вузе / Т.Н. Фомина, Т.Г. Зеленова.-Ярославль, 2005
2. Родионова И.В. Специфика мотивационной основы обучения иностранному языку взрослых / И.В. Родионова, О.А. Титова // Актуальные проблемы германистики, романистики и русистики: Материалы ежегодной международной конференции (Екатеринбург, 5 февраля 2016 г.) / Урал. гос. пед. ин-т. - Екатеринбург, 2016. -Ч. II. -- С. 92-98.
3. Артамонова Л.А. Инновации в обучении английскому языку студентов неязыковых вузов / Л.А. Артамонова, М.В. Архипова // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского.- 2012. - №2. С. 28-33.
4 Хусаинова М.А. Становление профессиональной позиции студентов — будущих менеджеров средствами иностранного языка: Дис. канд. … пед. наук. Самара, 2006. 165 с.
5 Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранному языку: Пособие для учителя.

М: АРКТИ-Глосса, 2000. 165 с.
6 Зиннурова Ф.М. Формирование профессионально-языковой компетентности студентов ССУЗ в полиэтническом регионе (на примере строительных специальностей): Автореф. дис. … канд. пед. наук. Йошкар-Ола, 2006. 25 с.

УДК 378.02: 378.6.371.13-057.875

ТІЛДІК ЕМЕС ЖОО-ДА КӘСІБИ БАҒЫТТАЛҒАН ШЕТ ТІЛІН ОҚЫТУ

Султангалиева А.А.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Мақалада тілдік емес жоғарғы оқу орнында шеттілді оқытудың негізгі жолдары мен қағидаттары қарастылылады. Студенттерді ынталандырудың негізгі құрамдастығы атап өтеді, және осыған байланысты оқу үдерісінің үлгілік мазмұны ұсынылады. Тілдік емес жоғарғы оқу орнында шет тілді зерделеудің негізінде студенттердің кәсіби құзыретін көтеру қажеттілігі талданады.*

Кілт сөздер: *шетел тілінің құзыреттілігі, кәсіби бағдарланған білім, лингвистикалық емес университет, оқу процесі, мәдениетаралық байланыс.*

УДК 796.011.3

ФИЗКУЛЬТУРА И СПОРТ КАК СРЕДСТВО ВОССТАНОВЛЕНИЯ ПОСЛЕ БОЛЬШИХ НАГРУЗОК

Шалаев Б.Б.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация. В данной статье автором представлено сочетание всех форм восстановления на различных этапах учебно-тренировочного процесса является залогом эффективности тренировочного процесса, дает возможность избежать неблагоприятных последствий от тренировочных нагрузок. Определены педагогические средства восстановления, в первую очередь варьирование интервалов отдыха между повторениями отдельных упражнений, забегов и т. п., между тренировочными занятиями, между недельными циклами с разной нагрузкой и т. п.

Ключевые слова: спорт, здоровье, теория спорта, физиология человека, спортивная медицина, туризм.

В современном спорте проблема восстановления (реабилитации) так же важна, как и сама тренировка, поскольку невозможно достичь высоких результатов только за счет увеличения объема и интенсивности нагрузок. В связи с этим методы восстановления и снятия утомления у спортсменов приобретают первостепенное значение.

Характерной чертой современного спорта являются значительные по объему и интенсивности тренировочные нагрузки, которые предъявляют исключительно высокие требования к организму спортсмена. Нередко тренировочные занятия проводятся, к

сожалению, на фоне хронического утомления. Частые физические перегрузки приводят к перенапряжению локомоторного аппарата и к различным пред патологическим и патологическим состояниям. Это имеет место в тех случаях, когда организация тренировочного процесса не отвечает научным требованиям и нагрузки не соответствуют возрастным и индивидуальным возможностям (особенностям) спортсмена.

В комплекс восстановительных мероприятий входят самые разнообразные средства – рациональное построение тренировки, массаж, фармакологические средства, аутогенная тренировка, кислородные коктейли и др.

Особое значение приобретает изучение закономерностей восстановительных процессов, характера утомления и методов, повышающих эффективность восстановления и активного отдыха. Разумное применение средств восстановления в тренировочном (соревновательном) режиме возможно при четком понимании тренером, врачом, спортсменом сути утомления, его характера, особенностей вида спорта.

Умелое сочетание всех форм восстановления на различных этапах учебно-тренировочного процесса является залогом эффективности тренировочного процесса, дает возможность избежать неблагоприятных последствий от тренировочных нагрузок.

Изучение методов восстановления в спорте важно еще и потому, что они направлены на укрепление здоровья и продление жизни спортсменов, на создание условий, обеспечивающих наиболее успешное восстановление их работоспособности.

Утомление при физической и умственной работе. Восстановление

Любая мышечная деятельность, занятия физическими упражнениями, спортом повышают активность обменных процессов, тренируют и поддерживают на высоком уровне механизмы, осуществляющие в организме обмен веществ и энергии, что положительным образом сказывается на умственной и физической работоспособности человека. Однако при увеличении физической или умственной нагрузки, объема информации, а также интенсификации многих видов деятельности в организме развивается особое состояние, называемое утомлением.

Утомление - это функциональное состояние, временно возникающее под влиянием 'продолжительной и интенсивной работы и приводящее к снижению ее эффективности. Утомление проявляется в том, что уменьшается сила и выносливость мышц, ухудшается координация движений, возрастают затраты энергии при выполнении работы одинакового характера, замедляется скорость переработки информации, ухудшается память, затрудняется процесс сосредоточения и переключения внимания, усвоения теоретического материала. Утомление связано с ощущением усталости, и в то же время оно служит естественным сигналом возможного истощения организма и предохранительным биологическим механизмом, защищающим его от перенапряжения. Утомление, возникающее в процессе упражнения, это еще и стимулятор, мобилизующий как резервы организма, его органов и систем, так и восстановительные процессы.

Утомление наступает при физической и умственной деятельности. Оно может быть острым, т.е. проявляться в короткий промежуток времени, и хроническим, т.е. носить длительный характер (вплоть до нескольких месяцев); общим, т.е. характеризующим изменение функций организма в целом, и локальным, затрагивающим какую-либо ограниченную группу мышц, орган, анализатор. Различают две фазы утомления: компенсированную (когда нет явно выраженного снижения работоспособности из-за того, что включаются резервные возможности организма) и некомпенсированную (когда резервные мощности организма исчерпаны и работоспособность явно снижается). Систематическое выполнение работы на фоне не довосстановления, непродуманная организация труда, чрезмерное нервно-психическое и физическое напряжение могут привести к переутомлению, а, следовательно, к перенапряжению нервной системы, обострениям сердечно-сосудистых заболеваний, гипертонической и язвенным болезням, снижению защитных свойств организма. Физиологической основой всех этих явлений является нарушение баланса возбудительно-тормозных нервных процессов. Умственное переутомление особенно опасно для

психического здоровья человека, оно связано со способностью центральной нервной системы долго работать с перегрузками, а это в конечном итоге может привести к развитию запредельного торможения, к нарушению слаженности взаимодействия вегетативных функций.

Устранить утомление возможно, повысив уровень общей и специализированной тренированности организма, оптимизировав его физическую, умственную и эмоциональную активность.

Профилактике и отдалению умственного утомления способствует мобилизация тех сторон психической активности и двигательной деятельности, которые не связаны с теми, что привели к утомлению. Необходимо активно отдыхать, переключаться на другие виды деятельности, использовать арсенал средств восстановления.

Восстановление - процесс, происходящий в организме после прекращения работы и заключающийся в постепенном переходе физиологических и биохимических функций к исходному состоянию. Время, в течение которого происходит восстановление физиологического статуса после выполнения определенной работы, называют восстановительным периодом. Следует помнить, что в организме как во время работы, так и в предрабочем и послерабочем покое, на всех уровнях его жизнедеятельности непрерывно происходят взаимосвязанные процессы расхода и восстановления функциональных, структурных и регуляторных резервов. Во время работы процессы диссимиляции преобладают над ассимиляцией и тем больше, чем значительнее интенсивность работы и меньше готовность организма к ее выполнению.

В восстановительном периоде преобладают процессы ассимиляции, а восстановление энергетических ресурсов происходит с превышением исходного уровня (сверх восстановления, или суперкомпенсация). Это имеет огромное значение для повышения тренированности организма и его физиологических систем, обеспечивающих повышение работоспособности.

Схематически процесс восстановления можно представить в виде трех взаимодополняющих звеньев: 1) устранение изменений и нарушений в системах нейрогуморального регулирования; 2) выведение продуктов распада, образующихся в тканях и клетках работавшего органа, из мест их возникновения; 3) устранение продуктов распада из внутренней среды организма.

В течение жизни функциональное состояние организма периодически меняется. Такие периодические изменения могут происходить в короткие интервалы и в течение длительных периодов. Периодическое восстановление связано с биоритмами, которые обусловлены суточной периодикой, временем года, возрастными изменениями, половыми признаками, влиянием природных условий, окружающей среды. Так, изменение временного пояса, температурных условий, геомагнитные бури могут уменьшить активность восстановления и ограничить умственную и физическую работоспособность.

Различают раннюю и позднюю фазу восстановления. Ранняя фаза заканчивается через несколько минут после легкой работы, после тяжелой - через несколько часов; поздние фазы восстановления могут длиться до нескольких суток.

Утомление сопровождается фазой пониженной работоспособности, а спустя какое-то время может смениться фазой повышенной работоспособности. Длительность этих фаз зависит от степени тренированности организма, а также от выполняемой работы.

Функции различных систем организма восстанавливаются не одновременно. К примеру, после длительного бега первой возвращается к исходным параметрам функция внешнего дыхания (частота и глубина); через несколько часов стабилизируется частота сердечных сокращений и артериальное давление; показатели же сенсомоторных реакций возвращаются к исходному уровню спустя сутки и более; у марафонцев основной обмен восстанавливается спустя трое суток после пробега.

Рационально сочетать нагрузки и отдых необходимо для того, чтобы сохранить и развить активность восстановительных процессов. Дополнительными средствами восстановления

могут быть факторы гигиены, питания, массаж, биологически активные вещества (витамины). Главный критерий положительной динамики восстановительных процессов - готовность к повторной деятельности. а наиболее объективным показателем восстановления работоспособности служит максимальный объем повторной работы. С особой тщательностью необходимо учитывать нюансы восстановительных процессов при организации занятий физическими упражнениями и планировании тренировочных нагрузок. Повторные нагрузки целесообразно выполнять в фазе повышенной работоспособности. Слишком длинные интервалы отдыха снижают эффективность тренировочного процесса. Так, после скоростного бега на 60-80 м кислородный долг ликвидируется в течение 5-8 мин. Возбудимость же центральной нервной системы в течение этого времени сохраняется на высоком уровне. Поэтому оптимальным для повторения скоростной работы будет интервал в 5-8 мин.

Чтобы ускорить процесс восстановления, в спортивной практике используется активный отдых, Т.е. переключение на другой вид деятельности. Значение активного отдыха для восстановления работоспособности впервые было установлено русским физиологом И.М. Сеченовым (1829-1905). Он показал, к примеру, что утомленная конечность восстанавливается ускоренно не при пассивном отдыхе, а при работе другой конечностью.

Восстановление работоспособности после тренировки

После прекращения физической работы происходят обратные изменения в деятельности тех функциональных систем организма, которые обеспечивали выполнение нагрузки. Вся совокупность изменений в этот период объединяется понятием восстановления. На протяжении восстановительного периода из организма удаляются продукты рабочего метаболизма и восполняются энергетические запасы, пластические вещества (белки, углеводы и т.д.) и ферменты, израсходованные за время мышечной деятельности. По существу, происходит восстановление нарушенного работой равновесного состояния организма. Однако восстановление – это не только процесс возвращения организма к предрабочему состоянию. В период восстановления происходят также изменения, которые обеспечивают повышение функциональных возможностей организма, входя в стадию сверх-
восстановления.

Интервалы отдыха между занятиями зависят от величины тренировочной нагрузки. Они должны обеспечивать полное восстановление работоспособности как минимум до исходного уровня или в лучшем случае до фазы сверх восстановления. Тренировка в фазе неполного восстановления недопустима, так как адаптационные возможности организма ограничены.

Чем больше продолжительность тренировочной нагрузки с соответствующей интенсивностью, тем более продолжительными должны быть интервалы отдыха. Так, продолжительность восстановления основных функций организма после кратковременной максимальной анаэробной работы – несколько минут, а после продолжительной работы малой интенсивности, например, после марафонского бега – несколько дней.

Эти упражнения помогут вашему организму восстановиться.

Упр. 1. И. п. — стоя прямо, поднимите руки вверх. Встряхивание рук с последующим опусканием их вниз и наклоном туловища вперед.

Упр. 2. И. п. — стоя прямо, руки опущены вдоль туловища. Встряхните одной ногой, выполняя движения в различных плоскостях, стоя в упоре на другой ноге, после чего поменяйте ноги и проделайте то же самое второй ногой.

Упр. 3. И. п. — стоя прямо, поднимите руки вверх. Опускайте расслабленные руки через стороны вниз, одновременно наклоняясь вперед и скрещивая руки перед собой.

Упр. 4. И. п. — повернитесь лицом к дереву и обопритесь руками о ствол. Делайте махи расслабленной ногой вперед, потом назад, после чего повторите упражнение другой ногой.

Упр. 5. И. п. — вис на перекладине. В течение 3–5 минут выполняйте повороты туловища в стороны с максимально возможной амплитудой.

К педагогическим средствам восстановления относится в первую очередь варьирование интервалов отдыха между повторениями отдельных упражнений, забегов и т. п., между

тренировочными занятиями, между недельными циклами с разной нагрузкой и т. п. Это выражается, прежде всего, в волнообразном планировании нагрузки как в пределах одного тренировочного занятия, так и в пределах месячных, годичных и олимпийских циклов тренировки.

Педагогические средства восстановления являются основными, так как определяют режим спортсменов и правильное сочетание нагрузок и отдыха на всех этапах многолетней подготовки. Они включают в себя:

-рациональное планирование тренировки в соответствии с функциональными возможностями организма спортсмена, правильное сочетание общих и специальных средств, оптимальное построение тренировочных и соревновательных микро-и макроциклов, широкое использование переключения, четкую организацию работы и отдыха;

-правильное построение отдельно тренировочного занятия с использованием средств для снятия утомления (полноценная индивидуальная разминка, подбор снарядов, мест для занятий, упражнений для активного отдыха и расслабления, создания положительного эмоционального фона);

-варьирование интервалов отдыха между выполнением отдельных упражнений и тренировочными занятиями;

-разработка системы планирования и использования различных восстановительных средств в месячных и годовых циклах подготовки;

-разработка методики физических упражнений, направленной на ускорение восстановления работоспособности спортсменов, совершенствование двигательных навыков, обучение тактическим действиям.

Особое место среди средств восстановления, способствующих повышению физической работоспособности, а также предотвращению возникновения различных отрицательных последствий от физических нагрузок, отводится медико-биологическим средствам, к числу которых относятся: рациональное питание, физио-и гидропроцедуры, фармакологические препараты и витамины, различные виды массажа, белковые препараты, спортивные напитки, бальнеотерапия, баровоздействие, локальное отрицательное давление (ЛОД), использование бани (сауны), оксигенотерапия, кислородный коктейль, адаптогены и препараты, влияющие на энергетические процессы, использование игл воздействия, электростимуляции, электросон. аэронизация, использование музыки.

Список литературы:

1. Бегидова Т. П. Теория и организация адаптивной физической культуры. М.: Юрайт, 2019. 192 с.
2. Бишаева А.А., Малков А.А. Физическая культура. Учебник. М.: КноРус, 2020. 312 с.
3. Борисов А.Н. Комментарий к Федеральному закону "О физической культуре и спорте в Российской Федерации" (постатейный). М.: Юстицинформ, 2009. 328 с.
4. Братановский С.Н., Вулах М.Г. Административно-правовой статус граждан в сфере физической культуры и спорта // Спорт: экономика, право, управление. 2015. N 3. С. 14 — 19.
5. Бурухин С. Ф. Методика обучения физической культуре. Гимнастика. М.: Юрайт, 2019. 174 с.
6. Виленский М. Я., Горшков А. Г. Физическая культура. Учебник. М.: КноРус, 2020. 216 с.
7. Германов Г. Н., Корольков А. Н., Сабирова И. А. Теория и история физической культуры и спорта. Учебное пособие для СПО. В 3-х томах. Том 1. Игры олимпиад. М.: Юрайт, 2019. 794 с.

ӘОЖ 796.011.3

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ЖӘНЕ СПОРТ АУЫР ЖҮКТЕМЕЛЕРДЕН КЕЙІН ҚАЛПЫНА КЕЛТІРУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

Шалаев Б.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация. *Бұл мақалада автор оқу-жаттығу процесінің әртүрлі кезеңдеріндегі қалпына келтірудің барлық формаларының үйлесімін ұсынады, жаттығу процесінің тиімділігінің кепілі болып табылады, жаттығу жүктемелерінен қолайсыз салдарларды болдырмауға мүмкіндік береді. Қалпына келтірудің педагогикалық құралдары анықталды, ең алдымен жеке жаттығуларды қайталау, жүгіру және т. б., жаттығулар арасында, әртүрлі жүктемелері бар апталық циклдар арасында және т. б.*

Кілт сөздер*: спорт, денсаулық, спорт теориясы, Адам физиологиясы, спорттық медицина, туризм.*

ӘОЖ 130.2

АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ УАҚЫТ ФИЛОСОФИЯСЫ

Шканова Б.Ә., БҚИТУ филология ғылымының кандидаты, профессор

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Мақалада биыл туғанына 175 жыл толуын бүкіл әлем тойлағалы отырған қазақ ақыны Абай Құнанбаевтың шығармаларындағы «толық адам» мәселесі және оған қол жеткізуде уақыт құндылықтарын дұрыс пайдалана білу туралы философиялық ой-толғамдарына талдау жасалған.*

Кілт сөздер: *«толық адам» түсінігі, ғақлиат – қарасөздер, философиялық лирика, ғибрат сөздер, рухани өнеге.*

Абай – мұрасы адамзаттың асыл қазынасы. Абай - тұтас әлем, оның аспаны биік, көкжиегі кең, тереңі тұңғиық, ұшы-қиырына көз жетпейтін ғаламат дүние. Адамдар оны ғұмыр бойына игере алмай келе жатқан қазына, әлі де сан ұрпақтың еншісіне тиесілі, әр қырынан жарқырай берер, жайыла берер киелі арна.

Абай шығармалары – адамгершіліктің, имандылықтың, биік парасаттың сыр сандығы. Ол - өлең құдіреті, сөз мәйегі, ғылым, пәлсапа, тарих, этнография, ұстаздық өнеге, психология, ән, инабат өлшемі тәрізді адам баласының рухани өмірінің барлық салаларына мол үлес қосуымен кемеңгер ойшылдық дәрежеге көтерілген тұлға.

1909 жылы Кәкітай Ысқақұлының жинауымен Петербургтегі Ілияс Бораганскийдің баспаханасынан жарық көрген жинағы арқылы Абайдың 164 өлеңі (8000-дай өлең жолы), 45 қара сөзі, 3 дастаны («Ескендір», «Масғұт», «Әзімнің әңгімесі»), 64 аудармасы бізге баға жетпес мұра боп жетіп отыр. Сонымен қатар Абай - өнерпаз, сазгер. Оның 28 әні (70 нұсқада айтылады) , 3 күйі де («Торы жорға» , «Май түні», «Абайдың желдірмесі») қалың жұртшылыққа танымал. Саясаттың кедергісімен қалың жұртшылыққа жетпеген өлеңдері мен танымал айтулы өлеңдерінің көптеген шумақтары кейінгі кезде жарияланып жатыр.

Данышпан ақынның философиялық ой-толғамдарын, поэзия, проза әлеміне әкелген жаңа стилін, өзіне дейін болмаған жаңа тақырыптарын, сөз мағыналарын сан қырынан ашып, терең қолдану шеберлігін пайымдап түсіну, түйсіну оқырман санасын көкке қалықтатар ғаламат дүние. Ұлы ғұлама шығармаларын терең зерделей оқуда негізгі ұстанар бағытымыз – осы арналар болса керек-ті.

Ақын Сұлтанмахмұт Торайғыровтың:

«Асыл сөзді іздесең,
Абайды оқы, ерінбе.

Адамдықты көздесең,
Жаттап тоқы көңілге», - деген сөзі Абайдың ұлылығын, оның шығармаларының көркемдігін тану үшін бір оқып шығу аз, оның мазмұнына бойлап, қайталап оқып, таңырқана таңдану керектігін нұсқайды. Оның құпия кілті, ой сыры қайталап оқығанда ғана ашыла берер сан қабатты қасиетті қазына.

Ұлы ойшылдың көтерген басты мәселелерінің бірі – адамды жас кезінен бастап оқып, білім алуға және өнер үйренуге үндеуі, нәтижесінде, рухани жан-жақты дамыған, толық адам болу дәрежесіне жету проблемасы. Ол жеке тұлғаның рухани биік дәрежеге көтерілу сатыларын өлеңдерінде де, қара сөздерінде де үнемі атап көрсетіп отырады. Мысалы:

Әуелде бір суық мұз – ақыл зерек,
Жылытқан тұла бойды ыстық жүрек.
Тоқтаулылық, талапты шыдамдылық,-
Бұл қайраттан шығады, білсең керек.

Ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста,
Сонда толық боласың елден бөлек.
Жеке-жеке біреуі жарытпайды,
Жол да жоқ жарыместі «жақсы» демек.

Ақыл да, ашу да жоқ, күлкі де жоқ,
Тулап қайнап бір жүрек қылады әлек.
Біреуінің күні жоқ біреуінсіз,

Ғылым сол үшеуінің жөнін білмек, - дей келіп, адамның басты қасиеттері - ақыл, қайрат, жүректің – әрқашан да Ғылыммен байланыста ғана толық болатындығын уағыздайды.

Ұлы ойшыл:

Мен жазбаймын өлеңді ермек үшін,
Жоқ-барды, ертегіні термек үшін.
Көкірегі сезімді, ойы орамды
Жаздым үлгі жастарға бермек үшін,-

немесе

Мақсұтым – тіл ұстартып, өнер шашпақ,
Наданның көзін қойып, көңілін ашпақ.
Үлгі алсын деймін ойлы жас жігіттер,
Думан, сауық ойда жоқ әуел баста-ақ,- деп,

өзінің негізгі арманы – толық адам тәрбиесін – адамның еңбекқор, білімді, достыққа адал болуын , жалқау, мақтаншақ даңғаза болмауын өз шығармаларында да, сонымен бірге, аудармаларында да басты нысанаға алып отырады. «Қалың елі қазағына», үміт артар жастарға үлгі болсын деген шығармаларды ғана аударып жеткізді, білімді дарытуды, «жақсыдан үйреніп, жаманнан жирендіруді» көздеді.

Ақынның басты идеясының бірі, шығармаларына алтын арқау болып отыратын дүние – уақыт философиясы. «Көзі ашық, көкірегі ояу» толық адам болу үшін оқырманына уақыттың маңызын, оны дұрыс пайдалана білуін және оның өтпелілігін ұғындыруға күш салды.

«Біреудің кісісі өлсе, қаралы ол» өлеңінде:

Туғанда дүние есігін ашады өлең,
Өлеңмен жер қойнына кірер денең.
Өмірдегі қызығың бәрі өлеңмен,

Ойласаңшы бос қақпай елең-селең, - дей отырып, адам өміріндегі өлеңнің ролімен қатар, уақыттың да соншалықты қымбат екендігін, оны босқа өткізбеуіне кеңес береді.

Ақын өнер-білім мәселесіне келгенде, «Ғылым таппай, мақтанба», «Әсемпаз болма әрнеге», «Жасымда ғылым бар деп ескермедім» сияқты көптеген өлеңдерінде білім алып, өнер үйренуді жас кезден бастау керектігін айтады. Мысалы, «Ғылым таппай, мақтанба» өлеңінде ақыл берер ғұламалардың... «Сөзін оқы және ойла, Тез үйреніп, тез жойма, Жас уақытта – көңіл гүл»,- деп, өнер, білім алып, оны ойына, бойына сіңіру үшін жас кезеңнің маңызды екендігін атап көрсетеді. Немесе,

Жасымда ғылым бар деп ескермедім,
Пайдасын көре тұра тексермедім.
Ержеткен соң түспеді уысыма,
Қолымды мезгілінен кеш сермедім,
Бұл махрұм қалмағыма кім жазалы,
Қолымды дөп сермесем, өстер ме едім?- деп, өзінің орны толмас өкінішінің кейінгіге сабақ болуын қалайды.

Адам өміріндегі маңызды кезең - жар таңдау мәселесіне келгенде, жастарға:
Жасаулы деп, малды деп байдан алма.
Кедей қызы арзан деп құмарланба.
Ары бар, ақылы бар , ұяты бар
Ата-ананың қызынан қапы қалма,- деп, кеңес береді.

«Бір сұлу қыз тұрыпты хан қолында» өлеңінде:
«... Кәрі жас дәурені өзге тату емес, Епке көнер ет жүрек сату емес», « Біреуі - көк балдырған, бірі - қурай, Бір жерге қосыла ма қыс пенен жаз?»,- малына сатып қыз алған шалды аяусыз сынға алады. «Екі көңіл арасы - жылшылық жер, оны қайтіп қосады ол ант атқан?»,- деп, ақын уақыттың құдіретін, уақытпен санаса білуді ескертеді.

Ұлы Абайдың әдеби-философиялық мұрасында «Ғақлиат» атанған Қарасөздері - өз алдына бір байтақ әлем. Ол қарасөздерінде де уақыттың маңызын, құндылығын үнемі ескертіп отырады.

Жетінші қарасөзінде:

«Жас бала анадан туғанда екі түрлі мінезбен туады: біреуі – ішсем, жесем, ұйықтасам деп тұрады. Бұлар тәннің құмары, бұлар болмаса, тән жанға қонақүй бола алмайды. Һәм өзі өспейді, қуат таппайды. Біреуі – білсем екен демектік... «ол немене?», «бұл немене?»...,-деп, ... бәрін сұрап, тыныштық көрмейді. Мұның бәрі – жан құмары, білсем екен, көрсем екен, үйренсем екен деген. ...Жан бізді жас күнімізде билеп жүр екен. Ержеткен соң, күш енген соң, оған билетпедік. Жанды тәнге бас ұрғыздық...», -деп, «қайран жұртының» дүние-мал жинаудан аса алмай қалатындығына күйінеді, әз ғұмырын өнер-білімге арнамайтындығын, ойшылдыққа талпынбайтындығын сынайды.

Он тоғызыншы қарасөзінде:

«Адам ата-анадан туғанда есті болмайды, естіп, көріп, ұстап, татып ескерсе, дүниедегі жақсы, жаманды таниды-дағы, сондайдан білгені, көргені көп адам білімді болады. Естілердің айтқан сөздерін ескеріп жүрген кісі өзі де есті болады»,- дей отырып, адамның есті, білікті, білімді болуы үшін, оның өмір бойы ізденісте болуын, үйрену үшін уақыт шексіздігін ескертеді.

Сонымен қатар, Төртінші қарасөзінде: «Адам баласы жылап туады,кейіп өледі. Екі ортада, бұ дүниенің рахатының қайда екенін білмей, бірін-бірі аңдып, біріне-бірі мақтанып, есіл өмірді ескерусіз, босқа, жарамсыз қылықпен, қор етіп өткізеді де, таусылған күнде бір күндік өмірді бар малына сатып алуға таба алмайды.

Қулық саумақ, көз сүзіп, тіленіп, адам саумақ – өнерсіз иттің ісі. Әуелі құдайға сыйынып, екінші өз қайратыңа сүйеніп, еңбегіңді сау, еңбек қылсаң, қара жер де береді, құр тастамайды», - деп, адам баласына қас-қағым ғұмырын бос өткізбей, еңбекпен, пайдалы іспен айналысып, бір-бірімен «кемді күнді» ауызбіршілікте «тату» өткізуге кеңес береді.

Ақынның қарасөздері хақында сөз еткенде, қазақ әдебиетіне әкелген стильдік жаңалығын айта кетуді жөн көрдік. Қарасөздері - қазақ әдебиетінде бұрын-соңды болмаған ерекше жанр. Қарасөздері арқылы халықтың салт-дәстүрі, тарихы, философиясы мен

педагогикасынан мол мәлімет бере отырып, өз ой-толғамдарын да ортаға салады. Сондай-ақ тағы бір ерекшелігі автор қарасөздерді оқып отырған адам алдында отырғандай етіп баяндайды, оқырманды әңгімелесушіге айналдырады. Әдеби бұл шеберлік оқырманды өзіне баурап, мәтінді асқан қызығушылықпен қабылдауына мүмкіндік береді.

Ақынның уақыттың маңызын, өтпелілігін терең талдай жазған философиялық лирика жанрына жататын өлеңі - «Сағаттың шықылдағы емес ермек».

Адамның өмірі жайлы жазылған бұл өлеңінде Абай сағатты, оның шықылдағанын өмірдің тоқтаусыз, толассыз өтіп жатқанын білдіретін уақыт өлшеуші қақында қолданады.

«Сағаттың шықылдағы емес ермек,
Һәмишә өмір өтпек ол білдірмек.
Бір минут бір кісінің өміріне ұқсас,
Өтті, өлді, тағдыр жоқ қайта келмек.
Сағаттың өзі ұры шықылдаған,
Өмірді білдірмеген, күнде ұрлаған.
Тиянақ жоқ, тұрлау жоқ, келді, кетті,
Қайта айналмас, бұрылмас бұлдыр заман.
... Күн жиылып ай болды, он екі ай жыл,
Жыл жиылып, қартайып қылғаны бұл.
Сүйенген, сенген дәурен жалған болса,
Жалғаны жоқ бір тәңірім, кеңшілік қыл», - деп, өлеңдегі минут, сағат, күн, ай, жыл қандай өлшемдермен өлшенсе де, уақыт үнемі ілгері жылжи беретіндігін, оның үздіксіз зымырап өтіп жатуы заманның бірқалыпта тұрмайтынын, өзгеріп отыратынын, өткен өмірдің қайтып келмейтінін танытады.

Өлеңдегі «һәмишә» сөзі - парсы тілінде: ылғи, үнемі, әрқашандеген түсінік береді. /Абай Энциклопедиясы, 641-бет/.

Мәңгілік тұрғысынан алғанда, бір адамның өмірі – бір минут, қас қағым уақыт қана екендігін, сол қысқа өмірді түкке тұрғысыз ұсақ қулық, «алты бақан алауыздыққа», өнбес дауға шығындамай, ақылмен ойлап, баянды, көңіл толарлық іспен айналысуға арнауға үгіттейді. Мына өтпелі жалған дүниеде абыройлы іс қылуға «жалғаны жоқ тәңірден» - Алладан – медет сұрайды. Осынау ізсіз, баянсыз уақыт кеңістігін қайырлы ететін артыңа, ұрпағыңа қалдырар адал еңбек пен үлгі-өнеге екендігін насихаттайды.

Қорыта келе айтарымыз, «Өлді деуге бола ма, айтыңдаршы, өлмейтұғын артына сөз қалдырған», - деп ақын өзі жырлағанындай, оның мұралары уақыт кеңістігінде маңызын жоймай, ғасырдан-ғасырға жалғаса беретін бүкіл адамзаттық қазына.. Ақын шығармаларының аса бір құнды ерекшелігі – өзі өмір сүрген кезеңмен, сол кездегі тарихи оқиғалармен шектелмейді, олар бүкіл адамзат өмірімен, кешемен, бүгінмен, ертеңмен астасып жатуында. Қай кезең ұрпағына да мол рухани бағдар, үлгі, өнеге.

Ақырын жүріп, анық бас,
Еңбегің кетпес далаға.
Ұстаздық қылған жалықпас,
Үйретуден балаға, -

деген ақынның ғибрат сөздері күні бүгін де бізбен сырласып, бағыт беріп, жөн сілтеп отырғандай.

Әдебиеттер тізімі:

1. Абай (толық шығармалар жинағы) 1,2-том, Алматы, 1999
2. М.Әуезов Қазақтың бас ақыны (ғылыми мақала), Алматы, 1999
3. Абай Энциклопедиясы, Алматы, «Атамұра», 1995
4. Қ.Бітібаева Абай шығармаларын оқыту, Алматы, 2004
5. Б.Шканова Әдебиеттану және әдістеме мәселелері, Орал, 2011

УДК 130.2

ФИЛОСОФИЯ ВРЕМЕНИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АБАЯ

Шканова Б.А.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *В статье проанализированы философские размышления о проблеме «всесторонного человека» и правильном использовании времени в ходе его достижения, также умение считаться с особенностями времени в произведениях казахского акына-мыслителя Абая Кунанбаева, которому в этом году исполняется 175 лет со дня рождения, и чествование юбилея великого поэта планируется отмечать в мировом масштабе.*

Ключевые слова: *понятие «всесторонний человек», слова-назидания, философская лирика, поучительные речи, духовные ценности.*

Экономические науки

ӘОК 332.145

АУМАҚТЫҢ ЭКОНОМКАНЫҢ СТРАТЕГИЯЛЫҚ ДАМУЫ: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙ ЖӘНЕ АЛДАҒЫ БАҒЫТТАР

Жумаев Ж.Ж., Курмантаева Б.К.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация**:** *мақалада аумақтың экономиканың қазіргі даму жағдайы, аумақтық жиынтық өнімнің соңғы жылдардағы даму динамикасы, құрылымы және өңдеу өнеркәсібінің көрсеткіштері,сонымен бірге аумақтық экономиканың стратегиялық бағыттары мен ағымдағы бәсекелестікті арттыру шаралары келтірілген. Аталған мақалада облыс экономикасын шикі заттық өндіріс тәуелділігінен арылтып, оны индустриалды – инновациялық дамуға барынша бағыттауда облыстың бүгінгі инвестициялық іс - қимылдарын инновациялық серпінмен толықтыру жолында ұсыныстар келтірілді.. Бүгінгі аумақтық экономикалық дамуға кәсіпкерлік қызметтегі жетіспей жатқан нәтижеліктер келтірілген.*

Кілт сөздер: *аумақтық экономика, жиынтық өнім, өңдеу өнеркәсібі, индустриалды – инновациялық даму.*

«Соңғы онжылдықтар әлем дамуындағы түбегейлі өзгерістермен ерекшеленеді. Жаһандану жағдайында әлемдік технологиялық теңсіздікті жеңудің жаңа жолдары ашылуда, көптеген елдер жаңа технологияларға және оларды қолдануға кең жол ашуда» [1].

Бұл «базалық салаларда жаңа технологияларды жаппай енгізумен және болашақтың 4.0 технологиялық қалыптағы жаңа индустрияларын құрумен ілесе жүргізілуде. Әлемдегі инновациялар бұрын болмаған ауқымға қанат жайды. Бұл ретте минералдық шикізат ресурстары шешуші бәсекелестік артықшылық болудан және елдің табыстылығына кепілдік беруден қалды. Елдің табыстылығы ең озық практикалар мен технологияларды игеру қабілетімен айқындалады. Әлемнің озық экономикаларындағы теңдессіз инновациялар толқыны түбегейлі өзгерістерге жедел ден қоюды талап етеді. Қазақстанның Ұлттық экономикасы әлемдік экономикаға тығыз интеграцияланған. Сондықтан экономиканы ықтимал сыртқы күйзелістерден қорғау және елдің жедел дамуы үшін жаңа факторларды қосу үшін озық өзгерістер қажет. Егер мұны жасамасақ, онда таяу жылдар перспективасында Қазақстан мынадай аса маңызды қатерлерге тап болуы мүмкін: экономикалық өсу қарқынының төмендеуі; технологиялардың, құрамдастардың және мамандардың импортына тәуелділігінің күшеюінен бәсекеге қабілеттіліктің жоғалуы; технологиялық артта қалудың ұлғаюы; өмір сапасының төмендеуі» [2].

Осы ретте, экономиканың барлық салаларында кәсіпкерлікті озық практикалар мен технологиялар негізінде дамыту, оның табыстылығын,тиімділігін арттыру қазіргі экономикалық саясаттың бірден – бір басым бағыттарының бірі. Бұл басымдылықты іске асыру нәтижесі отандық кәсіпкерліктің бәсекелестік қабілетінің арттыруы, еңбекөнімділігінің және өнімдер сапасының жаңа деңгейге көтерілуі, өндірістің көптараптандырылуы, тұтынушылардың қазақстандық өнімдерге деген қызығушылығының, сұранысының арттыруы, отандық өндіріс пен қызметтер көрсетулер көлемдерінің өсуі арқылы көрініс беруі керек деп есептейміз. Аталған басымдықтарды іске асыруда және көзделген нәтижеліктерге қол жеткізуде маңызды орынды аймақтар экономикасының дамуы алады, яғни аумақтар экономикасының белсенділігі мен аумақтағы барлық кәсіпкерлік ресурстардың тұрғындар үшін тиімділігінің арттыруы, аумақтараралық, салалараралық кооперацияның өз – ара тиімділік негізде дамуы, аумақтық экономиканың бәсекелестік қабілеттілігінің арттыруы.

Аймақ экономикасының мақсаты, бұл өндіргіш күштердің, барлық экономикалық ресуртардың тиімділігін арттыру нәтижесінде аймақ халқының өмір сүруінің жоғары деңгейін және сапасын қамтамасыз ету. Осы ретте Батыс Қазақстан облысы еліміздің экономикалық әулеті үлкен аумақтарының бірі. Ол Ресей Федерациясының бес облысымен (Орынбор, Самара, Саратов, Волгорад, Астрахан) және өзіміздің Ақтөбе, Атырау облыстарымызбен шектеседі (солтүстігінде - Ресей Федерациясының Орынбор облысымен, шығыста - Қазақстан Республикасының Ақтөбе облысымен, оңтүстігінде - Қазақстан Республикасының Атырау облысымен және Ресей Федерациясының Астрахан облысымен, батысында - Ресей Федерациясының Волгоград және Саратов облыстарымен, солтүстік - батысында-Ресей Федерациясының Самара облысымен) [4]

Облыс аумағында газ және газ – конденсатының, мұнайдың , борат рудасының, жанғыш сланецтің, калий – магний тұзының, цементтік шикізаттың, керамзиттік саздың және құрылыстық құмның кен орындары барланған. Ал, ауылшаруашылығы облыс экономикасының дәстүрлі саласы болып саналады. Батыс Қазақстан облысының экономикалық дамуы индустриалды – аграрлық сипатты білдіреді. Өнеркәсібі мұнай және газ өндірісі, мұнай өнімдерін қайта өңдеу, машина жасау, металлургия, тамақөнеркәсібімен көрініс береді, сонымен бірге ауылшаруашылық өнімдерін қайта өңдеу, құрылыс материалдарын өндіру, т.б. кәсіпорындар жұмыс жасайды. 2020 жылы Батыс Қазақстан облысының үлесіне ел экономикасының ЖІӨ 4,2 % және өнеркәсіптік өндірістің 7% тиіселі болды. Өнеркәсіп өндірісінің көлемі өткен жылмен салыстырғанда 3,7%, соның ішінде тау – кен өндірісі 4,8% - ға артқан [3].

Кесте 1

Батыс Қазақстан облысының жиынтық аумақтық өнімі

Көрсеткіштер	2015 ж.	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.
БҚО ЖАӨ, млрд. тенге	1 709,97	2 032,7	2 285,1	2 790,7	2 963,8
Республикалық ЖІӨ үлесі, %	4,2	4,3	4,3	4,5	4,3
Бір адамға шаққандағы ЖАӨ, мың тенге	2 699,6	3 179,8	3 547,0	4 295,9	4 527,3

Облысының жиынтық аумақтық өнімі 2019 жылы 2963,8 млрд. тенгені құрады (1 – кесте), бұл 2015 жылғы көрсеткішпен салыстырғанда 73,32 %- ға жоғары, 1 - кестеден жиынтық аумақтық өнімнің 2015 – 2019 жылдар аралығында жоғарылау, өсу тенденциясында екендігін көруге болады.

Кесте 2

Батыс Қазақстан облысының ЖАӨ құрылымы, млн.тенге

Көрсеткіштер	2015 ж.	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.
Аумақтық жиынтық өнім	1 709 952,7	2 032 669,9	2 285 053,1	2 790 661,6	2 963 795,6
Таурлар өндірісі, %	1015711,9 59,4	1172850,5 57,7	1286484,9 56,3	1638118,4 58,7	1624160,0 54,8
Ауыл,орман және балық шаруашылығы, %	59 744,0 3,5	74 418,1 3,7	77 533,3 3,4	81 595,0 2,9	98 708,2 3,3
Өнеркәсіп, %	882 516,6 51,6	1 016 587,0 50,0	1 118 457,1 48,9	1 439 735,4 51,6	1 382 048,3 46,6
тау- кен өндіру өнеркәсібі, %	789 303,1 46,2	910 440,3 44,8	990 029,6 43,3	1 272 486,6 45,6	1 213 679,7 41,0
Қызметтер өндірісі, %	577964,0 33,8	737859,2 36,3	840899,5 36,8	890221,0 31,9	1067496,8 36,0
көтерме және бөлшек сауда; автомобильдер мен мотоциклдерді жөндеу,	130 588,4	182 396,2	197 475,3	227 750,8	253 765,0

%	7,6	9,0	8,6	8,2	8,6
Көлік және қоймалау, %	104 652,0 6,1	137 514,2 6,8	131 284,7 5,7	139 659,6 5,0	225 343,5 7,6
Басқа қызметтер, %	342723,6 20,1	417948,8 20,5	512139,5 22,5	522510,6 18,7	588388,3 19,8

ЖАӨ құрамында өнеркәсіп өнімдерінің үлесі 2015 – 2019 жылдар аралығындағы 49,6 % - ды құрайды , ал 2019 жылғы үлесі 46,6 %, Бұл көрсеткіш бойыншада ЖАӨ құрамындағы үлестік салмақтың төмендеуін көруге болады, бірақ өнім өндіру көлемі 2015-2017 жылдардағы көлеммен салыстырғанда жоғары, ал 2018 жылдан 4,0 % - ға төмен. Ауыл, орман, балық шаруашылықтарының үлестік салмағы 2019 жылы – 3,3 %, орташа соңғы бес жылдағы көрсеткіші – 3,4 %.

Өнеркәсіп өнімдерінің 89,2 % тау - кен өндіру саласының үлесіне тиеді. Бұл салада мұнай – газ секторындағы төмендегідей ірі кәсіпорындар жұмыс жасайды: «Карачаганак Петролеум Оперейтинг Б. В.», ТОО «Жаикмунай».

Облыстағы көмірсутегі шикізатының негізгі үлесі Қарашығанақ және Чинарев мұнайгазконденсаты кен орындарында орналасқан. Батыс – Қазақстан облысына республика бойынша өндірілетін газды конденсаттың 97,1 % және газдың 36,1 % тиіселі.

Кесте 3

Батыс Қазақстан облысының 2015-2019 жылдар аралығындағы орташа ЖАӨ құрылымы, млн. тенге

Көрсеткіштер	2015 – 2019 жылдар, барлығы	Орташа 1 жылдағы өнім	Пайыздық үлесі (%)
Аумақтық жиынтық өнім	11782132,9	2 356426,6	100
Таурлар өндірісі	6737325,7	1347465,1	57,2
Ауыл,орман және балық шаруашылығы	391998,6	78399,7	3,4
Өнеркәсіп	5839344,4	1 167868,8	49,6
тау- кен өндіру өнеркәсібі	5175939,3	1035187,9	44,0
Қызметтер өндірісі	4 114 440,5	822888,1	35,0
көтерме және бөлшек сауда; автомобильдер мен мотоциклдерді жөндеу	991975,7	198395,1	8,4
Көлік және қоймалау	738454,0	147690,8	6,3
Басқа қызметтер	2 383 710,8	476742,2	20,3

Облыс экономикасындағы өңдеу өнеркәсібінің үлесі 2019 жылы 7,7 % құрады (2018 ж. – 7,7 %, 2017 ж. – 7,1 %, 2016 ж. – 6,2 %). 2015 – 2019 жылдар аралығында өңдеу өнеркәсібінің даму, өсу тенденциясы байқалады. Өңдеу өнеркәсібінің құрамында тамақ өнімдерін өндіру үлесі 32 % (және өндірістің даму тенденциясын көруге болады), мұнай өнімдерін өндіру – 22 %, машина жасау – 20,5 %.

Ауыл, орман, балық шаруашылықтарының үлестік салмағы 2019 жылы – 3,3 %, соңғы бес жылдағы орташа көрсеткіші – 3,4 %.

Кесте 4

Ауылшаруашылығының 2015 – 2019 жылдар аралығындағы жалпы өнімі, млн.тенге

Көрсеткіштер	2015 ж.	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж
Ауылшаруашылығының жалпы өнімі	106 544,4	131 015,8	140 043,8	139 918,3	169 517,7
Оның ішінде: өсімдік шаруашылығы	40 159,2	57 093,8	57 678,8	48 182,4	62 651,4
мал шаруашылығы	65 771,7	72 868,4	82 020,6	91 365,8	106 306,3

қызмет көрсету	613,5	1 053,6	344,4	370,1	560,0

Ауылшаруашылығының дамуы тұрақты экономикалық өсумен, инвестициялар тартымдылығының артуымен көрініс беруде. Батыс Қазақстан облысының үлесіне республикадағы барлық ірі қара малының 21% тиіселі (2020 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша шаруашылықтардың барлық санаттарында ірі қара мал басы 591,5 мың, жылқы – 192,9 мың, құс-1 442,8 мың, қой мен ешкі 1 130,6 мың басты құрады). 2020 жылы ірі қара малының саны өткен жылмен салыстырғанда 10 %, жылқы - на 15,7%, ұсақ мал басы - 5,1%, ет өндірісі – 2,7%, сүт – на 0,2% өсті. Облыстың табиғи - климаттық жағдайы мал шаруашылығын дамыту үшін, әсіресе оңтүстік өңірлерде қолайлы болып табылады. Ауылшаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу өндірісінің көлемін арттыру мақсатында 2019 жылы және 2020 жылдың 1 тоқсанында құны 15 млрд. тенге құрайтын инвестициялық жобалар іске асырылды: Казталов ауданында 5000 басқа арналған бордақылау алаңы ("Ет индустриясы" ЖШС) пайдалануға берілді, жобаның құны 2,5 млрд.теңге; Бөрлі ауданында қуаты жылына 3355 тонна тауарлы-сүт фермасы ("Аманат" ШҚ), құны - 2,5 млрд. теңге; Тасқала ауданында 5000 басқа арналған бордақылау алаңының құрылысы аяқталды ("Taskala-EtBKO" ЖШС), құны - 1,3 млрд. теңге. Орал қаласында - ауысымына ІҚМ және ҰММ терісін өңдеу қуаттылығы 600 дана тері цех салу ("Кублей"ЖШС). Жобаның құны 700,0 млн. теңге, Орал қаласында-қуаты жылына 3 мың тонна көкөніс өндіретін құны 7,0 млрд.теңге болатын голландиялық технология бойынша жылыжай кешенінің құрылысы ("Орал жылыжай комбинаты"ЖШС). Теректі ауданында құны 1 млрд.теңге -3000 басқа арналған бордақылау алаңының құрылысы ("СырымKZ" Ш/Қ). Осымен бірге, 2020 жылы құны 9,4 млрд тг. болатын 3 жоба іске қосылды: 4 мың ірі қара малын , 500 бас жылқыны бордақылауға арналған 2 бордақылау алаңы мен 1 тауарлы- сүт фермасы, сонымен бірге бұрын жұмыс жасамай тұрған 8,6 мал басын бордақылау алаңы іске қосылды. «2 мың тоннадан астам ет Ресей, Армения, Тәджікстан, Қырғызстан елдеріне экспортқа шығарылды» [4]

Облыс экономикасындағы өңдеу өнеркәсібінің үлесі 2019 жылы 7,27 % құрады (2018 ж. – 7,25 %, 2017 ж. – 7,07 %, 2016 ж. – 6,23 %). 2015 – 2019 жылдар аралығында өңдеу өнеркәсібінің даму, өсу тенденциясы байқалады. Өңдеу өнеркәсібінің құрамында тамақ өнімдерін өндіру үлесі 32 % (және өндірістің даму тенденциясын көруге болады), мұнай өнімдерін өндіру – 22 %, машина жасау – 20,5 %.

Облыс экономикасындағы өңдеу өнеркәсібінің үлесі 2019 жылы 7,7 % құрады (2018 ж. – 7,7 %, 2017 ж. – 7,1 %, 2016 ж. – 6,2 %). 2015 – 2019 жылдар аралығында өңдеу өнеркәсібінің даму, өсу тенденциясы байқалады. Өңдеу өнеркәсібінің құрамында тамақ өнімдерін өндіру үлесі 32 % (және өндірістің даму тенденциясын көруге болады), мұнай өнімдерін өндіру – 22 %, машина жасау – 20,5 %.

Кесте 5

Өңдеу өнеркәсібінің көрсеткіштері, млн. тенге

Саланың атауы	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.	Өңдеу өнеркәсібі көлеміндегі үлес салмағы, %
Өңдеу өнеркәсібі, оның ішінде	126 646,9	161 650,0	202 305,0	215 383,9	100
мұнай өнімдерін өндіру	11 694,7	24 096,5	44 573,2	47384,4	22,0
машина жасау	35 594,0	38 011,0	39 773,8	44 094,7	20,5
металлургия	9 636,5	11 844,9	15 956,9	27 836,4	12,9
құрылыс материалдарын	9 552,5	12 478,8	13 736,6	14646,1	6,8

өндіру					
тамақ өнімдерін өндіру	42 872,8	49 316,2	57 705,7	68 908,0	32,0
жеңіл өнеркәсіп	1 032,8	1011,2	1338,4	1 507,7	0,7

Облыс экономикасының бәсекелестік қабілетін арттыруда үшінші бесжылдық мемлекеттік индустриалды – инновациялық даму бағдарламасы шеңберінде 173,3 млрд.тенгеге 13 жоба іске асырылуда. 2020 жылы құны 4,9 млрд. тенге құрайтын 4 жоба іске қосылды және 2020 жылдың қорытындысы бойынша облыс экономикасына 468 млрд. тенгенің инвестициясы тартылды, оның 58 % сыртқы көздерден. Шетелдер инвестициясының қатынасуымен құны 1,9 трлн. тенге құрайтын 8 ірі жоба іске асырылуда [5].

Іске асырылып жатқан ауқымды жұмыстардың негізіндегі стратегия, бұл облыс экономикасын шикі заттық өндіріс тәуелділігінен арылтып, оны индустриалды – инновациялық дамуға барынша бағыттау.

Батыс Қазақстан облысы экономикасының әлеуметтік – экономикалық дамуын және ЖАӨ құрамын талдау негізінде аумақтық экономиканы дамыту, оның бәсекелестік қабылетін арттыру бағытында төмендегідей қорытындылар жасауға болады:

1. Облыстың қолайлы географиялық орналасуы; табиғи ресурстардың бай кен орындарының болуы (табиғи газ, мұнай, құрылыс материалдары); машина жасаудағы, металлургиядағы, құрылыс өндірісіндегі, тамақ өнеркәсібіндегі индустриялық әлеует; ауыл шаруашылығы өнімдері өндірісінің өсу мүмкіндіктері, аграрлық секторды дамыту; транзиттік әлеует Облыстың оң жақтары болып табылады.

2. Ауылшаруашылық өнімдерін қайта өңдеу өндірісінің көлемін арттырудағы жағымды (өнім көлемінің өсуі, инвестициялар тартымдылығының артуы) құбылыстармен бірге, оның дамуына тежеуші болып отырған төмендегідей факторларды келтіруге болады: ауылщаруашылығында шикізаттық өнімдерді дайындау, тасымалдау және сақтау бойынша логистиканың, агроөнеркәсіптік кооперацияның нашарлығы, бұл қайта өңдеуші кәсіпорындарының қуаттарының толық жүктелмеуіне, тиімсіз делдалдардың (өндірушілерден арзан бағамен сатып алып, тұтынушаларға жоғары бағамен сататын саудагерліктің) дамуы, нәтижесінде өнімнің негізсіз қымбаттауына себепші болуда.

3. Импорттық өнімдердер көлемінің басым болуына байланысты отандық қайта өңдеу өнімдерінің ішкі және сыртқы нарықтарда өткізу қиындығы.

4. Өңдеуші өнеркәсіп кәсіпорындары тап болып отырған негізгі проблемаларға өндірістік жабдықтардың жоғары тозу деңгейі (60-70%), тапсырыстардың жеткіліксіздігі (кәсіпорындардың мемлекеттік тапсырыстарға, сондай-ақ мұнай-газ компанияларына тапсырыстардың тәуелділігі, олар өз кезегінде мұнайға әлемдік бағалардың конъюнктурасына байланысты) және айналым қаражаты, қолда бар өндірістік қуаттарды толық пайдаланбау, өңдеуші сектордың жекелеген салаларының бәсекеге қабілеттілігінің жеткіліксіз деңгейі, өнімнің маусымдылығы (мысалы, құрылыс индустриясы).

Басымдылықтарға назар аудару керек деп санаймыз:

1. Көмірсутегі шикізаттық секторы облыс экономикасының басым үлесін алатындығын, соның ішінде өнеркәсіптік өндірістің 92 % - ын құрайтындығын ескере отырып, бұл сектор дамуын облыс экономикасының басқа салалары дамуымен ұштастыру, әсіресе мұнай өңдеумен, машина жасаумен, кадрлар даярлаумен.

2. Облыстың орналасқан менкенжәйін тиімді пайдалану, соның ішінде:

- сауда саласын, қызмет көрсету салаларын дамыту - Ресей Федерациясымен арадағы шекара арқылы Ресей мен Орталық Азия арасындағы жүк және жолаушылар тасымалы, қатынасы іске асырылады. Осы ретте халықаралық стандарттарға сәйкес келетін жол бойы қызметін көрсетуді дамыту. Бүгінгі күндері Батыс Қазақстан облысы шеңберінде 93 жол бойы қызметін көрсету объектілері бар, бір – ақ олардың 58 жұмысы Ұлттық стандартқа сәйкес келмейді [6].

- Мемлекетаралық тауар тасымалдарындағы Батыс Қазақстан облысының тораптық рөлін ескере отырып, көтерме-тарату орталығын құру. Ілеспе бизнес-сервисі бар өңірлік көлік-логистикалық орталық ашу.

- Ресей Федерациясының шекаралас облыстары арасындағы экономикалық интеграцияны терең зерттеу нәтижесінде ұтымды бағыттарда бәсекелестікті дамыту. Бұл ретте Ресей Федерациясының Батыс Қазақстан облысымен шекаралас жатқан облыстарына қысқаша сипаттама беретін болсақ: Орынбар облысы - экономикалық әлеуеті өте үлкен. Бұл облыста өнеркәсіптің газ, мұнай, энергетика, металлургия, машина жасау кешендері дамыған. Жер қойнауы көмірсутекті шикізатқа, қара және түсті металл кендеріне, алтынға, металл емес пайдалы қазбаларға (асбест, көмір, тас тұзы, құрылыс индустриясы үшін шикізат) бай. Жыл сайын облыс аумағында Бүкілресейлік мұнай мен газдың және газ конденсатының 3 % - дан, мыстың 16 % - дан астамы және мырыштың 24 % концентраты өндіріледі. Осымен бірге, Орынбор облысы ірі ауылшаруашылықты аймақ. Бұнда Ресейдің барлық ауылшаруашылық жерлерінің 4,9 % орналасқан. Жыл сайын 3 млн тоннадан астам дәнді дақылдар, оның ішінде 1,5 млн тоннадан астам бидай өндіріледі. Ресей Федерациясының статистикалық анықтамасы бойынша 01.01 2021 жылға халқының саны 1 942915 адам, халықтың тығыздығы 15,71 адам 1 шаршы км. жерге [7].

Самара облысы, бұнда бүкіл Ресейлік жеңіл автомобил көліктері өндірісінің 30 % - ға жуығы шығарылады, мұнай өндірісінің 2,9 % өндіріледі және мұнайдың 8 % алғашқы өңдеуден өтеді, дизел отынының 9 %, автокөлік бензинінің 7 %- дан астамы , 20 % - ға жуық синтнтикалық каучук, алғащқы нысанындағы 10 % - ға жуық пластмасс, 6,5 % полимерлік пленкалар, 5,7 % сыра , 5,0 % алкогольсыз ішімдіктер, 2,0 % - ға жуық электр қуаты өндіріледі. Облыс шеңберінде 700 жуық ірі және орта өнеркәсіп кәсіпорындары жұмыс жасайды. Самара облысы үлкен агроөнеркәсіпті облыс. Ауылшаруашылық жерінің көлемі 3,5 млн.га. Жалпы Ресейлік өндірісте Самара облысының үлесі 1,76 %. Самара облысы инвестициалық салыным бойынша белсенді аумаққа жатады , 2019 жылы негізгі капиталға салынған инвестициялар көлемі 293,7 млрд. рублді құрады, немесе 2018 жылмен салыстырғанда 105,7 % жоғары болды. 293,7 млрд. рубл. Инвестицияның 81,7 % немесе 239,9 млрд. рубл. ірі және орта бизнес өкілдерімен игерілген, соның ішінде 26,3 % қайта өңдеу салаларында. Инвестицилық дамудың негізгі көзі кәсіпорындар қаражаттары немесе өзін – өзі қаражаттандыру. 2019 жылы инвестициялық қаражаттардың 68,4 % кәсіпорындардың меншікті капиталы болған. Облыс шеңберінде өнеркәсіптік – өндірістік үлгідегі «Тольятти» айрықша экономикалық аймақ , төрт индустриалдық парк : «Преображенка», «Чапаевск», « Тольяттисинтез », « Ставропольский » және «Жигулевская долина» жоғары технологиялар бағытындағы технопарк жұмыс жасайды. Ресей Федерациясының статистикалық анықтамасы бойынша 01.01 2021 жылға халқының саны 3154164 адам, халықтың тығыздығы 58,88 адам 1 шаршы км. жерге.

Ресей Федерациясының экономикалық дамыған аймақтарының бірі, бұл - Волгоград облысы.Экономикасы мұнай, газ қорларымен ұштастырылған түрлі бағыттардағы өнеркәсіппен және әртараптандырылған ауыл шаруашылығымен көрініс береді. Облыс аумағы арқылы В. И. Ленин атындағы Волга -Дон каналымен жалғасқан екі ірі кеме жүзетін өзендер ағып жатыр. Облыс аумағында Волжская су электр стансиясы орналасқан. Өнеркәсіптің негізгі салалары: машина жасау және металл өңдеу (тракторлар, кемелер, мұнара крандары, мойынтіректер, мұнай өнеркәсібіне, электр техникалық және тамақ өнеркәсібіне арналған жабдықтар шығару; бұрғылау, көлік-қойма, медициналық, сауда жабдықтарын өндіру); отын (мұнай, газ өндіру), мұнай өңдеу, химия, мұнай-химия (оның ішінде каустикалық сода, Химиялық талшық өндіру), қара және түсті металлургия. Облыста құрылыс материалдары өндірісі, сондай-ақ тоқыма, ағаш өңдеу, тамақ өнеркәсібі жақсы дамыған. Волгоград облысы Ресейде өнеркәсіптік өнімдердің 11 түрін, соның ішінде мойынтіректердің, күкірт ангидридінің, полиуретанды жіптердің және газ құбырларының кейбір түрлерін өндіруде монополист болып табылады. Ресей Федерациясының статистикалық анықтамасы бойынша 01.01 2021 жылға халқының саны 2474556 адам, халықтың тығыздығы 21,92 адам 1 шаршы км. жерге.

Астрахань облысы. Отын өнеркәсібі облыстың негізгі саласы болып табылады,мұнда Ресейдің еуропалық бөлігіндегі ең үлкен Астрахань газ конденсаты кен орны бар және оның негізінде жұмыс жасайтын Астрахань газ кешені, оның ішінде газ кәсіпшілігі мен газ өңдеу зауыты бар. Астрахань облысындағы көмірсутек шикізатының кен орындарында Бүкілресейлік конденсат қорының 20% - дан астамы, 5% табиғи газ және шамамен 90% газ күкірті бар. Отын – энергетикалық кешені техникалық газ күкіртін, автомобиль бензинін, дизель және қазандық отынын, пропан-бутан фракциясын шығаруға мамандандырылған. Облыста машина жасау (кеме жасау, ұсталық престеу жабдықтарын, компрессорлар және т.б. өндіру), балық өнімдерін өңдеу, целлюлоза және қағаз өндірісі, өнеркәсіптері жақсы дамыған. Облыс шеңберінде «ЛОТОС» айрықша экономикалық аймағы жұмыс жасайды. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлері 3,4 млн гектардан астам. Көкөніс дақылдары егілген алаңдар Ресей Федерациясының барлық субъектілерінің ішіндегі ең үлкені болып табылады. Облыста жыл сайын 350 мың тонна көкініс өнімдері өндіріледі және Волга өзені бойында өсірілетін күріш өндірісі, сонымен бірге мал шаруашылығы, оның ішінде сүт бағытындағы ірі қара, қой шаруашылықтары жақсы дамыған. Ресей Федерациясының статистикалық анықтамасы бойынша 01.01 2021 жылға халқының саны 997778 адам, халықтың тығыздығы 20,35 адам 1 шаршы км. Жерге [8].

Мемлекетаралық тауар тасымалдарындағы Батыс Қазақстан облысының тораптық рөлін ескере отырып, көтерме-тарату орталығын құру. Ілеспе бизнес-сервисі бар өңірлік көлік-логистикалық орталық ашу.

Осы тұрғыда, облыстағы ғылыми әлеуетте,аумақтық экономиканың бәсекелестік қабілетінің артуына, салалар мен өнімдердің көптараптандырылуына, нәтижесінде жоғары табыстылықты қамтамасыз ету үрдісіне толықтай тартылуы қажет деп санаймыз. Аумақтың экономикалық русурстары түгелдей және толықтай аумақ, ел экономикасының дамуына тартылуы керек деген ойдамыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Туркеева К.А., Умарова Г.Х Жоғары технологиялардың әлемдік нарығы: ерекшеліктері мен даму болашағы // Экономика: стратегия и практика — 2020 — № 2 (15) — С. 127-137.

2. Стратегиялық жоспар 2025. Қазақстан Республикасы Премьер – Министрінің ресми ақпараттық ресурсы. «Уақыттан озу». Жаңа экономикалық өсу моделі. https://primeminister.kz/kz/documents/gosprograms/stratplan-2025

3. Привлечение инвестиций, производство промышленной продукции и создание рабочих мест. https://primeminister.kz/ru/news/reviews/privlechenie-investiciy-proizvodstvo-promyshlennoy-produkcii-i-sozdanie-rabochih-mest-razvitie-zapadno-kazahstanskoy-oblasti-v-2020-godu-134526

4. Кахар А. Ж., Примбетова С. Ч. Инвестиционный потенциал устойчивого развития Западно-Казахстанской области // Место социально-гуманитарных наук в развитии современной цивилизации : сборник научных трудов по материалам Международной научно-практической конференции 31 января 2020г., Белгород

5. Батыс Қазақстан облысының халқы https://yandex.kz/images/search?text=%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5%20%D0%B7%D0%BA%D0%BE%202020%D0%B3&stype=image&lr=10305&source=wiz&pos=3&img_url=http

6. Батыс Қазақстан облысы бойынша Тексеру комиссиясының 2019 жылғы облыстық бюджеттің атқарылуы туралы есебі (БҚО әкімдігінің есебіне қорытынды). - Орал, 2019 ж.

7. Об утверждении Национального плана развития Республики Казахстан до 2025 года и признании утратившими силу некоторых указов Президента Республики Казахстан.Указ Президента Республики Казахстан от 15 февраля 2018 года № 636.

8. 2019 жылы өңірлер бөлінісінде Қазақстан Республикасының шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту туралы есеп. - Нұр-сұлтан: «Астана қаласының жас мүгедектері» ҚҰ. – 2020. – 176 б.

УДК 332.145

СТРАТЕГИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИКИ ТЕРРИТОРИИ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ДАЛЬНЕЙШИЕ НАПРАВЛЕНИЯ

Жумаев Ж.Ж., Курмантаева Б.К.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: *В статье представлено современное состояние развития экономики регионов, динамика развития, структура и показатели обрабатывающей промышленности, а также стратегические направления региональной экономики и меры по повышению текущей конкуренции. На сегодняшний день выявлены недостатки в предпринимательской деятельности в региональном экономическом развитии.*

Ключевые слова: *региональная экономика, совокупный продукт, обрабатывающая промышленность, индустриально-инновационное развитие.*

УДК 37.025.7

РОЛЬ ВУЗОВ В РАЗВИТИИ МОЛОДЕЖНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Салимбаева Ш.Д., Валиева Е.Н.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск
Самарский государственный экономический университет, г.Самара, РФ

Аннотация: *В статье обосновывается целесообразность развития предпринимательских компетенций студентов как комплекса предметных, личностных и социальных компетенций в логике знаково-контекстного и компетентностного подходов.*

Ключевые слова: *предпринимательские компетенции, модель развития предпринимательских компетенций студентов, конкурс по разработке бизнес-проект.*

Молодежь как наиболее активная часть общества, склонная к инновациям и реализации новых оригинальных идей, обладает высоким предпринимательским потенциалом. Это проявляется, в частности, в распространенности среди молодежи намерений открыть свое дело и положительной оценке собственной способности быть предпринимателем.

При этом вопрос о возможности влияния образовательных программ на развитие предпринимательского потенциала молодежи является дискуссионным. Ответ на этот вопрос во многом зависит от того, какой смысл вкладывается в понятие «предпринимательство». Так, упрощенный подход к определению предпринимательства связывает эту деятельность, главным образом, с созданием новой компании и управлением ею с целью получения прибыли. Согласно другому подходу, берущему начало от работ Й. Шумпетера, сутью предпринимательства являются инновации, лидерство, креативность и склонность к изменениям. В такой трактовке больше внимания уделяется не появлению нового бизнеса как такового, а поведенческим характеристикам предпринимателя, его инициативности, самостоятельности, готовности рисковать. Причем данные поведенческие характеристики могут проявляться не только у собственника новой компании в сфере малого бизнеса, но и у

наемного работника в уже существующей крупной компании или в некоммерческой организации.[1]

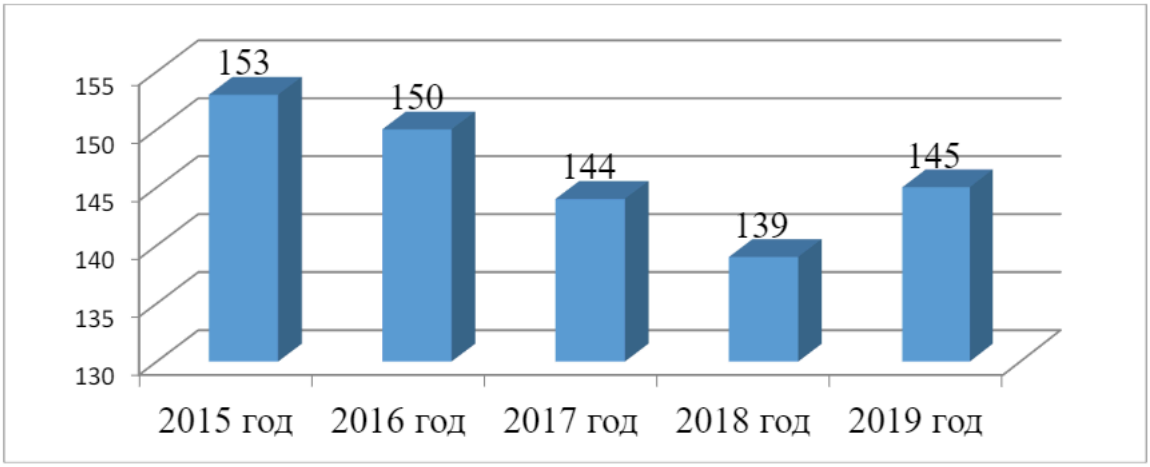

Рис. 1. Численность молодежи по Западно-Казахстанской области, тыс. человек

Численность молодежи в Западно-Казахстанской области ежегодно снижается, в 2019 году по сравнению с 2015 годом уменьшилось на 6%, из них 10% обучаются в высших учебных заведениях.

На сегодняшний день существуют следующие проблемы:

1. Недостаточный уровень бизнес-образования. В учебных заведениях преподаются необходимые экономические знания, но не формируются стимулы и поведенческие компетенции, необходимые для успешной предпринимательской деятельности.

2. Недостаточный уровень участия субъектов бизнеса в процессе формирования предпринимательских навыков обучающихся.

Образование – один из ключевых элементов предпринимательской экосистемы. Университеты должны стать центрами такой экосистемы игенерировать предпринимателей. Предпринимательское образование должно обеспечить формирование нового поколения предпринимателей.

Правильное формирование ключевых предпринимательских компетенций обучающихся является одним из важных направлений в обеспечении трудоустройства выпускников высших учебных заведений. Обеспечение трудоустройства молодежи на рынке труда через предпринимательские навыки имеет следующие социально-экономические аспекты:

- обеспечение самозанятости населения с созданием рабочих мест;
- создание новых рабочих мест;
- поступление доходов в государственный бюджет;
- увеличение объемов отечественного производства продукции или услуг.[2]

Мировой опыт свидетельствует о том, что предпринимательские университеты наиболее полно отвечают инновационным потребностям экономики и бизнеса в области образования, являясь образовательными, научно-исследовательскими и производственными центрами. Активную роль в процессе их функционирования играют государство и бизнес, что позволяет реализовать новую концепцию инновационного развития – концепцию «тройной спирали» (Г. Ицковиц, Л. Лейдесдорф), в которой ведущая роль отводится предпринимательским университетам.

В середине прошлого века в некоторых развитых странах начался процесс трансформации классических вузов в предпринимательские. Первым кто предпринял попытку системного научного осмысления данного процесса и ввел в научный оборот термин «Enterpreneurial University» (предпринимательский или антрепренерский университет) был Б.Р.Кларк, который сформировал концепцию «предпринимательского университета», выделив пять его общих черт (усиленное направляющее ядро, расширенную периферию

развития, диверсифицированную базу финансирования, стимулируемый академический оплот и интегрированную предпринимательскую культуру),которые помогли преодолеть существовавший дисбаланс между требованиями, предъявляемыми обществом к университетам, и их способностью соответствовать этим требованиям.

Предпринимательскими университетами в США являются 235 университетов (исследовательские университеты I и II категории), которые представляют собой ядро американской системы высшего образования и центр развития фундаментальной науки. К ним относятся: Гарвардский университет, Йельский университет, Колумбийский университет, университет Беркли и др., многие из которых лидируют в мировых рейтингах. Предпринимательские университеты имеют достаточные финансовые ресурсы, обладают значительными финансовыми фондами, в формировании которых активно участвуют выпускники. В США регулярно проводятся рейтинги университетов, что позволяет привлекать студентов и лучших преподавателей, а также использовать новейшие методы обучения.

Успешными примерами взаимодействия высшего образования и науки в США являются: Кремневая долина, парк Исследовательский треугольник (штат Северная Каролина), технопарк "Бостонская дорога 128" и др.

Основой успеха функционирования Кремневой долины стали многолетние усилия по созданию фирм, государственной поддержке научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ (НИОКР) и выработке политики поддержки бизнеса. Парк Исследовательский треугольник (штат Северная Каролина), был создан в 1959 году на базе трех университетов. В настоящее время в парке функционируют около 130 исследовательских учреждений и 160 компаний с общей занятостью 40 тыс. человек. Создание данного парка позволило превратить Северную Каролину в один из самых развитых и образованных регионов США.

На современном этапе в нашей стране учреждения высшего профессионального образования функционируют в условиях повышенной нестабильности, неопределенности внешней среды, усиления конкуренции на рынке образовательных услуг и недостаточного бюджетного финансирования. Надо отметить, что сфера образования в нашей стране как особый объект экономических отношений оказалась менее всего подготовленной к реформированию.

Одним из направлений придания вузам статуса равноправного субъекта экономической деятельности является развитие предпринимательства, которое создает ясные перспективы для студентов, заинтересованных в предпринимательской деятельности.

Университетская среда должна оказывать большую поддержку, создавать необходимые институциональные условия (конкурсы бизнес-планов, организация бизнес-инкубаторов на платформе вузов, проведение встреч с бизнесменами, предоставление стартового финансирования, организация деловых игр и обучающих курсов). Университетское обучение предпринимательству должно быть направлено на развитие необходимых для основания нового предприятия, знаний и навыков, а также способствовать увеличению вероятности рассмотрения предпринимательской деятельности в инновационном или стандартном бизнесе в качестве возможной сферы построения карьеры.

Для формирования предпринимательских компетенций обучающихся необходимо составлять учебные планы, ориентированные на предпринимательское образование с учетом специфики специальности.

В целях объединения содержания и организации образования с развитием деловой предприимчивости студентов нами определены три основные направления формирования ключевых предпринимательских компетенций:

- разработка образовательных программ, ориентированных на предпринимательское образование, с учетом специфики специальности;
- проведение исследований и трансферт технологий и идей, способствующих распространению инноваций и развитию предпринимательства;

- создание Бизнес школ, с целью обучения студентов основам открытия и грамотного развития своего дела, разработки бизнес-планов по реализации новых идей, правильного ведения учета, а также освоения правовых основ коммерциализации технологий.

Что даст обучение студентов предпринимательским навыкам:

- Решать сложные задачи по преобразованию новых идей в успешный бизнес;
- Иметь аналитические способности и сформированное понимание динамики современных технологий;
- Уметь пользоваться методологией принятия решений при трансформации технологических возможностей в новые идеи и продукты.
- Создать и вести собственный бизнес.

С целю совершенствования предпринимательского образования необходимо:

✓ разработать мотивационную модель реализации стратегии развития предпринимательского образования;

✓ провести многофакторную оценку возможностей среды для развития женского предпринимательства;

✓ разработать методику ранжирования и выбора стратегических альтернатив развития молодежного предпринимательства на базе личностного потенциала предпринимателя;

✓ сформировать модифицированный подход к проведению SWOT-анализа факторов раскрытия личностного потенциала предпринимателей.[3]

Список литературы:

1. Альберт Е. А. Сущность, особенности и условия предпринимательской деятельности // Молодой ученый. — 2016. — №26. — С. 239-241. — URL https://moluch.ru/archive/130/35929/ (дата обращения: 22.11.2019).
2. Жаксылыкова Ж. Т., Милова Е. В. Трансформация университета в инновационно-предпринимательский вуз [Текст] / Ж. Т. Жаксылыкова, Е. В. Милова // Высшая школа Казахстана. - 2019. - № 1(25). - С. 25-31
3. Примеры предпринимательской деятельности в современной жизни // https://businessman.ru/primeryi-predprinimatelskoy-deyatelnosti-v-sovremennoy-jizni.html

ОӘЖ 37.025.7

ЖАСТАР КӘСІПКЕРЛІГІН ДАМЫТУДАҒЫ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНЫҢ РӨЛІ

Салимбаева Ш.Д., Валиева Е.Н.

Самара мемлекеттік экономикалық университеті, Ресей, Самара қ.

Аннотация: *Аннотация: Мақалада оқушылардың кәсіпкерлік құзыреттілігін заттық-контекстік және құзыреттілік тәсілдемелерінің логикасындағы пәндік, жеке және әлеуметтік құзыреттер кешені ретінде дамытудың орындылығы негізделеді.*

Кілт сөздер: *кәсіпкерлік құзыреттер, студенттердің кәсіпкерлік құзыреттерін дамыту моделі, бизнес-жобаны әзірлеу бойынша конку.*

УДК 33.011

К ВОПРОСУ О ПРОБЛЕМАХ РАЗВИТИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА

Суханбердина Б. Б., Курманова Г.К., Салимбаева Ш.Д., *Грабоздин Ю.П.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

*Самарский государственный социально-педагогический университет, г. Самара, РФ

Аннотация: *В современном Казахстане малый бизнес признается как приоритетное направление развития экономики страны и ее регионов. В Стратегии «Казахстан — 2050» малый бизнес обозначен как залог повышения уровня благосостояния населения и развития национальной экономики. Однако, несмотря на все позитивные тенденции в финансовой поддержке субъектов малого предпринимательства, в развитии данного сектора экономики наблюдаются негативные явления. Так, по данным комитета по статистике РК, показатели объемов производства малого бизнеса, удельный вес занятости в данном секторе значительно отстают от показателей экономически развитых стран.*

Ключевые слова*: малый бизнес, финансовая поддержка, предпринимательство*

Развитие малого предпринимательства в Казахстане происходит только в ряде отраслей, в основном, в торговле. Таким образом, складывается нерациональная отраслевая структура малого предпринимательства. Данная структура не способна обеспечить повышение объемов производства, экономический рост, развитие и внедрение инноваций в экономику страны.

Малый бизнес в Казахстане практически не взаимодействует с крупным бизнесом. Если за рубежом субъекты малого предпринимательства выступают инициаторами нововведений, которые затем проникают в крупный бизнес и приобретают там серийный характер, то в РК этого не происходит. В развитых странах на долю малого предпринимательства приходится почти 50% всех нововведений и новейших технологий. Принято считать, что именно малый бизнес определил уровень современного научно-технического прогресса в США (48 из 61 крупного открытия в 20 веке были совершены субъектами малого предпринимательства).

Нарастающая в настоящее время нестабильность в отечественной экономике, обусловленная в основном внешними факторами, вызывает кризисные явления и в сфере малого бизнеса.

На фоне общей нестабильности снижаются инвестиции в малый и средний бизнес, затормаживаются некоторые региональные проекты в силу нехватки средств. То есть малый бизнес не способен противостоять таким масштабным негативным тенденциям, складывающимся на национальном и мировом рынках. Усиливает фактор нестабильности экономики, и снижение покупательской платежеспособности большей части населения страны и регионов.

Неправильная оценка собственных производственно-финансовых сил в такой ситуации приводит к формированию «неблагоприятного» кредитного портфеля, который исключает малый бизнес из сферы кредитно-денежных отношений, что усугубляет тяжелое положение предпринимателей.

В сфере малого бизнеса существуют и другие хронические проблемы. Это: низкий уровень технического и технологического обеспечения производства субъектов малого бизнеса, низкая степень информационного обеспечения бизнеса, не достаточно развитая инфраструктура поддержки малого бизнеса, ограниченный доступ к финансово-кредитным источникам при высокой стоимости заимствования, низкий уровень внедрения результатов НИОКР на уровне малого бизнеса.

Отдельная проблема, препятствующая развитию малого бизнеса это кредитование субъектов малого бизнеса коммерческими банками. Ранее, во второй главе проблемы кредитования субъектов малого предпринимательства были затронуты.

Без государственной поддержки и гарантий коммерческим банкам не выгодно кредитовать субъекты малого бизнеса, которые являются для них ненадежными заемщиками. Поэтому в процессах организации кредитования малого бизнеса ведущая роль принадлежит государству. Именно государство должно создать выгодные условия для кредиторов при кредитовании малого бизнеса.

В качестве заемщиков субъекты малого бизнеса не интересны вследствие: низкой инвестиционной привлекательности из-за нестабильного финансового состояния, отсутствия прогнозируемого платежеспособного спроса на производимую ими продукцию, отсутствия системы управления рисками и т.п.

Развивающийся в коммерческих банках риск – менеджмент неоднозначно рассматривает малый бизнес как объект кредитования.

Как правило, связанные с малым бизнесом повышенные риски включаются в стоимость процентов по кредитам, приводя их к удорожанию. Ситуация усложняется вследствие недостаточного уровня средств субъектов малого предпринимательства, что снижает экономическую эффективность малого бизнеса. Все это приводит к нехватке финансовых ресурсов на обновление основных средств предприятий малого бизнеса и невозможности получить кредит на эти цели.

Коммерческие банки предпочитают кредитовать пополнение оборотных, а не основных средств. Поэтому торгово-посредническая сфера деятельности является привлекательной не только для коммерческих банков, но и их потенциальных заемщиков - субъектов малого бизнеса. Как показывает казахстанская практика около 61% от общей суммы полученных субъектами малого бизнеса доходов приходится на доходы от сделок купли-продажи в сфере торговли [1].

Требует совершенствования и механизм кредитования субъектов малого предпринимательства. Зачастую процесс выделения финансовых ресурсов на поддержку малого бизнеса, например из международных источников, охватывает цепочку, включающую: международная финансовая организация - уполномоченный государственный орган – коммерческий банк – субъект малого бизнеса. При этом на каждом этапе данной цепочки происходит удорожание кредита на 3-3,5% [2].

В итоге субъект малого бизнеса получает подорожавший кредит, и вынужден поднимать цену собственной продукции на соответствующую величину.

Сильное влияние на развитие малого бизнеса оказывает и функционирующая система налогообложения. Несмотря на позитивные изменения, произошедшие за последние два года, система налогового регулирования субъектов малого и среднего предпринимательства имеет недостатки.

Серьезным препятствием развития малого бизнеса является низкий уровень информированности субъектов малого и среднего предпринимательства об изменениях, происходящих в налоговом законодательстве. Незнание нововведений приводит зачастую к налоговым правонарушениям.

Однако в налоговом законодательстве и в настоящее время существуют нестыковки и двусмысленные трактовки некоторых положений. Как отмечают сами бизнесмены – «они не всегда в состоянии соблюдать все требования налогового законодательства». Наличие такого рода проблем необходимо решать быстро, чтобы обеспечить малому бизнесу комфортные условия функционирования.

Проблемы налоговой системы, препятствующих развитию малого и среднего бизнеса в разрезе отраслей сведены в таблицу 1.

Таблица 1 - Проблемы налоговой системы, препятствующих развитию малого и среднего бизнеса в разрезе отраслей экономики, в %.

Проблемы налоговой системы	Отрасли экономики			
	Обрабатывающая промышленность	Сельское и лесное хозяйство	Торговля	Услуги
Частое внесение изменений в налоговое законодательство	22,3	24,5	19,7	19,9
Высокие налоги и сборы	15,1	16,6	18,8	16,7
Большое число налогов и сборов	14,1	17,3	18,2	17,3
Трудно оспорить действия работников налоговой службы	23,2	19,4	20,7	19,6
Ограниченный доступ к внутренним инструкциям налоговой службы	9,1	12,7	12,1	11,2
Двусмысленные требования налогового законодательства	17,1	9,5	10,5	16,3

Данные таблицы 1 позволяют сделать вывод о том, что основными проблемами налогообложения субъектов малого бизнеса являются: частое внесение изменений в налоговое законодательство, трудно оспорить действия работников налоговой службы.

В целом анализ современного состояния малого предпринимательства в Западно-Казахстанской области позволил выявить те же проблемы, что существуют и на национальном уровне.

В целях систематизации проблем, препятствующих развитию малого предпринимательства в Западно- Казахстанской области, был проведен SWOT-анализ малого бизнеса.

Результаты SWOT-анализа представлены в таблице 2.

Таблица 2 - SWOT-анализ деятельности субъектов малого и среднего бизнеса Западно-Казахстанской области

Сильные стороны	Слабые стороны
• наличие совокупности административных и экономических факторов, обеспечивающих эффективную деятельность субъектов малого и бизнеса; • создание и функционирование инфраструктуры, обеспечивающей функционирование малого бизнеса: АО «Фонд развития предпринимательства «Даму», региональное представительство национальной палаты предпринимателей «Атамекен» и д.р.; • реализация различных государственных программ поддержки малого бизнеса; • ежегодный прирост доли малого бизнеса в валовом продукте Западно-Казахстанской области.	• ограниченный доступ к финансово-кредитным источникам при высокой стоимости заимствования; • нерациональная отраслевая структура малого предпринимательства и слабая диверсификация; • почти полное отсутствие взаимодействия с крупным бизнесом; • несовершенство налоговой политики в сфере малого предпринимательства; • отсутствие или низкая квалификация руководителей предприятий малого бизнеса.
Возможности	**Угрозы**
• снижение административных мер контрольного характера в отношении субъектов малого предпринимательства; • увеличение вливаний финансовых ресурсов в сферу малого бизнеса согласно реализуемым	• концентрация субъектов малого бизнеса в городе Уральск; • низкий уровень технического и технологического обеспечения производства субъектов малого бизнеса;

государственным программам; • повышение эффективности деятельности за счет дальнейшего развития рыночной инфраструктуры малого бизнеса; • повышение эффективности предприятий малого бизнеса вследствие обучения руководителей по программам национальной палаты предпринимателей «Атамекен».	• снижение платежеспособности населения региона.

Как показывает анализ состояния малого бизнеса, основными проблемами, сдерживающими дальнейшее развитие этого сектора экономики, являются: низкий платежеспособный спрос населения, низкий уровень образованности начинающих предпринимателей, нехватка финансовых ресурсов, высокие цены на недвижимость и аренду и др.

В ходе анализа развития малого бизнеса на селе также выявлены такие проблемы как: отсутствие заинтересованности коммерческих банков в кредитовании сельских предпринимателей, плохое качество дорог (что актуально в межсезонье), низкая скорость интернета на селе и другие элементы неразвитой инфраструктуры рынка. При условии, что малый бизнес является синонимом гибкости и адаптации к внешней среде [3], а, следовательно, фактором преодоления кризисных процессов, решение проблем развития малого бизнеса является приоритетной задачей государства.

Список литературы:

1. Хамитова, Д. М. Современные проблемы развития малого и среднего бизнеса в Республике Казахстан / Д. М. Хамитова, А. Б. Фаткуллина. // Молодой ученый. — 2019. — № 17.1 (255.1). — С. 28-29.
2. stat.gov.kz - сайт Комитета по статистике при МЭН РК
3. Рубе В.А. Малый бизнес: история, теория, практика. -М.: ТЕИС, 2010.

ӘОЖ 33.011

ШАҒЫН БИЗНЕСТІ ДАМЫТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ ТУРАЛЫ

Суханбердина Б. Б., Курманова Г. К., Салимбаева Ш. Д., ⁎Грабоздин Ю. П.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

⁎Самара мемлекеттік әлеуметтік-педагогикалық университеті, Самара қ., Ресей

Аннотация: *Шағын бизнестің жай-күйін талдау көрсетіп отырғандай, экономиканың осы секторының одан әрі дамуын тежейтін негізгі проблемалар: халықтың төлемге қабілетті сұранысының төмендігі, ісін жаңа бастаған кәсіпкерлердің білім деңгейінің төмендігі, қаржы ресурстарының жетіспеушілігі, жылжымайтын мүлікке және жалға алуға бағаның жоғары болуы және т. б. болып табылады.*

Кілт сөздер: *шағын бизнес, қаржылық қолдау, кәсіпкерлік.*

УДК 339.944.2

ТРАНСФОРМАЦИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ ЕВРАЗИЙСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Тимиргалиев И.Н., Суханова И.Ф.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск
Саратовский государственный аграрный университет им. Н.И.Вавилова, г. Саратов, РФ

Аннотация: *В статье раскрывается процесс модернизации экономики стран-членов ЕАЭС с использованием цифровой экономики как одного из элементов экономической интеграции. Эра информационных технологий диктует новые правила существования в конкурентной среде участникам мировой экономики.*

Ключевые слова: *цифровые технологии, Евразийский экономический союз (ЕАЭС), цифровая экономика, цифровизация, цифровая трансформация.*

Изменения, которые происходят в мире в связи с внедрением цифровых технологий, влияют не только на политическую и экономическую систему, но и создают запрос на появление новых и увеличение значимости ряда традиционных профессий. Да и сам труд структурно меняется в результате развития технологий: предприятия начинают внедрять операционных роботов, которые в рамках своих компетенций принимают на себя выполнение простых и рутинных задач, и тем самым дают сотрудникам возможность посвятить рабочее время решению стратегических и творческих задач. Несмотря на то, что некоторые люди испытывают понятные опасения, что внедрение новых технологий сделает существенную часть населения безработными и невостребованными на рынке труда будущего, нам представляется, что на самом деле опасаться нечего — достаточно вспомнить мировую историю. В различные периоды неоднократно имели место достаточно резкие революционные изменения в экономической и общественной жизни, меняющие, в частности, систему трудовых отношений, создающие новые специальности и исключая устаревшие. И каждый раз общество находило в себе возможности адаптации, дальнейшего развития и движения вперед. Кроме стремления достичь более высокой производительности труда и понизить издержки на заработную плату, использование «цифровых работников» должно облегчить и снять с сотрудников часть операционной нагрузки, чтобы дать им возможность творчески развиваться, ставить перед собой новые цели. И уже сегодня на практике реализуется много проектов с целью оптимизации рутинных технических задач с помощью цифровых технологий.

В качестве примера можно посмотреть, как развивается одна из недавно созданных международных организаций региональной экономической интеграции, показавшая наиболее высокий экономический рост в течение последних лет — Евразийский экономический союз (ЕАЭС), договор о создании которого был подписан в 2014 году. Членами ЕАЭС являются такие государства, как Республика Армения, Республика Беларусь, Республика Казахстан, Кыргызская Республика и Российская Федерация.

Успех текущей деятельности и перспективы развития ЕАЭС относятся к сфере стратегических интересов России, поскольку эта организация занимает важное место на геополитической картине мира и обладает серьезным экономическим потенциалом, в противовес Европейскому союзу уравновешивая баланс сил и торгово-экономических интересов в юго-восточной части Евразии. По текущим прогнозам, которые основаны на промежуточной статистике, предполагается, что в 2019 году объемы международного экономического взаимодействия Российской Федерации с регионами Европы и Азии впервые сравняются. Приоритетным направлением развития ЕАЭС в настоящее время является

проведение в странах Союза согласованной экономической политики, в основе которой лежит гармонизация законодательства, которое является правовой основой интеграции.

Кроме этого, в 2018 году вступил в силу Таможенный кодекс ЕАЭС, предполагающий оцифровку бизнес-процессов и электронное декларирование, позволяющее повысить уровень интеграции и снизить издержки бизнеса. Важность и значение для будущего развития в части цифровой трансформации экономик государств — членов ЕАЭС отражены в главных направлениях «Цифровой повестки ЕАЭС до 2025 года», в которой цифровая трансформация позиционируется как главный фактор развития. В этом документе государства ЕАЭС согласовали пути и способы развития региона для повышения его конкурентоспособности на международной арене и улучшения качества жизни своих граждан за счет формирования единого цифрового пространства.

Говоря о деятельности ЕАЭС в контексте цифровизации, необходимо вспомнить и о том, что в 2018 году в результате двухлетних переговоров между ЕАЭС и Китайской Народной Республикой было подписано торговое соглашение. Укрепление экономического сотрудничества с Китаем и другими странами Азии нацелено не только на упрощение таможенных и контрольных процедур, и, следовательно, увеличение товарооборота, но и налаживание открытой дипломатии и расширение культурных связей.

По мнению ЕЭК, цифровизация играет ключевую роль не только в законодательной сфере и экономических процессах, но и в гуманитарных аспектах интеграции, открывая новые возможности всестороннего и всеобъемлющего сотрудничества на базе единой сетевой инфраструктуры, формирующей общее цифровое пространство.

Это пространство позволяет объединить различные внутригосударственные и частные цифровые платформы (информационные системы и цифровые решения) для оперативного получения их пользователями товаров и услуг, заключения сделок, оформления налоговых и таможенных документов, обмена информацией с контролирующими государственными ведомствами и другими участниками международного товарооборота и сотрудничества. Эксперты прогнозируют, что создание общих цифровых платформ и внедрение новых цифровых решений позволит устранить барьеры для движения товаров, услуг, капитала и данных, создавать новые рабочие места и развивать ранее не существовавшие направления деловой активности и даже целые отрасли цифровой экономики (к которой стремятся все страны мира), что в конечном итоге должно привести к общему росту экономики государств-членов ЕАЭС и повышению благосостояния их граждан. [1]

Однако сама по себе цифровизация не является панацеей и технические возможности не решают все вопросы интеграции в международном масштабе. Эксперты ЕАЭС в сотрудничестве со Всемирным банком исследовали возможные риски, угрозы и перспективы и разработали ключевые рекомендации по внедрению Цифровой повестки до 2025 года. Для того, чтобы создать надежную основу для эффективной интеграции, необходимо проведение комплексных мероприятий, целью которых является, в первую очередь, синхронизация институциональных и правовых основ Цифровой повестки. С учетом развития технологических возможностей необходимо обеспечить овладение цифровой грамотностью гражданами. С этой целью требуется разработать образовательные программы повышения уровня цифровых навыков населения, обеспечить поддержку разработки и внедрения цифровых платформ и, наконец, предусмотреть в бюджете финансирование, необходимое для реализации данных мероприятий.

В настоящее время аналитические данные позволяют сделать вывод о крайне низком уровне применения цифровых технологий в частном секторе экономики большинством населения государств-членов ЕАЭС. Показательно, что причиной этого является не отсутствие технологий или их недоступность, а скорее — отсутствие цифровой культуры. Отказ от интеграции в цифровое пространство у граждан и представителей бизнеса связан с низким уровнем доверия к цифровым решениям, непониманием преимуществ цифровизации и недостаточной компетентностью. Эта проблема требует большого внимания как со стороны государственной политики, так и общественной деятельности.

Помимо совместных мероприятий в рамках ЕАЭС, направленных на внедрение цифровой повестки и ее синхронизации в рамках международной организации, государства — члены ЕАЭС реализуют и собственные, самостоятельные программы цифровизации. Так, российское правительство сформировало национальную программу «Цифровая экономика Российской Федерации». Кроме того, активно реализуются региональные программы, учитывающие особенности и перспективные направления развития на местах.

В Казахстане реализуется государственная программа «Цифровой Казахстан», целью которой является активное развитие цифровой экосистемы для достижения устойчивого роста и повышения конкурентоспособности экономики, а также улучшение качества жизни населения. Среди основных элементов развития фокус делается на развитие компетенций и навыков граждан для цифровой экономики, повышение цифровой грамотности, подготовке специалистов в сфере информационно-коммуникационных технологий и усовершенствование системы электронного и мобильного правительства.

Очевидно, что несмотря на главенство экономической составляющей в программах цифровой трансформации, ограничиться данной сферой не представляется возможным. Ведь цифровизация экономики — это только часть картины, представляющей собой образ цивилизации в настоящее время. Необходимо учитывать, что развитие цифровых технологий нельзя остановить или повернуть вспять, а ввиду резкого, прорывного характера развития эти тенденции обретают еще более мощный импульс. При всем оптимистичном отношении к прогрессу и техническим достижениям, ответ на вопрос, какими будут результаты развития технологий, не может быть однозначным. Существует несколько разных позиций: одна группа ученых считает, что общество должно всецело содействовать развитию и применению цифровых технологий, другие специалисты настаивают на том, что цифровые технологии должны стать объектом серьезного общественного контроля.

В этих условиях становится очевидным, что если не сегодня, то в повестке завтрашнего дня встанут вопросы интеграции культуры в широком смысле, а также национальных культур государств-участников ЕАЭС для сохранения собственной самоидентификации и формирования новой идентичности на правах равноправия и синергии культурных ценностей. Реализация этой непростой задачи потребует осуществления культурного обмена, сотрудничества в рамках научного сообщества, взаимопроникновения национальных литератур, кинематографа, театра. Цифровые технологии являются эффективным инструментом для осуществления этой деятельности на системной основе.

Как известно, то, что дает возможности, несет и соответствующие риски. В этой связи не будет преувеличением сказать, что цифровая трансформация при отсутствии должного контроля может вызвать потрясения в обществе и даже подвергнуть риску сами основы культуры и общественных отношений. В этих условиях государствам необходимо уделять особое внимание новым технологиям, которые могут стать инновационными инструментами сохранения и использования культурного наследия и всех достижений культуры и цивилизации для построения и поддержания сильного и жизнеспособного сообщества в рамках ЕАЭС.

Цифровая трансформация достигла поистине планетарного масштаба. Российской Федерации и государствам — членам ЕАЭС требуется выработать общую идеологию и проводить согласованную политику для достижения поставленных задач, выполнение которых позволит не только занять и сохранить достойную позицию на международной арене в политической и экономической сфере, но также сформировать и обеспечить надежную защиту единому культурному пространству в интересах наших государств и всего мира. [2]

Возможности, предоставляемые цифровыми технологиями для трансформации экономики Евразийского экономического союза, беспрецедентны. Внедрение цифровых технологий ведет к размыванию географических и физических границ и открывает новые перспективы для экономического, социального и культурного развития Союза, а также для роста региональной и глобальной конкурентоспособности. В этой связи на руководстве государств-членов ЕАЭС лежит серьезная ответственность за стимулирование процессов

технологической трансформации и управление этими процессами на благо всего населения Союза. Сегодня перед ЕАЭС открываются новые возможности сотрудничества на базе единой сетевой инфраструктуры, общих цифровых платформ и новых цифровых решений, позволяющих сокращать расстояния, преодолевать границы, создавать новые рабочие места и развивать прежде не существовавшие направления деловой активности. В ноябре 2016 года Евразийская экономическая комиссия вместе с экспертами Всемирного банка начала совместную работу по изучению опыта и выработке рекомендаций для получения экономического эффекта от развития цифрового пространства и реализации Цифровой повестки ЕАЭС до 2025 года, направленной на создание в регионе единой цифровой экономики и получение соответствующих цифровых дивидендов. Видение цифрового пространства ЕАЭС основано на создании общей безопасной и масштабируемой цифровой инфраструктуры для развития цифровой экономики Союза, обеспечивающей широкополосный доступ в интернет на всем цифровом пространстве Союза и создающей возможности для появления инновационных производств, новых видов услуг, новых рабочих мест и роста эффективности межстрановых взаимодействий. В процессе исследования был проанализирован опыт других межстрановых объединений, в частности, Европейского союза, Ассоциации государств юго-восточной Азии (АСЕАН), стран, входящих в Совет сотрудничества арабских государств Персидского залива. Опыт этих объединений был использован при разработке общего видения и основных направлений Цифровой повестки ЕАЭС, а также для понимания возможных результатов и достижений, к которым следует стремиться при ее реализации. Например, по оценкам Европейской комиссии, построение единого цифрового рынка ЕС может ежегодно приносить в экономику Евросоюза до 415 миллиардов евро, создавать новые рабочие места, а также формировать общество, основанное на знаниях.

В 2016 году ЕАЭС приступил к выработке предложений по формированию цифрового пространства. Были определены следующие приоритеты:

• развитие нормативно-правовой базы ЕАЭС и гармонизация законодательства государств-членов;

• формирование единого цифрового пространства для увеличения взаимного товарооборота с внедрением электронной торговли;

• расширение практики использования ИКТ для повышения эффективности трансграничного взаимодействия между органами государственной власти, хозяйствующими субъектами и физическими лицами;

• разработка и реализация совместных проектов и программ, направленных на цифровую трансформацию экономик стран Союза. Отношения между государствами-членами ЕАЭС могут привести к росту ВВП на 46,5 млрд. долл. США на уровне Союза. Эффект от цифровизации государственных закупок на региональном уровне оценивается в 16,3 млрд. долл. США.

Предоставление услуг «открытого правительства» может позволить сэкономить 3,6 млрд долл. США, а внедрение трансграничных электронных услуг – еще 0,5 млрд долл. США. В ходе совместного исследования было подчеркнуто, что особое внимание следует уделить укреплению так называемых «аналоговых» основ трансформации. В этой связи важно достижение политического консенсуса и обеспечение руководства преобразованиями на высшем уровне, а также укрепление соответствующих институтов управления, увеличения международной пропускной способности (плюс 0,66% к ВВП) и распространения электронной торговли (плюс 0,88% к ВВП). В вопросе занятости населения, тридцатипроцентное проникновение фиксированного широкополосного доступа в среднем по Союзу может к 2025 году привести к созданию от 2 до 4 миллионов новых рабочих мест, 1 миллион из которых может быть создан в области ИКТ. При этом возможно достигнуть прироста производительности труда до 1,73% до 2025 года. Оптимизация и роботизация производства, а также повышение эффективности труда, безусловно, выведут ряд работников из экономики, но в целом воздействие развития цифровой экономики на рынок труда будет

положительным. Что касается преобразования сферы услуг, то усилия по устранению существующих нормативно-правовых барьеров

Необходимо выделить достаточные финансовые ресурсы для реализации Цифровой повестки с учетом долгосрочного и комплексного характера преобразований. В-третьих, следует обеспечить наличие общедоступных образовательных программ развития цифровой грамотности населения, а также специальных программ, направленных на повышение уровня цифровых навыков среди широких слоев общества. Сочетание этих навыков необходимо для развития цифровой экономики. И, наконец, следует начать с повсеместного обеспечения широкополосного доступа в интернет, поддержки разработки и внедрения безопасных и надежных трансграничных межсекторальных цифровых платформ и цифровых решений. [3] Реализация рекомендаций по внедрению Цифровой повестки ЕАЭС должна осуществляться поэтапно с учетом их сложности, приоритетности, зависимости друг от друга, интеграции систем ЕАЭС и национальных систем, а также имеющихся ресурсов. Эта задача требует участия, знаний и опыта многих заинтересованных сторон (частных и государственных), а также, что крайне важно, – вдохновляющего, активного, последовательного и профессионального руководства на уровне ЕАЭС. Евразийский экономический союз находится на пороге исторической эволюции, в которой цифровые технологии окажут фундаментальное воздействие на все секторы экономики и социальную сферу. Показателем успеха станет интегрированный ЕАЭС, добившийся в результате процесса цифровой трансформации высоких темпов экономического роста, глобальной конкурентоспособности и высокого уровня общественного благосостояния.

Список литературы:

1. Глобальная нестабильность и цифровые технологии: реалии XXI века: сборник материалов межвузовской научно-практической конференции. Москва, 27 ноября 2020 г. – Москва: РУДН, 2020. – 436 с.
2. Гуров О. Цифровая трансформация как главный фактор развития ЕАЭС - https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments
3. Цифровая повестка Евразийского экономического союза до 2025 года: перспективы и рекомендации Обзор. – 40 с.

ӘОЖ 339.944.2

ЕУРАЗИЯЛЫҚ ИНТЕГРАЦИЯНЫ ДАМЫТУ КОНТЕКСІНДЕГІ ЦИФРЛЫҚ ЭКОНОМИКАНЫ ТРАНСФОРМАЦИЯЛАУ

Тимиргалиев И. Н., Суханова И. Ф.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қаласы
Саратов мемлекеттік аграрлық университеті. Н.Мен.Вавилов, г. Саратов

***Аннотация**: Бұл мақалада экономикалық интеграция элементтерінің бірі ретінде цифрлық экономиканы пайдалана отырып, ЕАЭО-на мүше елдердің экономикасын жаңғырту баяндалады. Ақпараттық технологиялар дәуірі әлемдік экономикаға қатысушының бәсекелес ортасында өмір сүруінің жаңа ережелерін талап етеді.*

***Кілт сөздер:** цифрлық технологиялар, Еуразиялық экономикалық одақ (ЕАЭО), цифрлық экономика, цифрландыру, цифрлық трансформация.*

ӘОК 346.26:(574)

ҚАЗАҚСТАНДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ КӘСІПКЕРЛІКТІ ДАМЫТУ

Тулеугалиева Ж. К.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Кәсіпкерлік дегеніміз – белгілі бір істі істей білу. Іс істеу – адамның белсенділігі және іскерлігі. Белсенділік және іскерлік адамдардың еркін өмір сүру түрі.Кәсіпкерліктің тамыры ғасырлар тереңіне бойлаған. Дегенмен, нарықтың қажетті атрибуты ретінде ол капитализмнің даму сатысында қалыптасты. А.Смит кәсіпкерді жекеменшік иесі ретінде, өзінің коммерциялық идеяларын іске асырушы және пайда алушы ретінде сипаттаған.*

Кілт сөздер: *кәсіпкерлік,шағын және орта бизнес,мемлекеттік қолдау,бизнесті дамыту.*

Кәсіпкерлік-бұл азаматтардың заңды тұлға құрмай-ақ, өз атынан пайда немесе жеке табыс алуға бағытталған, өзінің тәуекеліне және біреудің мүліктік жауапкершілігіне бағытталған бастамашылық, дербес қызметі. Кәсіпкер кез келген шаруашылық қызмет түрлері, олар заңмен тыйым салынған, мемлекеттік тіркеуден өткен сәттен бастап дара кәсіпкер ретінде.

Қазақстанның алдында нарық субъектілерінің өзара тауарлар мен қызметтерді өндірудегі бәсекелестікті қолдап және дамыту міндетімен қатар елімізде ғылыми сиымды технологиялар саласындағы әлемдік бәсекелестіктің толыққанды қатысушыларына айналу үшін білім экономикасын дамытуға арналған ісәрекеттерді жандандыру міндеті тұр.

Қазіргі күні Қазақстандағы инновациялық кіші кәсіпкерлік субъектілерінің қызметін қалыптастырумен дамытуда кедергі болатын факторлары келесідей:

– өз қаржыларының жетіспеушілігі негізінде инвестициялық қорлар арқылы несиелерге қол жеткізудің қиындығы;

– инновациялық кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру үшін қажетті сәйкес инженерліктранспорттық инфрақұрылыммен қамтамасыз етілген өндірістік қойма орындарының жеткіліксіздігі;

– инновациялық кіші кәсіпкерлік субъектілерінің қолданыстағы заңдардағы өзгертулер туралы хабарсыздығы, әкімшілік кедергілер және кәсіпкерлік қызметпен айналысу кезінде билік органдары ның нақты тәртіптерінің жоқтығы;

–инновациялық кіші кәсіпорындардағы жұмыскер мамандықтарының білікті мамандарының жеткіліксіздігі. Кіші кәсіпкерлік субъектілерінің өндеуші өндірістерінің ірі және орта ұйымдарымен өзара әрекеттесу және кооперациялануын дамыту туралы мәселеге ерекше зер салуды талап ету қажеттілігі.

Сондықтан инновациялық кәсіпкерлік субъектілерінің дамуына қол жеткізу үшін мына мәселенішешу қажет:

– инновациялық кәсіпкерлік субъектілерін ақпараттық қолдау;

– инновациялық кәсіпкерлік субъектілерін заңнамалық қолдау;

– инновациялық кәсіпкерлік субъектілері алдында тұрған әкімшілік кедергілерді азайту.

Бұл мақсатты орындау үшін мынадай шараларды қолдану болжамданады:

–инновациялық жеке кәсіпкерлікті қолдау орталықтарын, бизнесинкубаторларын, технологиялық парктер, индустриалдық өңірлер және басқа да жеке кәсіпкерлікті дамыту объектілерін құру және дамыту;

–инновациялық жеке кәсіпкерлік субъектілерінің қызметін оқуәдістемелік, ғылыми әдістемелік және ақпараттық қамтамасыз ету;

–инновациялық шаруашылық етуші субъектілердің реттеуші және қадағалаушы қызметтермен және жергілікті билік органдарымен өзара әрекеттесу әдістерін жетілдіру;

– тиімді бәсекеге қабілетті орта үшін жағдайлар жасау;

– инновациялық кәсіпкерлік ахуалды жақсартуға жәрдемдесу, өңір экономикасына салымдардың тартымдылығын мақсатты жоғарылату.

Шағын және орта инновациялық кәсіпорын ғылыми ұйымдар аумағында құрылуы мүмкін. Және де шағын кәсіпорынның басшысы аталмыш ұйымның қызметкері болып қалады, ал инновациялық идеяларды дәлелдеу және дамыту жөніндегі жұмыстар ғылыми ұйымдардың жабдықтарымен жүргізіледі.

Кәсіпкерлік қалыптасуы және дамуы, Қазақстандағы дастархан қолайсыз әлеуметтік-экономикалық және саяси өтпелі кезең жағдайында фонында елеулі макроэкономикалық дағдарыс және адамдардың өмір сүру деңгейі.

Қазіргі уақытта Қазақстанда өндірілетін экономикалық реформаның басым бағыттарының бірі шағын бизнестің қалыптасуы мен дамуы болып табылады. Қоғам шағын бизнестің нарықтық тетіктерді қалыптастырудың негізгі шарттарының бірі болып табылатынын және қазіргі заманғы нарықтық жүйенің құрамдас бөлігі болып табылатындығын көбірек түсінеді.

Шағын бизнесті өнеркәсіптік секторды әртараптандырумен (бөлшектеумен) бірлікте дамыту "Қазақстан - 2030"Стратегиясы негіздерінің бірін құрайды. Қазақстандағы шағын бизнес шаруашылық жүргізудің нарықтық жүйесін құрудағы қажетті буын ғана емес, сонымен қатар қоғамның әлеуметтік қайта құрудағы маңызды элемент болып табылады.

Қазақстан монополизмді еңсеруге және бәсекелестікті дамытуға бағытталған түбегейлі өзгерістерді талап ететін әлеуметтік бағдарланған нарықтық қоғамды қалыптастыру бағытын жариялады. Кәсіпкерлік өтпелі кезеңнің нарықтық экономикаға негізгі буындарының бірі бола отырып, бүкіл мемлекет ауқымында жекелеген адамдардың нарықтық мінез-құлқының дағдыларын қалыптастыруды жеделдетді.

Кәсіпкерліктің дамуы көптеген проблемаларға тап болады, атап айтқанда, бұл ақпараттық проблемалар, қаржылық, институционалдық, білім беру, мемлекеттік (бюрократизм, сыбайлас жемқорлық), бірақ осы проблемаларды шешу үшін барлық жағдайлар жасалуда[2,3]. Кәсіпкерлік кластың құрылуы нарықтық экономикаға бағдарланған кез келген қоғамның тұрақтылығы үшін қажет. Дамыған жеке кәсіпкерлік әрқайсысына кәсіпкерлік мүмкіндік беруді, барлық бастапқы мүмкіндіктер жасауды талап етеді. Кәсіпкерлікті дамыту мәселелерін анықтаудағы маңызды рөлді мониторинг - өңір бөлінісінде жүргізілетін экономикалық өмірдің белгілі бір параметрлерін талдау үшін деректерді жинау мақсатында зерттеу атқарады. Оларды алу дәрежесі, дұрыстығы бойынша да, оларды өңдеу дәрежесі бойынша да көп еңбекті қажет ететін көрсеткіштер кәсіпорынның қаржы-шаруашылық қызметінің көрсеткіштері болып табылады.

Кәсіпорындардың қаржы-шаруашылық қызметін экспресс-талдаудан басқа, мониторинг барысында шағын және орта фирмалар туралы статистикалық ақпаратты, сондай-ақ осы кәсіпорындардың басшыларына әлеуметтік сауалнама деректерін өңдеуге үлкен мән беріледі.

Құрылыс бейіндегі шағын кәсіпорындарды дамытудың негізгі бағыттары: мектептер, ауруханалар, спорт, тұрмыстық мекемелер, сондай-ақ тұрғын үй қорын, сыртқы абаттандыру объектілерін күрделі және ағымдағы жөндеуді орындау кезінде әлеуметтік объектілерді салуға мердігер және қосалқы мердігер ретінде мемлекеттік және жергілікті тапсырыстарды орындау.

Шағын кәсіпкерлік және қоғамдық тамақтандыру үшін дамудың аса маңызды бағыттары: муниципалдық құрылымдар аумағында жергілікті маңызы бар шағын дүкендердің кең желісін, ал шалғайдағы және қатынасу қиын ауылдық жерлерде - павильондар, дүңгіршектер мен "үйдегі дүкендер"желісін ұйымдастыру болып табылады. Ауылда шағын кәсіпкерлік көп салалы ауыл шаруашылығын қалыптастыру шеңберінде дамитын болады.

Фермерлік шаруашылықтарды іріландіру және бір фермер шаруашылығына есептегендегі өндіріс көлемін ұлғайту үрдісі күшейеді.

Дегенмен, Қазақстанда шағын және орта бизнес елеулі қиындықтарды бастан өткеріп келеді, оларды еңсеру үшін, ең алдымен заңнаманы одан әрі жетілдіру, қаржылық қолдау, өңірлік даму бағдарламаларының тиімділігін арттыру, әкімшілік кедергілерді жою және сыбайлас жемқорлықты еңсеру, инновациялық әлеуетті арттыру, сондай-ақ кәсіпкерлік білімді дамыту бойынша дәйекті жұмыс қажет.

Рейтингте оң тренд "Өнімділік-2020", "Жұмыспен қамту-2020", "Бизнестің жол картасы-2020", Моноқалаларды дамыту бағдарламасы, "Агробизнес-2020"бағдарламалары арқылы кәсіпкерлікті қолдау мен дамытудың іске асырылатын кешенді шаралары салдарынан болды. "Бизнестің жол картасы-2020 "бағдарламасын жүзеге асыру аясында 2015 жылы келесі нәтижелерге қол жеткізілді. 642 млрд. теңге сомасына 2 861 жоба субсидияланды. 21 млрд. теңгеге 204 жоба кепілдендірілді. Өндірістік инфрақұрылым 454 кәсіпорын үшін 95,8 млрд. теңге жалпы инвестиция сомасына жүргізіледі. 137 ісін жаңа бастаған кәсіпкерлерге 408 млн.теңге сомасына гранттар берілді.

"Бизнестің жол картасы-2020" жаңа бизнес-бастамаларды қолдауды, кәсіпкерлік секторды сауықтыруды, кәсіпкерлердің валюталық тәуекелдерін төмендетуді және кәсіпкерлік әлеуетті күшейтуді қамтитын төрт бағыт бойынша жүзеге асырылады [1, 11 Б.].

«Бизнестің жол картасы - 2020» бағдарламасы. «Бизнестің жол картасы – 2020» бағдарламасы Қазақстан Республикасы Президентінің «Жаңа онжылдық – Жаңа экономикалық өрлеу – Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері » атты Қазақстан халқына Жолдауын және Қазақстанның 2020 жылға дейінгі стартегиялық даму жоспарын іске асыру үшін әзірленген. Бағдарламаның мақсаты экономиканың шикізаттық емес секторларындағы өңірлік кәсіпкерліктің тұрақты және теңгерімді өсуін қамтамасыз ету, сонымен қатар бар жұмыс орындарын сақтау және тұрақты жұмыс істейтін жаңа жұмыс орындарын құру болып табылады.

Кәсіпкерлікті дамыту дәйекті мемлекеттік қолдаусыз, қолайлы іскерлік ахуал жасаусыз, бизнесті қолдаудың қаржылық және қаржылық емес құралдарын іске асырусыз мүмкін емес.

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасының Үкіметі бизнесті қолдау мен дамытуға бірқатар шаралар қабылдауда. Елдің кәсіпкерлігін қалыптастыру және дамыту мақсатында Қазақстан Республикасында нормативтік-құқықтық база қалыптасты, оның мақсаты кәсіпкерлікті дамыту үшін жағдайларды жақсарту, бизнес субъектілерінің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету болып табылады.

Салық және кеден заңнамасын жетілдіру, әкімшілік кедергілерді азайту және сатып алу жүйесін жетілдіру, кәсіпкерлік үшін қажетті инвестициялық жағдайларды қалыптастыру бойынша жұмыстар жүргізілуде.

Сонымен қатар Қазақстандағы барлық кәсіпорындардың жалпы санындағы шок кәсіпорындары үлесінің көрсеткіші 95% құрайды және 98-99% құрайды.

Дамыған кәсіпкерлік сектор – кез келген елдің экономикасының негізі. Егер ірі бизнес – заманауи экономиканың өзегі болса, шағын және орта бизнес-оның байланыстырғыш буындары. Біздің экономикамыздағы шағын және орта бизнестің үлесі неғұрлым көп болған сайын, Қазақстанның дамуы неғұрлым тұрақты болады. Дамыған жеке бизнес халықтың жұмыспен қамтылуын арттыруға, ішкі өндірістің көлемі мен сапасын арттыруға ықпал етеді.

Осылайша, Қазақстанның шағын және орта кәсіпорындарының қосылған құнды өндіруге және жұмыс орындарын құруға дамыған елдермен салыстырғанда белгілі бір дәрежеде қарапайым үлесі өндірістің қалыптасқан салалық құрылымымен түсіндіріледі,ол өз кезегінде табиғи ресурстардың, технологиялардың болуымен және өндіріс ауқымымен айқындалады[3.б 3].

Қазақстандағы орта бизнестің дамуындағы кенжелеуді кейін серпу үшін бірқатар шаралар қолға алынған. Мемлекет басшысы биылғы «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы даму» атты жолдауында белгілеген өсімнің жаңа моделін қалыптастыру

аясындағы тапсырмаларға сәйкес, орта бизнесті экономиканың басым бағыттарына тартудың нысаналы индикаторлары бекітілді. 2025 жылға дейін орта бизнестің дамуына қолбайлау болған кедергілерді жойып, оларды қолдаудың жаңа механизмдерін енгізу жүргізілетін болады. Бұл үшін барлық өнірлерде экономиканы трансформациялау мақсатында ішкі резервтерді анықтау және пайдалану бойынша жоспарлар жасалып жатыр. Қазақстандағы кәсіпкерлік құрылымындағы диспропорциялардың себебін келесі мәселелерден іздеуге болады. Бүкіл әлемдегі геосаяси қауіптің артуы, шағын бизнес пен орта кәсіпкерлік субъектілерін қолдау шараларының арасында өзіндік ерекшеліктер мен айырмашылықтардың сақталмауы, шағын бизнесті орта кәсіпкерлік деңгейіне өтуге ынталандыру әдістерінің дұрыс жолға қойылмауы орта бизнестің ұлттық экономиканың драйверіне айналуына әлі де кедергі болып отыр.

Республика бойынша облыс технологиялық инновацияларға шығындар бойынша 3ші орында. Аймақтың инновациялық инфрақұрылымын дамыту және қалыптастыру бойынша жұмыстар жалғасуда.

Қазақстан Президенті өзінің Жолдауында инновациялық дамуды стратегиялық міндет ретінде бел гілеп, оған осы заманғы ғылым мен техниканың барлық мүмкіндіктерін тиімді пайдаланып, елдегі әлеуметтікэкономикалық міндеттерді шешуді осыған негіздеді. Ал мұның өзі әрбір азаматтың белсенділігін, іскерлігін арттырады. Соның нәтижесінде еліміздің дүние жүзіндегі бәсекеге қабілетті 30 мемлекеттің қатарына қосылатыны айқын.

Әдебиеттер тізімі:

1. Послание Президента РК Н. А. Назарбаева народу Казахстана «Казахстанский путь-2050»: Единая цель, единые интересы, единое будущее.» Веб-сайтwww.strategy.2050.kz ; «Дорожная карта бизнеса 2020» // http://www.damu.kz
2. Дауранов И.Н. Поддержка малого и среднего бизнеса: использование зарубежного опыта в Казахстане // Менеджмент качества. – 2009. – № 1. – С.
3. Малое и среднее предпринимательство в Республике Казахстан» // Статистический сборник. – Астана, – 94 с.

ӘОК 346.26:(574)

РАЗВИТИЕ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В КАЗАХСТАНЕ

Тулеугалиева Ж.К.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г.Уральск

Аннотация: *Предприниматели осуществляют свою деятельность в условиях неопределенности, подвергаясь рискам. Страна процветает благодаря предпринимателям, а предприниматели - благодаря поддержке своих государств. В Республике Казахстан интенсивно создаются все предпосылки развития предпринимательской деятельности, в частности, осуществлена большая работа по приватизации собственности, благодаря которой создается прочная экономическая основа для развития предпринимательства.*

Ключевые слова: *предпринимательство, малый и средний бизнес, государственная поддержка, развитие бизнеса.*

УДК 330.3

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ ПРИ ПРОИЗВОДСТВЕ И ПЕРЕРАБОТКЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ

Уалиева Б.Б.

Высшая школа экономики и бизнеса, Казахский Национальный Университет имени Аль-Фараби, г. Алматы

Аннотация. *Развитие агропромышленного комплекса Республики Казахстан, повышение эффективности его функционирования зависит от его структурных преобразований путем реформирования и дальнейшего совершенствования системообразующих связей. Сложившиеся в настоящее время финансово-производственные связи между субъектами региональных комплексов перерабатывающих производств не обеспечивают минимизации совокупных затрат и максимизации результатов производства.*

Ключевые слова: *агропромышленный комплекс, интеграция, кооперация, межотраслевые связи, аграрный рынок.*

В условиях рыночных отношений изменение собственности и перестройка системы управления способствовали развитию экономической самостоятельности предприятий агропромышленного производства. В то же время возникло множество проблем, связанных с производством, реализацией, переработкой продукции, материально-техническим снабжением из-за нарушения механизма эквивалентного обмена между этими процессами. Сложилась противоречивая ситуация: с одной стороны, сельскохозяйственные товаропроизводители получили самостоятельность, с другой - либерализация рынка привела к нарушению паритетности обмена между сельским хозяйством и перерабатывающей промышленностью, нарушению функционирования кредитной системы. В результате наблюдается падение доходности в целом в аграрном производстве.

Образованные за весь период его функционирования межотраслевые связи между участниками данной цепи разрушены, что негативно отразилось на производственном потенциале всего агропромышленного производства в целом [1]. Установившийся между сельскохозяйственными товаропроизводителями механизм взаимоотношений не обеспечил взаимовыгодного участия сторон в единой технологичной цепи, что привело к разрыву отношений.

Кроме того сельскохозяйственные товаропроизводители реализуют свою продукцию по ценам, которые самостоятельно устанавливают перерабатывающие предприятия, ориентированные на получение максимальной прибыли. Низкий уровень закупочных цен на сельскохозяйственную продукцию и довольно быстрый рост затрат на ее производство лишают возможности сельскохозяйственных товаропроизводителей вести не только расширенное, но и простое воспроизводство. В этих условиях сельскохозяйственные предприятия стали самостоятельно реализовывать свою продукцию потребителям, а также осуществлять строительство собственных перерабатывающих цехов. В результате сложившейся ситуации перерабатывающие предприятия теряют свою сырьевую зону, что ведет к дальнейшему спаду экономики из-за низкой нагрузки производственных мощностей. В то же время строительство небольших по мощности перерабатывающих предприятий экономически неоправданно, требует значительных вложений, на них не обеспечивается достаточная глубина переработки сельскохозяйственного сырья, значительно выше потери, чем на технически оснащенных промышленных производствах.

Недостаточность государственной поддержки вынуждает предприятия перерабатывать сырье на давальческих условиях через посредников, приобретающих сырье у сельскохозяйственных товаропроизводителей по демпинговым ценам. При этом прибыль от

результатов производства в значительной степени остается у посреднических организаций, а интересы перерабатывающих предприятий и сельскохозяйственных товаропроизводителей ущемляются. Поэтому одним из основных направлений совершенствования организаций производства в агропромышленных формированиях сегодня следует признать развитие процессов кооперации и интеграции.

Процесс агропромышленной интеграции - это объединение сельскохозяйственного и промышленного производства, образование особого типа первичного звена хозяйственного организма, в котором концентрируются специализированное производство сырья, его переработка и сбыт готовой продукции. Это длительный процесс, в ходе которого должны быть созданы условия, необходимые для формирования широкой сети локальных агропромышленных комплексов, рентабельных предприятий, пользующихся преимуществами крупного производства.

Кооперация и интеграция как формы производственных отношений между предприятиями и отраслями имеют между собой как сходные черты, так и существенные различия, хотя и тесно связаны.

Процесс интеграции предприятий или отраслей возникает на основе кооперативных связей и выражает явления того порядка, что и кооперация. В обоих случаях происходит сближение предприятий (отраслей), объединение их усилий для достижения единой производственной цепи-выпуска конечной продукции. Однако при кооперации это объединение усилий не затрагивает внутренней структуры управления и организации производства кооперирующихся предприятий. Интеграция же ведет не только к сближению скооперированных предприятий, но и к органическому соединению их с перестройкой внутренней структуры производства и управления, а в некоторых случаях даже к слиянию в единое целое.

Главные различия между кооперацией и интеграцией заключаются в том, что кооперация предприятий может быть осуществлена как по основному производству, так и по вспомогательным и подсобным. Кроме того, предприятия могут кооперироваться и по непроизводственной деятельности, а интеграция осуществляется только по основному производству. Тем не менее, относительно благоприятной может считаться структура, при которой доля хозяйств, имеющих площадь более 100 га, составляет не менее 30%, а доля их угодий в общей площади пашни превышает 50%.

Поэтому кооперативная форма укрупнения и обобществления производства должна надстраиваться над мелким производством, продолжать его, а не разрушать. Интеграция станет эффективной, если ее инициаторами будут сельскохозяйственные товаропроизводители, если они сами решат проблему создания тех агропромышленных объединений, которые помогут с техобслуживанием, кредитом, переработкой, сбытом продукции и т.д.

Взаимоотношения между производителями и переработчиками сельхозпродукции являются определяющими в развитии основных сегментов пищевой промышленности, в частности отрасли по производству мяса-молочной продукции. Эффективность функционирования отдельных компаний зависит от степени развития уровня существующих экономических связей.

Особенно актуальной проблема развития экономических связей становится в настоящий период, когда вопросы конкурентоспособности экономики страны в целом и отдельных ее отраслей выступают на первый план.

Как показывает анализ состояния отрасли, главной проблемой для переработчиков является отсутствие собственных сырьевых баз и слабые связи с производителями сырья. Межотраслевые отношения животноводческих хозяйств и перерабатывающих предприятий представляют основу для существования и эффективного функционирования мясного и молочнопродуктового комплексов [2].

Производители животноводческой продукции на данном этапе не заинтересованы в тесном сотрудничестве с переработчиками и это обусловлено многими причинами:

несовершенство ценовых отношений, отсутствие объективной оценки вклада сельского хозяйства в формирование стоимости конечной продукции и т.д.

Эти причины послужили основой для развития посреднических структур, которые и диктуют фактические цены, как производителям, так и переработчикам. Необходимо обеспечение взаимной заинтересованности партнеров в увеличении объемов производства и реализации продукции. Это позволит сократить потери во всей технологической цепочке от производства до переработки мяса и молока; обеспечить успешную реализацию обменного процесса; минимизировать влияние сезонной составляющей, т.е. оптимизировать загрузку производственных мощностей перерабатывающих предприятий; снизить себестоимость и повысить рентабельность продукции.

Особенности реализации рыночных отношений в мясной и молочной промышленностях, опыт зарубежных стран свидетельствуют в пользу развития интеграционных процессов, позволяющих обеспечить техническое, технологическое, организационно-управленческое, единство всех участников, а, соответственно, и эффективность производства в целом.

Модель интегрированной системы, созданной в рамках одного продуктового подкомплекса, в отличие от модели многопрофильного объединения, где наблюдается большое количество участников, смягчает противоречия экономических интересов участников и в большей степени обеспечивает взаимовыгодность производственных связей [3].

Исследование аграрного рынка Западно-Казахстанской области позволяет сделать вывод, что успешное и эффективное развитие агропромышленного комплекса региона невозможно без совершенствования форм как вертикальной, так и горизонтальной интеграции. Необходимо стимулировать создание разного рода объединений предприятий и организаций, интегрирующих всю технологическую цепочку, начиная от финансирования производства, транспортировки, хранения и переработки до сбыта готовой продукции в торговой сети.

В дальнейшем совершенствование реализации сельскохозяйственной продукции должно происходить путем развития процессов интеграции между сельскохозяйственными товаропроизводителями, предприятиями переработки и торговли. В этом случае сельскохозяйственные производители получают гарантированный канал сбыта своей продукции, а переработчики - постоянную сырьевую базу. Сбыт сельскохозяйственного сырья на перерабатывающие предприятия в рамках единой воспроизводственной системы позволяет сократить потери сырья, транспортные издержки, ускорить движение готовой продукции к конечному потребителю и способствует справедливому распределению доходов по реальному вкладу участников интеграции.

Совершенствование экономических отношений между сельскохозяйственными товаропроизводителями и перерабатывающими предприятиями должно осуществляться в следующих направлениях:

-разработка схемы создания интегрированного формирования согласно экономическим и правовым условиям;

-планирование, формирование и установление экономических отношений с учетом полной хозяйственной и юридической самостоятельности предприятий-партнеров по хозяйственным связям;

-разработка системы взаиморасчетов, обеспечивающей благоприятные экономические условия перехода к новым экономическим отношениям;

-разработка механизма ценообразования, соответствующего повышению взаимной экономической заинтересованности предприятий в совместной деятельности;

-разработка системы межхозяйственных распределительных отношений, направленной на дальнейшее развитие процесса межхозяйственной кооперации и агропромышленной интеграции;

-разработка условий договорных отношений и определение содержания договоров, сроков их реализации и экономической ответственности партнеров по межхозяйственным связям за результаты своей деятельности [4].

Агропромышленный комплекс, являясь типичным примером вертикального управления, технологически связанными между собой отраслями, имеет ряд характерных особенностей, в числе которых находится и образование форм межотраслевых хозяйственных связей.

Отечественный и зарубежный опыт показывает, что эффективное регулирование экономических отношений между сельскохозяйственными и промышленными предприятиями достигается через усиливающую роль кооперации в производстве, переработке и сбыте продукции.

Список литературы:

1. Нусупов А. Системно-интегрированный подход к национальной экономике // Рынок ценных бумаг Казахстана.- 2015 г. -№7. –С.12-16.
2. Организационно-экономические меры по развитию агропромышленного производства Республики Казахстан (научный доклад) / Алматы: РГП «КазНИИЭО АПК». 2019г.
3. Дроздецкая Т. Перспективы развития экономических связей между предприятиями по производству и переработке мясной и молочной продукции // Финансы Казахстана. -2016г. -№1.-С20-27.
4. Буробкин И.Н., Попова Е.А. Экономические отношения в системе агропромышленной интеграции // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. -2019 г. -№1.-С32-39.

ӘОЖ 330.3

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ӨНІМДЕРІН ӨНДІРУ ЖӘНЕ ҚАЙТА ӨҢДЕУ КЕЗІНДЕ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӨЗАРА ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРДЫ ЖЕТІЛДІРУ

Уалиева Б. Б.

DBA докторанты, Экономика және бизнес жоғары мектебі, Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы

Аннотация: *Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамыту, оның жұмыс істеу тиімділігін арттыру жүйе құраушы байланыстарды реформалау және одан әрі жетілдіру жолымен оның құрылымдық қайта құруларына байланысты. Қайта өңдеу өндірістерінің өңірлік кешендерінің субъектілері арасында қазіргі уақытта қалыптасқан қаржылық-өндірістік байланыстар жиынтық шығындарды барынша азайтуды және өндіріс нәтижелерін барынша ұлғайтуды қамтамасыз етпейді.*

Кілт сөздер*: агроөнеркәсіптік кешен, интеграция, кооперация, салааралық байланыстар, аграрлық нарық.*

УДК 338.43

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА КАЗАХСТАНА

Федорченко Л.В.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *В статье рассмотрено современное состояние сельского хозяйства Казахстана, выявлены главные проблемы его развития, определены пути их решения.*

Ключевые слова: *сельское хозяйство, растениеводство, животноводство, агропромышленный комплекс, программы, бюджетные субсидии, сельскохозяйственная кооперация, логистика, страхование, ветеринарная безопасность, фитосанитарная безопасность.*

Сельское хозяйство Казахстана, несмотря на положительную динамику роста в последние годы, все еще остается в числе низкорентабельных секторов отечественной экономики, где до сих пор не преодолены многие негативные тенденции.

Если в 1991 году АПК Казахстана обеспечивал почти треть ВВП (29,5%), на сегодня АПК производит лишь порядка 4,4% ВВП [1].

Главная проблема, по экспертным оценкам, находится в несовершенстве системы государственного регулирования аграрного сектора. Реализация множества специальных программ по развитию АПК не оказала существенного влияния на улучшение ситуации в данном секторе.

В Казахстане за годы независимости были приняты девять программных документов, направленных на развитие АПК и сельских территорий:

1) Программа социально-экономического развития «Ауыл» на 1991-1995 годы и на период до 2000 года;

2) Концептуальная программа развития агропромышленного комплекса на 1993 - 1995 годы и до 2000 года;

3) Программа развития сельскохозяйственного производства на 2000 - 2002 годы;

4) Государственная агропродовольственная программа на 2003 - 2005 годы;

5) Государственная программа развития сельских территорий на 2004 - 2010 годы;

6) Концепция устойчивого развития агропромышленного комплекса на 2006 - 2010 годы;

7) Программа первоочередных мер по реализации Концепции устойчивого развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2006 - 2010 годы;

8) Программа развития агропромышленного комплекса на 2010 - 2014 годы;

9) Программа по развитию агропромышленного комплекса в Республике Казахстан «Агробизнес-2017» (изначально называлась - Программа по развитию агропромышленного комплекса в Республике Казахстан на 2013 - 2020 годы «Агробизнес-2020»).

С июля 2018 года реализуется новая актуализированная Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017 - 2021 годы.

Почти во всех программах в качестве основной цели было определено повышение конкурентоспособности АПК. При этом за эти годы часто менялись приоритетные направления развития АПК, пересматривались система государственной поддержки, правила субсидирования, направления поддержки экспорта местной сельхозпродукции. Выделение значительных бюджетных средств на аграрный сектор не принесло реально ощутимых положительных результатов, по которым можно было бы оценить эффективность вложений.

Основу потенциала аграрного сектора в Казахстане составляют сырьевые товары. Около 80% произведенной в Казахстане продукции сельского хозяйства реализуется в виде сырья, без переработки, а готовая продукция имеет слабую конкурентоспособность,

преимущественно из-за технологической отсталости перерабатывающих предприятий. Несмотря на увеличение государственной помощи, доля переработки сельхозпродукции остается низкой.

В числе важных проблем отрасли – высокая импортозависимость по ряду продуктов. Казахстан экспортирует в основном сырьевые товары, а основу импорта составляют готовые пищевые продукты. Главным экспортным товаром АПК Казахстана остаются злаки, которые занимают 42% от общего объема экспорта продукции АПК.

По экспертным оценкам, рост производства в отечественном аграрном секторе достигается в основном за счет увеличения поголовья скота, посевных площадей, привлечения большого количества работающих, а не за счет эффективных технологий, повышения урожайности и продуктивности, современного оборудования и использования достижений в области науки и технологий. Это свидетельствует об экстенсивном развитии и технологичной отсталости казахстанского аграрного сектора [2].

Также в числе важных проблем агропромышленного сектора Казахстана можно назвать следующие:

1. Финансовые проблемы аграрного сектора включают:

нехватку и недоступность кредитных средств для сельских товаропроизводителей,

низкий уровень финансирования в инфраструктуру сельскохозяйственного производства,

диспаритет цен на сельскохозяйственную и промышленную продукцию и услуги, сырье и продовольствие,

отсутствие средств и достаточных знаний у сельского населения для организации собственного бизнеса на селе.

По данным Национального банка РК, от общей суммы кредитов по состоянию на 1 января 2020 года на сельское хозяйство приходится всего лишь 1,8% (на 1 января 2019 года - 3,7%). Невысокая залоговая стоимость сельскохозяйственных активов, земель и отсутствие ликвидных залогов затрудняют доступ к кредитным продуктам банков второго уровня.

Есть вопросы и по эффективности действующей системы субсидирования. Действующая система субсидирования не предусматривает достижение конкретных заранее определенных результатов, обязательное внедрение эффективных технологий и др. Кроме того, последние годы характеризуются неустойчивостью видов и условий субсидирования, не отработаны его окончательные критерии. Все это вызывает недовольство сельхозтоваропроизводителей.

С другой стороны, у представителей бизнеса в сельском хозяйстве выработана привычка ориентироваться только на бюджетные субсидии. Субсидии следовало бы направлять на приоритетные направления АПК, связанные с обеспечением продовольственной безопасности страны и где без господдержки сложно будет изменить ситуацию в лучшую сторону, обеспечив стабильность правил субсидирования. При этом должны быть определены конкретные индикаторы результатов, как для получателей субсидий, так и для сектора АПК в целом по региону. Достижение этих индикаторов должно являться прямой ответственностью руководителей соответствующих госорганов и получателей субсидий. Не «простое быстрое освоение» субсидий, а достижение положительных тенденции в аграрном секторе должно служить основанием для дальнейшей господдержки.

В последнее время много нареканий вызывает работа холдинга «КазАгро», которым допущен значительный накопленный убыток. Причинами называются возникновение валютных рисков, убытки в результате дефолтов нескольких казахстанских банков, где были размещены средства холдинга, отсутствие прозрачности кредитования в дочерних компаниях.

2.Мелкотоварность аграрного сектора

Значительный объем продукции отрасли производится в хозяйствах населения. Мелкие и даже средние крестьяне и фермеры из-за отсутствия финансовых ресурсов не имеют возможности внедрять новые технологии в развитие своего производства.

У большинства хозяйств посевная площадь не достигает даже 500 га, в связи с этим они не приобретают не только новую, но и поддержанную технику. В конечном итоге большинство сельхозтоваропроизводителей вынуждены продавать свою продукцию перекупщикам по низким ценам. Только объединившись, аграрии смогут соблюдать севооборот, закупать передовые технологии, технику, удобрения или семена оптом, получать субсидии, наладить переработку и самое важное - выгодно сбыть продукцию.

Для того чтобы в корне изменить эту систему предполагалось создание сельхозпроизводственных кооперативов, где все субъекты рынка (крупные компании и мелкие производители) будут иметь равные условия для развития, возможности повышения собственного, совместного и государственного дохода.

Еще в октябре 2015 года был принят Закон РК «О сельскохозяйственных кооперативах», предусматривающий создание сельскохозяйственных кооперативов юридическими и физическими лицами в организационно-правовой форме производственного кооператива.

Таким образом, процесс укрупнения мелких крестьянских хозяйств идет уже не первый год, однако говорить о действенных результатах пока не приходится.

3. Износ материально-технической базы аграрного сектора

По данным Министерства сельского хозяйства Республики Казахстан, в прошлом году в республике 85% парка тракторов и 68% парка комбайнов имели срок эксплуатации свыше 10 лет службы. Средний износ всего парка сельхозтехники составляет 76% [3].

4. Производство органической продукции

Несмотря на принятие в 2015 году Закона РК «О производстве органической продукции» недостаточно развито производство органической сельхозпродукции, которое намного прибыльнее традиционного сельхозпроизводства и сможет обеспечить высокую доходность аграрному сектору. Сейчас во всем мире растет спрос на экологически чистую продукцию в среднем 20-30% ежегодно.

У Казахстана есть все шансы стать потенциальным поставщиком экологически чистой и безопасной продукции в мире и за этим будущее аграрного сектора. До сих пор отсутствует система прослеживаемости органической продукции и предотвращения поступления на продовольственный рынок продукции с псевдоэкомаркировкой, не разработан реестр производителей органической продукции.

5. Проблема развития логистики.

Внедрение системы логистики в сельскохозяйственную отрасль - один из вопросов, требующий особого внимания и соответствующих решений. Многие фермерские хозяйства отдалены не только от перерабатывающих заводов, но и от благоустроенных дорог, по которым можно быстро и легко перевозить продукцию. Убедительным пояснением проблемы может служить то обстоятельство, когда произведенная сельскохозяйственная продукция в южных регионах Казахстана «закупается на полях за одну цену, а на севере Казахстана продается уже за другую цену». При этом накрутка, состоящая в том числе и из транспортных затрат, исчисляется уже даже не процентами, а кратно – в несколько раз.

Причина такого положения – продовольственный мост между производителями и посредниками занят бесчисленным количеством посредников. На пути к конечному потребителю цены могут регулироваться по собственной прихоти посредников и нередко вырастают на 50 и более процентов.

6. Проблемы животноводства.

Основными проблемами животноводства являются: мелкотоварность производства; низкая продуктивность сельскохозяйственных животных; неразвитость кормовой отрасли; проблемы ветеринарии; недостаток свободных земель для животноводства; недостаток квалифицированных кадров, научных исследований; отсутствие стабильных рынков сбыта; слабая конкурентоспособность. В Казахстане порядка 40% скота принадлежат частным подворьям и домашним хозяйствам, которые не всегда способны обеспечить скот нужными условиями и большинство из них не имеют возможности оснащать свои хозяйства

соответствующим техническим оборудованием, что существенно влияет на качество производимой продукции.

Для примера, в Белоруссии почти 100% скота находится в крупных организованных молочных хозяйствах, а в России - более 50%. В связи с тем, что часть поголовья сосредоточена в хозяйствах населения, отрасли животноводства присущи такие характеристики, как низкий генетический потенциал животных и связанная с этим низкая продуктивность, отсутствие использования современных технологий содержания, кормления и других технологий, обеспечивающих продуктивность и качество продукции, недостаточный уход за здоровьем животных.

Большое влияние на продуктивность животноводства оказывает качество кормовой базы. Для того чтобы получать хорошего качества мясную и молочную продукцию, помимо соответствующих условий необходимо владеть масштабной и качественной кормовой базой. Большинство существующих пастбищ не предполагает наличие водоемов ввиду своего месторасположения, что существенно снижает возможность содержания скота.

Требует также внимания вопрос завоза крупного рогатого скота из-за рубежа (соответствие местным климатическим условиям, своевременное обнаружение и исключение завоза больных животных и др.).

7. Многие проблемы в растениеводстве схожи с проблемами животноводства, это: низкое материально - техническое оснащение, нехватка высококвалифицированных кадров, недостаток и недоступность кредитных ресурсов, отсутствие стабильных рынков сбыта, слабая конкурентоспособность. Кроме того, специфичными проблемами растениеводства выступают: нерациональное использование пашен, проблемы с обеспеченностью ресурсов для удобрения, недостаточное количество зернохранилищ, ухудшение фитосанитарной обстановки, проблемы водообеспечения и состояния земель.

8. Ежегодно за счет средств республиканского бюджета, выделяемых на проведение фитосанитарных и карантинных мероприятий против особо опасных вредных организмов и карантинных объектов, обрабатывается не более 50% площадей, подлежащих под обработку. Из выделяемых средств на закуп пестицидов приходится от 30% до 50%, т.е. около половины финансовых средств расходуется на закуп услуг по хранению, транспортировке и применению закупленных пестицидов.

9. Вопросы осуществления контрольно-надзорных функций в области АПК

Несмотря на наличие соответствующих структур, наделенных контрольно-надзорными функциями, существует немало проблем в этой сфере.

В структуре МСХ РК функционируют: Комитет государственной инспекции в агропромышленном комплексе, осуществляющий контрольно-надзорные функции в области АПК в части защиты и карантина растений, регулирования зернового рынка, племенного животноводства, растениеводства, имеющий территориальные подразделения в областях, городах республиканского значения, в городах и районах, в том числе фитосанитарные контрольные посты, а также подведомственные организации [3].

Комитет ветеринарного контроля осуществляет контрольные функции в области ветеринарии и безопасности пищевой продукции, подлежащей ветеринарно-санитарному контролю и надзору.

В составе Министерства экологии, геологии и природных ресурсов РК имеются: Комитет лесного хозяйства и животного мира, осуществляющий контрольные функции в области лесного хозяйства, охраны, воспроизводства и использования животного мира и особо охраняемых природных территорий, Комитет по водным ресурсам, осуществляющий контрольно-надзорные функции в области использования и охраны водного фонда.

В первую очередь, экспертами отмечаются нерешенные вопросы в части ветеринарной безопасности. Как показали отдельные вспышки болезней животных в республике, без ветеринарной безопасности, без обеспечения эпизоотического благополучия говорить о развитии животноводства и тем более об экспорте животноводческой продукции не приходится.

К проблемным моментам в обеспечении ветеринарного благополучия республики относятся: вакцинация, идентификация животных, нелегальные перемещения скота, импорт возможных племенных животных, отсутствие должного взаимодействия между собой государственных заинтересованных органов, низкий уровень диагностических исследований, подготовка высококвалифицированных специалистов в области ветеринарии.

Кроме того, в рамках функционирования ЕАЭС и ВТО возрастает значимость фитосанитарной безопасности. Без проведения защитных мероприятий потеря только урожая зерна от вредных организмов может составить от 25 до 40%.

Ежегодно в республику ввозится более чем из 100 стран мира значительное количество различных видов подкарантинной продукции и объемы ввозимой продукции в страну с каждым годом возрастают. Вероятность проникновения на территорию РК карантинных объектов и их распространение достаточно велика. Кроме того, значительную опасность представляет подкарантинная продукция, поступающая из КНР, Узбекистана, Кыргызстана, Ирана, республик Закавказья. При этом зачастую карантинные объекты выявляются не на границе, а в конечных пунктах поступления грузов. То есть, через определенную часть территории республики, от границы до конечного пункта поступления, зараженный груз перемещается бесконтрольно, что может привести к расселению объектов по этой территории. Это связано с тем, что не во всех пунктах пропуска имеются специализированные карантинные лаборатории, обеспечивающие лабораторную экспертизу ввозимой подкарантинной продукции, а также недостаточным количеством квалифицированных инспекторов по карантину растений.

Требует отдельного внимания система первичного семеноводства, которая не соответствует реалиям и требованиям современного аграрного бизнеса и делает недоступными отечественные селекционные достижения для фермеров. Как отмечают эксперты, рынок семян в Казахстане неконтролируемый. Большинство фермеров сеют товарным зерном, которое не соответствует утвержденным стандартам. Помимо этого, фермеры часто обмениваются материалом, в результате чего, с семенами происходит обмен болезнями и вредителями.

Для обеспечения фитосанитарной безопасности требуется доведение материально-технического оснащения карантинных лабораторий, фитосанитарных контрольных постов и государственных инспекторов по карантину растений до уровня международных требований, а также своевременность проведения мероприятий по карантину и защите растений, в том числе обследовательских мероприятий по выявлению очагов распространения карантинных объектов, вредных и особо опасных вредных организмов, контролю за соблюдением фитосанитарных требований в отношении семенного и посадочного материала, ввозимого на территорию республики.

10.Проблемы страхования.

В отличие от других отраслей экономики, сельское хозяйство наиболее подвержено высокому риску, который непосредственно связан с неблагоприятным воздействием погодных условий, стихийных бедствий, рыночной конъюнктуры.

Несмотря на принятие еще в 2004 году Закона РК «Об обязательном страховании в растениеводстве», страховая деятельность по обязательному страхованию аграрной отрасли не получила широкого применения. Достаточно низкий уровень активности страховых (перестраховочных) организаций, имеющих лицензию по обязательному страхованию, четко демонстрируют незаинтересованность страховых компаний к данному классу страхования и их нежелание брать на себя ответственность за повсеместно происходящие в Казахстане риски сельскохозяйственного производства.

По данным МСХ РК, из 10 страховых компаний, которые ранее участвовали в страховании, 8 добровольно сдали свои лицензии.

Для решения вышеназванных проблем и в целях повышения эффективности и доступности страхования для субъектов агропромышленного комплекса в конце 2019 года принят Закон РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты

Республики Казахстан по вопросам регулирования агропромышленного комплекса», предусматривающий переход от обязательной формы страхования в растениеводстве к добровольному страхованию, а также от субсидирования выплат при наступлении страхового случая к субсидированию стоимости страховки.

11.Расширение рынка сбыта казахстанской сельхозпродукции и диверсификация экспортного потенциала

Структура экспорта Казахстана не диверсифицирована, экспортная продукция преимущественно сырьевая, не является уникальной и имеет аналоги в других странах, в том числе в ЕАЭС.

Зачастую у сельхозтоваропроизводителей отсутствует информация о требованиях и стандартах на ввозимую продукцию в странах, требованиях к маркировке и упаковке пищевой продукции, фитосанитарные и ветеринарно-санитарные нормы для продукции растениеводства и животноводства и т.д.

12. Качественная подготовка кадров для аграрного сектора, слабое взаимодействие предприятий АПК с вузами и колледжами.

Требует пересмотра программа «С дипломом в село», так как предусмотренные меры поддержки молодежи недостаточно мотивируют их работать в сельской местности. Предлагается существенно увеличить сумму «подъёмных» при прибытии молодых специалистов в село, а также обеспечить единовременное денежное стимулирование при отработке ими 3-х лет на местах.

Кроме того, можно отметить необеспеченность научных организаций современной научной и материально-технической инфраструктурой, низкий уровень конкурентоспособности отечественных научных продуктов и технологий на рынке.

Список литературы:

1. Программа развития агропромышленного комплекса РК на 2017-2021 годы- http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000423
2. Экономика АПК: что нужно Казахстану, чтобы стать агродержавой https://informburo.kz/stati/ekonomika-apk-chto-nuzhno-kazahstanu-chtoby-stat agroderzhavoy.html
3. Официальный сайт Министерства сельского хозяйства Республики Казахстан - https://www.gov.kz/

ӘОЖ 338.43

ҚАЗАҚСТАН АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫН ДАМЫТУДЫҢ ЗАМАНАУИ МӘСЕЛЕЛЕР

Федорченко Л. В.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Мақалада Қазақстанның ауыл шаруашылығының қазіргі жағдайы қарастырылып, оның дамуының басты мәселелері анықталды, оларды шешу жолдары анықталды.*

Кілт сөздер*: ауыл шаруашылығы, Өсімдік шаруашылығы, мал шаруашылығы, Агровөнеркәсіптік кешен, бағдарламалар, бюджеттік субсидиялар, ауыл шаруашылығы кооперациясы, логистика, сақтандыру, Ветеринариялық қауіпсіздік, Фитосанитариялық қауіпсіздік.*

Гуманитарные науки

ӘОЖ 355. 01

ҰЛЫ ОТАН СОҒЫСЫ ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ КҮШТЕП ҚОНЫСТАНДЫРУ ТАРИХЫНАН

Балыкова А.М., *Кашапова А.Н.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Мақалада Ұлы Отан соғысы жылдарындағы күштеп қоныс аударылған халықтар мен ұлт өкілдерінің құрамы қарастырылған. Олардың халық шаруашылығындағы жұмыспен қамтылуы, қоныс аударушыларға қатысты жергілікті органдардың әлеуметтік саясаты талданады.*

Кілт сөздер: *депортация, ұлттар, эвакуацияланған халықтың ұлттық құрамы, күштеу саясаты, қоныстандыру.*

Ұлы Отан соғысы басталғаннан кейін шығысқа барлық өндіргіш күштерді көшіру қолға алынды. 1941 жылы маусым-желтоқсан айларында КСРО-ның түрлі аймақтарынан тылға 1530 ірі кәсіпорындар мен цехтар көшірілді. Оның екі жүзден астамы Қазақстанға орналасты [1, 535 б]. Қазақстан қуатты майдан арсеналына айналды. Алғашқы бес айда республикада өнеркәсіп консервациясы басталды. Әсіресе, шикізаттық базаға көп көңіл бөлінді. Әскери экономиканың қуаты ГУЛАГ-тағы тұтқындардың еңбегінің арқасында жүзеге асырылды. Қазақстан территориясында осы лагерьлердің тұтас желісі жұмыс жасады. Тұтқындар еңбегі кеніштерде, шахталарда, темір жол құрылыстарында пайдаланылды. Соғыс басталар алдында Қазақстан территориясында 93 мың колхоздар, 1876 совхоз және 2890 МТС жұмыс жасаған болатын. Қазақстанға соғыс жылдары армия мен халықты азық-түлікпен қамтитын орталықтар да көшірілді. 1941-1943 жылдары Қазақстанның ет өнімі 66,5 пайызға, сүт 18,7 пайыз, жүн 38,1 пайызға артқан [1, 536 б].

Майдан даласына еңбекке қабілетті халық, ер-азаматтармен бірге, кәсіби білікті мамандар, механизаторлар, шопырлар да алынды. Қазақстанда механизатор-мамандар саны 1941-1942 жылдары 164 мың адамға азайған. Колхоздардың ауыл шаруашылық қызметі балалар мен әйелдер еңбегінің арқасында жүргізілді. 1943 жылы қаңтарда Қазақстан колхоздарының еңбекке қабілетті халқының жалпы санында 20 пайыз ер-азаматтар мен 58 пайызы әйелдер мен балалар, 22 пайызы қариялар болған екен.

Соғыс басталғаннан кейін көп ұзамай республика колхоздарына Ресей, Украина, Белоруссия территориясынан 26 мың қоныстанушы шаруашылықтар келіп орныға бастады. Эвакуация бойынша кеңестің өкімімен 1941 жылы 31 қазанда Қазақстанға Қырым жерінен халықтарды қоныстандыруға бұйрық беріледі [2, 84 б]. Қазақ КСР Эвакуация бойынша басқармасының құжаттарында 1941 жылдың 25 қазанында Қазақстанға эвакуацияланған халықтардың көшірілуі мен орналасуы туралы мәліметтер берілді. Республикаға бұл бұйрықпен 137900 адам көшірілген.

1941 жылы қарашада Эвакуация кеңесінде республиканың өңірлеріне эвакуацияланған халықты орналастыру жоспары бекітілді. 1941 жылы 27 қарашада бекітілген жоспарға сәйкес, Ақмола облысына 10 мың, Қостанай облысына 13500 адам, Семей облысына 15 адам, Гурьев облысына 5 мың, Ақтөбе облысына 10 мың, Шығыс Қазақстан облысына 10 мың, Қызылорда облысына 11500 адам, Солтүстік Қазақстан облысына 20 мың, Қарағанды облысына 15 мың, Батыс Қазақстан облысына 20 мың адам келетінін көрсетеді. Барлық 172 мың адам Қазақстанға көшірілген [3, 6-7 бб].

Эвакуацияланған адамдар облыстар бойынша былайша бөлінді: Алматы облысы 26580 адам, Қостанай облысына 16490 адам, Оңтүстік Қазақстан облысына 16100 адам, Ақмола облысына 15300 адам, Қызылорда облысына 12070 адам, Ақтөбе облысына 11090 адам,

Жамбыл облысына 10940 адам, Қарағанды облысына 9710 адам, Батыс Қазақстан облысына 9500 адам, Семей облысына 9260 адам, Солтүстік Қазақстан облысына 7880 адам, Шығыс Қазақстан облысына 5380 адам, Павлодар облысына 4830 адам, Гурьев облысына 1590 адам көшірілді [4, 17 б]. 1941 жылы қарашада эвакуацияланған адамдардың ұлттық құрамы туралы мәліметтерге [1 кесте] назар аударамыз [2, 92-93 бб].

Кесте 1.

1941 ж. 30 қарашадағы эвакуацияланған халықтың ұлттық құрамы [2, 92-93 бб].

Ұлттар	Абс.	%	Ұлттар	Абс.	%
Орыстар	51758	32,0	Армяндар	10	
Украиндықтар	26635	16,5	Француздар	3	
Белорустар	3994	2,5	Қазақтар	2	
Еврейлер	75024	46,5	Осетиндер	1	
Поляктар	980	0,6	Испандықтар	1	
Немістер	423	0,3	Өзбектер	1	
Латыштар	339	0,2	Мордвалар	1	
Эстондықтар	247	0,2	Татарлар	1	
Литвалықтар	118	0,1	Басқа	1857	1,1

1941-1942 жылдары Қазақстанға эвакуацияланған, эвакуация мекемелерінде есепте тұрған адамдар саны: 1941 жылы 15 қазанда 97969 адам, 1941 жылы 25 қазанда 142895 адам, 1941 жылы 01 қаңтарда 1567720 адам, 1942 жылы 1 қаңтарда 386492 адам, 1943 жылы 1 қаңтарда 484149 адам болған. Эвакуациялау қарқыны бірдей болған жоқ. 1941 жылы 15 қазан - 1942 жылы 1 қаңтар аралығында 288796 адам келген болатын. Келген халықтың көпшілігі Алматы облысына 64897 адам, Оңтүстік Қазақстан облысына 47038 адам, Жамбыл облысына 44988 адам, Қызылорда облысына 44594 адам, Батыс Қазақстан облысына 40487 адам қоныстанған [5, 1б].

1942 жылдың аяғында Қарағандыға 14800 жұмысшы келді. Оның ішінде 794 адам Қырғызстаннан, 493 адам Өзбекстаннан келген. Одан кейін Донбасстан 5245 әртүрлі мамандық иелері келді. Республикадағы темір жолшылар қатары эвакуацияланғандар есебінен 30 пайызға артты [2, 85б].

Қазақстанға Ворошиловград паровоз құрылысы зауыты, Гурьевке Донбасстан Петровский атындағы машина құрылысы зауыты, «Грознефтекомбинат», «Артемнефт», «Майкопнефтекомбинат», «Азнефтестрой» көшірілді. Оған сәйкес жұмысшылар, инженер-техник мамандар келді. 384 паравоз құрылысшылары, 179 машина құрылысшысы, 1020 мұнайшы келді. Оның ішінде 1027 адамның 42,7 пайызы жұмысшылар мен мамандар болды. 54252 адам ішінде 6184 адам ауыл шаруашылығы мен кәсіпорындардың білікті мамандары болды [2, 86 б]. Жергілікті билік өкілдері эвакуацияланған адамдарды жұмысқа орналастырды [2 кесте].

Кесте 2.

01.01.1943 жылы Қазақ КСР-не көшірілген халықты жұмыспен қамту туралы мәлімет [5, 10 б].

Облыстар	Барлық орналасқан халық	Оның ішінде еңбекке қабілетті	Еңбекке орналасқандар (1/1-1943 ж.)
Алматы	64897	29518	25154
Ақтөбе	21537	12629	10736
Ақмола	25864	14045	11757

Шығыс Қазақстан	23180	12621	10307
Гурьев	8477	6639	5005
Жамбыл	44988	24971	22752
Батыс Қазақстан	40487	27687	24648
Қарағанды	26288	15561	14958
Қостанай	31200	12797	11519
Қызылорда	44594	20503	20098
Павлодар	18147	6998	6201
Солтүстік Қазақстан	32174	19095	14308
Семей	28974	10140	8531
Оңтүстік Қазақстан	47038	25450	22259
Алматы қаласы	26304	7100	3228
Қазақ КСР бойынша барлығы	484149	245754	211461

Көшірілген 484149 адамның еңбекке қабілетті бөлігі 245754 адам болып, келген халықтың 51 пайызын құрады. 1943 жылы 1 қаңтарда 211461 адам жұмыспен қамтылды екен. Әсіресе Қызылорда облысы, Павлодар облыстарында бұл көрсеткіш жоғары болды.

Келген халықтың көпшілігі Украинадан 155206 адам, Мәскеуден 32638 адам, Белоруссиядан 24687 адам, Ленинград қаласынан 16632 адам келген болатын [3 кесте].

Кесте 3.

Көшірілген халықтың келген аймақтары туралы мәлімет [5, 10 б].

Эвакуацияланған халықтың келген елі мен аймағы	Эвакуацияланған халық саны	Жалпы халыққа шаққанда %
1 Белоруссия КСР	24687	5,1
2 Украина КСР	155206	32,2
3 Молдава КСР	10431	2,2
4 Литва КСР	1729	0,4
5 Латвия КСР	1984	0,4
6 Эстония КСР	707	0,1
7 Карело-Фин КСР	2711	0,6
8 Ленинград қаласы	16632	3,5
9 Ленинград облысы	11651	2,4
10 Мурманск облысы	2880	0,6
11 Калинин облысы	3451	0,7
12 Смоленск облысы	5228	1,1
13 Мәскеу	32638	6,7
14 Мәскеу облысы	14302	3,0
15 Тула облысы	7498	1,5
16 Орлов облысы	5161	1,0
17 Курск облысы	9050	1,8
18 Воронеж облысы	9898	2,0
19 Ростов облысы	9089	1,8
20 Қырым АКСР	9477	2,0
21 Басқа облыстар	149739	30,9
Барлығы	484149	100,0

1942 жылы тамыз-желтоқсан айлары аралығында Қазақстанға 102594 адам келген. 1943 жылы 1 қаңтарда республикада көшірілген 480469 адам болған.

Кесте 2.4.

1943 жылғы 1 қаңтарда эвакуацияланғандар саны [5, 17 б].

Облыстар	Тамыздан желтоқсан айына дейін келгендер	Барлық эвакуацияланған халық саны (1/1-1943 ж)
Алматы	12083	64797
Ақтөбе	4551	18940
Ақмола	4604	25749
Шығыс Қазақстан	7256	21776
Гурьев	790	8477
Жамбыл	14897	44988
Батыс Қазақстан	8710	40487
Қарағанды	1083	26288
Костанай	4421	31200
Қызылорда	7638	44594
Павлодар	5994	18091
Солтүстік Қазақстан	6810	31358
Семей	11574	28974
Оңтүстік Қазақстан	4850	48446
Алматы	7333	26304
Қазақ КСР бойынша барлығы	102594	480469

Қоныстанған адамдардың көбі Алматы облысына 64797 адам, Оңтүстік Қазақстан облысына 48446 адам, Жамбыл облысына 44988 адам, Қызылорда облысына 44594 адам, Батыс Қазақстан облысына 40487 адам келген. Көшірілген халықтың көбі республиканың оңтүстік аудандарына орналастырылған.

Кесте 2.5.

1943 жылы 1 желтоқсанда эвакуацияланғандар саны [5, 28 б].

Облыстар атауы	Барлық эвакуацияланған халық	Орналасқаны		Еңбекке қабілетті эвакуацияланған халық	Эвакуация басында жұмысқа орналасқандар
		Қалалық мекенге	Ауылдық мекенге		
Алматы	63983	352	63631	32810	28766
Ақтөбе	20805	6046	14759	11873	9925
Ақмола	18104	6358	11746	10739	9454
Шығыс Қазақстан	22180	8886	13294	11818	10062
Гурьев	6375	4096	2279	3999	10062
Жамбыл	43647	11593	32054	24869	3581
Батыс Қазақстан	44016	12171	31345	28406	23726
Қарағанды	22658	16770	5888	13750	12799
Қостанай	31374	6141	25233	12797	11519
Қызылорда	25293	11519	13774	14669	15275
Павлодар	12619	3511	9108	5614	5323
Солтүстік Қазақстан	22288	9569	12719	12920	10344
Семей	27290	14646	12644	10140	8531

Оңтүстік Қазақстан	30646	7100	23546	16931	13696
Алматы қаласы	26304	26304	-	-	-
Қазақ КСР бойынша барлығы	417582	145059	272523	211236	198411

1943 жылы 10 желтоқсанда Қазақ КСР-не келген адамдар саны 417582 адам деп көрсетіледі. Қалалық жерде 145059 адам болған, ауылға 272532 адам орналастырылған. Еңбекке қабілетті 211236 адам келген. Оның ішінде 198411 адам жұмысқа орналасқан.

Соғыс жылдарында Қазақстанға эвакогоспитальдар, балалар үйлері, интернаттар да көшірілді. 1942 жылы Қазақстанға эвакогоспитальдар бастап келе бастады. 1942 жылы 48 эвакогоспиталь, 1943 жылы 30, 1944 жылы 19, 1945 жылы 2 эвакогоспиталь келген [6, 374 б].

Эвакуациялауға дейін Қазақстанда 126 балалар үйі болған. Онда 15713 тәрбиеленуші мен 12 сәбилер үйінде 1534 сәби болған. 1942 жылы 1 шілдеде 111 балалар үйі (12969 бала) мен Мәскеу қаласынан 3 интернат көшірілді (23334 адам). Бұл балалардың көп бөлігі республиканың оңтүстігіне орналастырылды. Оңтүстік Қазақстан облысында 2218 адам, Жамбыл облысына 2018 адам, Қызылорда қаласына 1850 адам, Алматы қаласына 1544 балалар келген [7, 46 б].

М.Қ.Қозыбаевтың пікірінше, Қазақстанға 1,5 млн адам көшірілген [8, 66 б]. Республикаға осындай көп адамның келуі халық шаруашылығында еңбек ресурстарын толықтыруға ықпал етті. 1943 жылы жұмысшылар мен қызметкерлердің саны 1940 жылмен салыстырғанда Кеңестер Одағында 38 пайызға азайса, Қазақстанда 7 пайызға артқан [9, 45 б]. Бұл уақытта Орал, Сібір, Орталық Ресейде құрылыс пен өнеркәсіптік кәсіпорындарда Қазақстаннан 200 мың адам келіп жұмыс жасаған.

Ұлы Отан соғысы жылдарында 1366000 адам соғысқа жұмылдырса, еңбек армиясында 700 мыңнан астам адам қызмет жасады [8, 69 б]. Ұлы Отан соғысы жылдарындағы оқиғалар өсіп-өну көрсеткіштерімен табиғи өсімді төмендетіп, өлім-жітімді күшейтті. Реэвакуация, майданға жұмылдыру, жұмысшылардың құрылыс пен өнеркәсіптік кәсіпорындарға кетуі республика халқының санын азайтты.

Күштеп қоныс аударудың негізгі операциясы Ұлы Отан соғысы кезінде іске асырылды. 1945 жылғы КСРО-да жалпы күштеп қоныстандырылғандардың саны 2 463 940, [10,649] ал басқа деректерде 2 826 419 адам деп келтірілді [11,713]. Олардың Қазақстан Республикасына жалпы жер аударылғаны 1 млн 200 мың адам болды [3,3]. Соғыс жылдары негізінен оларды еңбекке пайдалануына байланысты адам санындағы өзгерістері көп болды. Онда оларды лек-легімен басқа республикаларға жіберді немесе басқа республикалардан қабылдап алып отырды. Себебі соғыс жылдарында бірнеше мыңнан астам жер аударылғандарды орналастыру қиын болды. Оларға тұрғын үй жетіспеді. Олардың жаңа жерге бейімдей алмауынан жұмысқа орналасуында да көп қиыншылықтар туды.

Қаншама халықты тұрғын үй және жұмыспен қамту ауылшаруашылық қаржының жетімсіздігінен шеше қою да оңай емес еді. Жер аударылғандарды келген жерлерінде орналастыру тарихы қайғылы кезеңдерге толы болды. Бір мезгілде барлық халықтарды бірден қоныс аудартып жіберу немесе оларды келген жерлерінде барлық керек-жарақтарымен қамтамасыз ету мүмкін емес еді. Өйткені сол кезеңде қазақ халқы да ауыр тұрмыстық тапшылықтар мен қиыншылықтарды басынан өткізген жайы бар. Трагедиялық кенеттен болған тарихи оқиғаның нәтижесінде күштеп қоныс аударылған халықтар әрбір мемлекеттерге бытырады. Күштеп қоныс аударған халықтардың орналасу процесін, біріншіден, келген жерлерінде орналастыру, олардың адам шығыны мен тұрмыстық тіршілігінің ауыр кезеңдерімен белгілі. Екіншіден, облыстарға орналастыру, яғни ішінара қоныстарын жүйеленіп қалған орталарынан алыс аудандарға қайта көшіріп, ортадан аластатылуы да үлкен шығындардың, ауыр тұрмыстың белгілерімен жалғасады. Үшіншіден,

орналасу процесінде екінші отанында ұлт ретінде қайта танылу, болашақтарын сақтап қалу күресі болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

1. История Казахстана и Центральной Азии. Алматы, 2001. С.535
2. Базанова Н.Ф. Формирование и развитие структуры населения Казахской ССР. Алма-Ата, 1987. С. 36
3. ҚР ОММ. 1987 қор. 1 тізбе. 14 іс. 5 б
4. ҚР ОММ. 1987 қор. 1 тізбе. 14. 17 б
5. ҚР ОММ. 1987 қор. 1 тізбе. 17 іс. 1 б
6. Қазақстан тарихы. Көне дәуірден бүгінге дейін. Алматы, 2001. 374 б
7. ҚР ОММ. 1692 қор. 1 тізбе. 633 іс. 46 б
8. Козыбаев М.К. История и современность. Алма-Ата, 1996. С. 66
9. Оразов К. Рабочий класс Казахстана в великой Отечественной войне. Алма-Ата, 1975. С. 45
10. Қазақстан тарихы. Көне заманнан бүгінге дейін. - Алматы: Атамұра, 2010.
11. Боффа Дж. История Советского Союза. Т.2. М., 1994.

УДК: 355. 01

ИЗ ИСТОРИИ НАСИЛЬСТВЕННОГО ПЕРЕСЕЛЕНИЯ В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

Балыкова А. М., *Кашапова А. Н.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *В статье рассмотрен состав насильственно переселенных народов и национальностей в годы Великой Отечественной войны. Анализируется их занятость в народном хозяйстве, социальная политика местных органов в отношении переселенцев.*

Ключевые слова: *депортация, нации, национальный состав эвакуированного населения, насильственная политика, расселение.*

УДК: 331.361.2:11

MULTILINGUAL EDUCATION- THE MAIN VECTOR FOR SUCCESSFUL DEVELOPMENT OF SCIENCE AND NEW TECHNOLOGIES

Bukessova R.M., Amanbayeva Z.Zh.

West-Kazakhstan innovative-technological university, Uralsk

Abstract: *Knowledge of native language and state language, learning foreign language widen students' outlook, contribute polyhedral development, form tolerance and form view of the world. This definition gives us an idea of what should be a new generation. The experience of languages functioning in multinational countries proves bilingualism and multilingualism to be necessary and practically the only way of solving the problem of overcoming language barrier and ensuring easy communication of citizens of one and the same state formation speaking different languages.*

***Keywords**: multilingualism, globalization, socio cultural phenomenon, opportunity, knowledge, multicultural society, scientific communication.*

Language is a key notion that reflects the culture. It is a tool that explains the origin of the nation and how it has built its social structure. Multilingualism is the usage of several languages within a certain social community; the use by an individual (group of people) of several languages, each of which gets out according to a concrete communicative situation. Multilingualism is a basis of formation of the poly cultural personality. Today it is impossible to imagine that somewhere else there are countries which people would know only one language. And in reality there are no civilized states where the nation would live alone only. Formation of bilingualism and multilingualism is very essential to normal functioning of any multinational state. About 70 % of population of all over the world possesses knowledge of two and more languages and this is the most peculiar to the regions in the territory inhabited by people of different nationalities. Knowledge of native language and state language, learning foreign language widen students' outlook, contribute polyhedral development, form tolerance and form view of the world. This definition gives us an idea of what should be a new generation. The experience of languages functioning in multinational countries proves bilingualism and multilingualism to be necessary and practically the only way of solving the problem of overcoming language barrier and ensuring easy communication of citizen state formation speaking different languages [1].

The terms "multilingualism", "polylingualism", "globalization" have become the most common in the approach to learning a foreign language. In the countries of the European Union, the principle of polylingualism became widespread. Europeans adhere to this rule: "Each of us speaks his own language, but we understand each other." The processes of globalization, active integration processes taking place in the modern world, affected not only the socio-economic, socio-political, but also the socio-cultural spheres of human activity. The globalization of the world in the sphere of culture and science, at present, is of one and the samecharacterized by an intensive rapprochement of countries and peoples, the intensification of their interaction and mutual influence. In these conditions, the problem of modernization of education, including the problem of language education, is being updated [2].

The phenomenon of multilingualism is a phenomenon of the century. It is inherent in all regions of the world in different forms and in different ways. Mastering languages, which are means of communication and information exchange with the peoples of other countries, is becoming increasingly important. Languages of interethnic communication fulfill an international mission, bringing together people of different nationalities spiritually and morally.

Multilingualism is a socio cultural phenomenon, because about 75% of the world's population owns, to varying degrees, two or more languages (multilingualism, polyglotism) About one fourth of the countries on the Earth officially recognize two languages on their territory, and only a few countries have three or more languages, although the actual number of coexisting languages in many countries is substantially larger.

In today's world, which seeks to find ways to achieve "global humanism," which creates the possibility of establishing a humanistic society with different national models, at least it seems odd to ignore the role of multilingualism in the emergence of social heterogeneity and to evaluate it as a positive factor of intercultural interaction [3].

Multilingualism as a socio cultural phenomenon puts before the formation the complex tasks of preparing young people for life in a multinational and multicultural environment, the formation of skills to communicate and cooperate with people of different nationalities, races, faiths. Integration of the world community, development of the planetary worldview presupposes the incorporation of national traditions in the education of students; creation of conditions for the formation of cultural identity of children; the formation of a diverse and complex cultural environment for the development of the individual. Thus, the social essence of modern multilingual education consists in the formation not just of linguistic, but of broad socio-cultural competence and authenticity of the contextual interpretation of the meanings of inter subject communication of representatives of different cultures.

It solves the tasks of de-archarization of ethnic statuses, a critical awareness of the world with the development of communicative opportunities and a deeply reflective attitude to one's own culture and language which makes the process of socio-cultural transmission of ethnic values more stable, protected and manageable, contributes to the conscious preservation of the national culture by native speakers and socio cultural experience of a particular society.

The phenomenon of multilingualism in its social essence does not cause loss, but the expansion of cultural identity, an increase in the reflective and value attitude to the achievements of one's own culture, the increase of cultural wealth and the possibilities ofthe individual to enter into intercultural dialogue.

Currently, the study of English is accompanied by global information and innovations. If you know English well you have the opportunity to study in the best and most prestigious universities in the world. Even after graduation this is a great opportunity to stay abroad. The main thing to know English is business relations and a compulsory requirement for doing business anywhere in the world [3].

Knowledge of the English language makes it possible to study abroad according to President's Bolashak program. The purpose of the program is to train specialists and specialists in high colleges abroad for the priority sectors of our economy. The program includes both the receipt of a scientific degree of higher education institutions and scientific and derivative internships in leading companies and universities in the world. This govermental action of giving the opportunity for talented young people to study abroad is done for the first time in the history of the post-Soviet states.

English plays an important role in the world of economics. This is a very important factor in the development of the global economy. Scientific progress in this area serves the interests of society, helps to increase the well-being of people. English in computer technology is basic. Everybody knows that science would not go ahead without computer technology. After all, computers have the ability to solve a huge number of mathematical problems more efficiently and much faster than a person can do. Computer science is a new field in research and development. Most of the advanced trends without using English language simply can not exist. In recent years, scientists of the world have achieved tremendous success in physics, chemistry, biology, psychology and so on. English here also played an important role, because the development of science requires constant communication and cooperation between scientists around the world. Especially when it comes to solving global problems of society, which require the organization of international medical, environmental, economic and other conferences and round tables [5].

Throughout history mankind has striven to acquire knowledge. As Aristotle stated in his introduction to Metaphysics «Man by his nature needs to know». This quest for knowledge has naturally led mankind to contact and communication with foreign cultures and the need for a lingua franca. At different times and places this need was fulfilled by languages such as Arabic, Chinese, French, German, Greek, Latin and Persian. Today this necessity is mostly filled by English.

Multilingualism is a fact of real language existence for the overwhelming majority of the population of the whole world, due to the growing interaction of economic, scientific, cultural and political interests.

The relevance of multilingualism as a socio-cultural phenomenon is that operating in several languages is a necessary condition for the successful life of people and communities in the era of globalization, since globalization assumes as its element the interpenetration of the material and spiritual components of various social cultures. Therefore, the most important condition for mastering a foreign culture is the mastery of its forms, and, above all, languages.

The relevance of multilingualism is determined by universal world integration in the economy and in political spheres. Polylingualism is a purposeful process of becoming familiar with the world culture by means of foreign languages, where languages contribute to the acquisition of special knowledge.

Knowledge of English will give youth a key to world markets, science and new technologies, create conditions for the formation of a world outlook for constructive cooperation based on familiarization with ethnic and world cultures.

Literature:
1. Gal'skova N.D. Modern methods of teaching a foreign language.-M.: ARCTI, 2004.
2. State program of functioning and development of languages for 2011-2020 years.
3. On the question of the formation of a multicultural identify through polylingual education / Scientific World». -2012.-24 p.
4. The journal "Kazakhstan school"
5. Warshauer M.,-"The changing Global Economy and the Future of English Teaching", TESOL Quarterly no. 34, 2000, p.p. 511-535.
6. Aristotle. Metaphysics. London: Penguin Classics, 2004.

УДК: 331.361.2:11

ПОЛИЯЗЫЧНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ – ОСНОВНОЙ ПУТЬ К УСПЕШНОМУ РАЗВИТИЮ НАУКИ И НОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Букесова Р.М., Аманбаева З.Ж.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, Уральск

Аннотация: *Знание родного и государственного языков, изучение иностранных языков расширяют кругозор обучающихся, а также способствуют многогранному развитию личности. Использования языков в многонациональных странах показывает, что двуязычие и многоязычие являются необходимым и практически единственным способом решения проблемы в преодоление языкового барьера и обеспечения общения между гражданами одного государства, говорящих на разных языках. Глобализация мира в сфере культуры и науки в настоящее время является основой интенсивного сближения стран и народов, активизации их взаимодействия и взаимного влияния.*

Ключевые слова: *возможность, научная коммуникация, знание, многонациональное общество, научная коммуникация, глобализация, многонациональность*

УДК 316: 413

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ЯЗЫК И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ В СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ СРЕДЕ КАЗАХСКОГО ЭТНОСА

Курманова Ж.Б. *Волошинов А.В.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

*Саратовский государственный технический университет имени Гагарина Ю.А., г. Саратов, РФ

Аннотация*: В данной статье рассматриваются аспекты развития казахского языка, как элемента казахской культуры целой плеяды блистательных имен казахской интеллигенции начала века.*

Ключевые слова*: самоидентификация, идентичность, этнос, традиция, языковая культура.*

В современных условиях перспективы государственности прямо зависят от способности государства поддерживать и защищать национальную систему ценностей. Защита национальных ценностей является главной целью систем мер по обеспечению национальной безопасности страны. Утрата государством самоидентификации, отсутствие единой ценностной базы являются в свою очередь угрозой национальной безопасности. Как отмечает К.Колин в своей статье «Русский язык и национальная безопасность», одним из важных факторов обеспечения национальной безопасности государства является государственный язык [1].

Являясь важнейшей угрозой обществу, информационно-психологическое воздействие на сознание человека и народа в целом осуществляется преимущественно через языковую среду и посредством языка.

По мнению, Пухович Л., вопрос государственного языка, как часть национальной идентификации, представляет определенную угрозу безопасности и стабильности страны. В то же время, успешное решение языковой проблемы может дать мощный импульс дальнейшего развития демократии и создаст предпосылки для вхождения страны в число пятидесяти наиболее конкурентноспособных государств в мире [2].

И потому, активная защита языковой среды является важнейшим аспектом национальной безопасности страны.

Язык, как один из базисных аспектов национальной идентичности имеет своеобразную интегрирующую функцию. Так, Г.Мартинес, утверждает что, существуют фундаментальные различия между языком, с одной стороны, и религией и нацией - с другой. Люди различной расовой и национальной принадлежности и различного вероисповедания часто враждуют друг с другом, но при этом, пользуясь одним и тем же языком, они могут продолжать общаться и читать то, что пишут их противники Подавляющее большинство американцев считает английский язык ключевым элементом национальной идентичности, и это мнение, вкупе с «разборчивостью» законодателей в языковых вопросах, является весомым аргументом в пользу сторонников английского как государственного языка и противников двуязычного образования [3].

В последнее время в Республике Казахстан осуществляется определенная целенаправленная работа по развитию языков. Оптимальное решение языковых проблем является фактором гармонизации межнациональных отношений, упрочения консолидации народов и общественного согласия. Развитие языков - одно из актуальных направлений государственной политики в Республике Казахстан [4].

Как считает Б.Абдыгалиев, одной из основ новой национальной идентичности является знание всеми гражданами Казахстана казахского языка. Залогом стабильности и процветания является языковое единство казахстанцев, когда казахский и русские языки являются символами взаимопонимания и взаимоуважения.

Язык, являясь средством общения, коммуникации, может также выступить, как заявил Президент Казахстана Нурсултан Назарбаев, «мощным оружием, способным объединить казахстанский народ». По его мнению, казахский язык, который был на грани исчезновения, получил статус и снова возродился вместе с независимостью.

Первый закон, провозгласивший государственным языком казахский язык, был принят в 1989 году. Положение о государственном статусе казахского языка было включено в конституцию 1993 г., в которой статус русского языка не оговаривался. По мнению Александра Шустова, введение в конституцию таких условий как знание казахского языка при приеме на работу в органы власти, а также ряд других сфер деятельности, включая систему образования, привело к резкому сужению социальных перспектив некоренного населения, поставленного перед выбором: интеграция в местную культурно-языковую среду либо эмиграция. В середине 1990-х гг. языковая проблема являлась главной причиной отъезда из Казахстана около 1/6 мигрантов [6].

В конституции, принятом в 1993 году наравне с казахским языком в органах власти, предоставляя официальный статус, употребляется русский язык. Согласно закону «О языках»

от 11 июля 1997 г. впервые в стране появляется понятие как «двуязычие», так казахский язык является государственным, а русский язык языком общения. Также в данном документе говорится о том, что русский язык наравне с казахским мог применяться в делопроизводстве, учетно-статистической, финансовой и технической документации органов власти, вооруженных силах, правоохранительных органах и заключении всех видов сделок. Преимущественное использование казахского языка предусматривалось в актах государственных органов и судопроизводстве, но и они при необходимости могли вестись на русском языке. Государство гарантировало получение высшего, среднего специального и среднего образования на русском и казахском языке, а также равноправное использование обоих языков в научной деятельности. Для электронных СМИ устанавливалось правило, согласно которому «объем передач на государственном языке по времени не должен быть менее суммарного объема передач на других языках» [4].

На сегодняшний день в Конституции Республики Казахстан заявлено, что в государственных организациях и органах местного самоуправления наравне с казахским официально употребляется русский язык.

Однако вместе с тем, государство ведет политику внедрения казахского языка во все сферы общественной жизни. Таким образом, начиная с 1990-х годов, начинается постепенное расширение сферы использования казахского языка в различных сферах жизни общества. К концу 1990-х гг. на казахском языке обучались 80% представителей титульного этноса, хотя еще в 1981 г. ситуация была противоположной. Нередко русскоязычные школы первыми попадали под сокращение. Так, в ходе образовательной реформы 1990-х гг. 3/4 из 380 сокращенных школ были закрыты в областях с высокой концентрацией славянского населения - Северо-Казахстанской, Костанайской, Карагандинской и Алматинской [3].

В настоящее время на казахский язык, как государственному языку, возлагают большие надежды. Так, первоочередное внимание уделяется расширению социально-коммуникативных и консолидирующих функций государственного языка. По мнению Пухович Л., дальнейшее применение казахского языка представителями всех этносов Казахстана не будет являться политикой ассимиляции, как опасаются некоторые русские, а лишь создаст предпосылки для формирования национальной идентификации в стране. Опыт ряда европейских и азиатских стран показывает, что свободное владение двумя и тремя языками становится не исключением, а правилом. Нам видится, что будущее казахстанцев не в казахизации всего населения, а в этнолингвистической гордости, основанной на позитивном самоуважении, где не будет места политике «Других» [2].

Может ли действительно стать казахский язык консолидирующим звеном? И влияет ли проект «Триединство языков» на гражданскую идентичность?

Ответ на этот вопрос мы будем искать в результатах социологического опроса, проведенного в 2015 году Центром по исследованию межэтнических отношений Республики Казахстан. Социологический опрос охватывал все регионы Казахстана. Общее количество респондентов составило 1200 человек.

По результатам опроса выясняется что, на казахском языке думают 41,6% казахстанцев, тогда как на русском языке думают 32,1% респондентов, ответ «бывает, что думаем и на казахском, и на русском» выбрали 15,5% опрошенных. В данном вопросе нельзя упускать из виду что по последним данным Агентства по статистике Республики Казахстан в стране основную долю населения более 64% составляют казахи, второе место по численности занимают русские (24%), далее 2,91% узбеки, 1,95% украинцы, 1,42% уйгуры, 1,24% татары, 1,10% немцы, 4,51% другие этносы [5].

Нельзя упускать из виду, что в Казахстане проводится политика создания толерантной языковой среды - как фактора консолидации народа Казахстана. Первоочередное внимание уделяется расширению социально-коммуникативных и консолидирующих функций государственного языка. На сегодняшний день 29 центральных и 16 местных исполнительных органов перевели делопроизводство на государственный язык. В рамках развития инфраструктуры обучения государственному языку создана единая сеть организации

обучения государственному языку взрослого населения страны, в том числе госслужащих. В настоящее время функционирует 93 Центра обучения государственному языку. Во всех центральных и местных государственных органах действуют курсы обучения государственному языку. Была принята Государственная программа развития и функционирования языков на 2011–2020 годы, целью, которой, является гармоничная языковая политика, обеспечивающая полномасштабное функционирование государственного языка как важнейшего фактора укрепления национального единства при сохранении языков всех этносов, живущих в Казахстане. В Казахстане, наряду с казахским и русским языками, продолжают функционировать и развиваться языки различных по численности этнических групп. Создаются условия и используются все возможности для удовлетворения этноязыковых запросов граждан. В связи с этим организована широкая сеть воскресных школ.

Результаты об уровне владения казахского языка в Казахстане представлены в Рисунке 1.

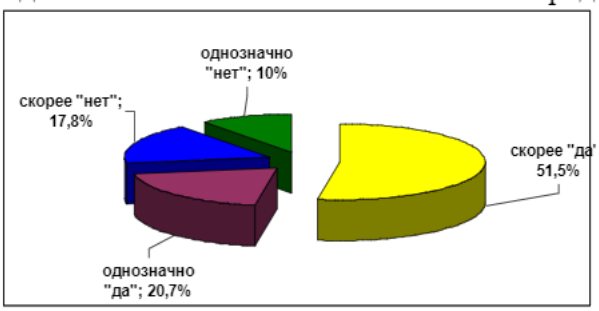

Рисунок 1 - Довольны ли Вы своим знанием казахского языка?

Своим знанием казахского языка довольны 51,5% казахстанцев, ответ «однозначно «да»» выбрали 20,7%, не довольствие знанием казахского языка выражено в ответе «однозначно «нет»» (10%), скорее не довольны знанием государственного языка 17,8% респондентов.

С обретением долгожданной независимости до сих пор идет спор о том, какое содержание должен иметь казахский язык как государственный. положение языка коренных жителей Казахстана должно было резко улучшиться с тем, чтобы он не только де-юре, но и де-факто стал государственным языком республики. Для этого гражданам был задан вопрос «На Ваш взгляд, какое содержание (в первую очередь, прежде всего) нужно вкладывать в понятие "казахский язык"?» Согласно результатам опроса 45,1% казахстанцев считают, что в первую очередь казахский язык – это государственный язык, 24,1% респондентов утверждают, что казахский язык - это фактор национальной идентичности, самый важный элемент культурных ценностей казахского этноса, тогда как 16,4% воспринимают казахский язык как средство общения, «казахский язык (как и язык других этносов) - это душа народа» считают 13,7% граждан Казахстана.

С 2007 года в Казахстане реализуется культурный проект «Триединство языков». И уже в Послании 2016 года «Казахстан в новой глобальной реальности: рост, реформы, развитие» Глава государства Республики Казахстан Н.Назарбаев предложил начать поэтапную реализацию этого культурного проекта. Наряду с духовным развитием народа Казахстана он был выделен как отдельное направление внутренней политики. «Казахстан должен восприниматься во всем мире как высокообразованная страна, население которой пользуется тремя языками. Это: казахский язык – государственный язык, русский язык – как язык межнационального общения и английский язык – язык успешной интеграции в глобальную экономику», – сказал Президент . Для определения отношения населения к данному проекту был задан вопрос «Как Вы относитесь к реализации Проекта «Триединство языков»?». Наибольший процент респондентов (54,8%) утверждают, что реализация этого Проекта - дело государственной важности, так как Казахстан решает сегодня задачу вхождения в число наиболее развитых государств, 21,3% казахстанцев считают, что реализация этого Проекта поможет решить проблему развития языковой среды в Казахстане, и только 8,4% думают, что этот Проект нанесет вред развитию казахского языка [2].

Таким образом, проблема государственного языка, как часть национальной (гражданской) идентификации играют огромную роль в успешном интеграционном процессе казахстанского общества. И абсолютно справедливо считать, что одной из основ новой гражданской идентичности является знание всеми гражданами Казахстана казахского языка, об этом свидетельствуют и результаты опроса. Залогом стабильности и процветания является языковое единство казахстанцев, когда казахский и русские языки являются символами взаимопонимания и взаимоуважения.

Вопрос знания казахского языка всегда связан с формированием казахстанского патриотизма, так как знание казахского языка это в первую очередь знание государственного языка страны. Сейчас создаются все возможности для овладения казахским языком. В госучреждениях и на предприятиях открываются курсы, издаются и распространяются научно-методические материалы. По поручению главы государства материально поощряются сотрудники госорганов неказахской национальности, владеющие государственным языком. Многие наши сограждане осознают свой патриотический долг – учиться казахскому языку. К тому же пришло понимание, что знание государственного языка является фактором личной конкурентоспособности, карьерного продвижения в любой сфере деятельности.

Список литературы:

1. Пухович Л. Государственный язык и национальная идентификация как факторы обеспечения безопасности и стабильности Республики Казахстан / Безопасность: международная, региональная, национальная (системный подход). Материалы международной научно-практической конференции, посвященной памяти доктора политических наук, профессора М.С. Машана. - Алматы.: Дайк-Пресс, 2007.

2. «Государственная программа Республики Казахстан функционирования и развития языков» на 2011-2020 годы, N 4106

3. Шустов А. Казахстан: плюсы и минусы латинизации. 2006-12-06 // www.apn.kz/author/sauthor733/htm

4. Закон Республики Казахстан «О языках в Республике Казахстан» (от 11 июля 1997 года № 151-1, с изменениями, внесенными Законом РК от 20 декабря 2004 г. № 13-III). // Казахстанская правда, 16 июля 1997 года

5. Сеитов А. Триединство языков // http://www.baiterek.kz/index.php?journal=28&page=386

УДК 316: 413

МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗАҚ ЭТНОСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК МӘДЕНИ ОРТАСЫНДАҒЫ МӘНІ

Курманова Ж.Б. *__Волошинов А.В.__

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

*Гагарин Ю.А атындағы Саратов мемлекеттік техникалық университеті, Саратов қ., Ресей

Аннотация: *Бұл мақалада ғасыр басындағы қазақ зиялыларының тамаша есімдерінің тұтас бір галактикасының қазақ мәдениетінің элементі ретінде қазақ тілінің даму аспектілері қарастырылады.*

Кілт сөздер: *өзін-өзі тану, бірегейлік, этнос, дәстүр, тіл мәдениеті.*

УДК 342.8

РАЗВИТИЕ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В РК: ИЗМЕНЕНИЯ В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ.

Кульматов С.Я.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *статья о введении прямой выборности акимов городов районного значения, сел, поселков, сельских округов и предлагаемых других возможных изменениях избирательной системы на местном уровне.*

Ключевые слова: *выборность акимов, избирательная система, местное управление и самоуправление, самовыдвижение.*

С подписанием Президентом РК Токаевым К.Ж. поправок в закон «О выборах в Республике Казахстан»,по мнению экспертов, обозначился новый тренд в отношении государства к местному самоуправлению. Речь идет о введении прямой выборности акимов городов районного значения, сел, поселков, сельских округов. Говорить о новом тренде действительно можно, потому что эта законодательная новация выпадает из прежней логики развития местного государственного управления и самоуправления. В 2018 году были приняты поправки в этот же закон, где упразднялся механизм самовыдвижения при выборах в маслихаты всех уровней, что сформировало монополию политических партий на выдвижение кандидатов. Фактически, существующая административная централизация (право вышестоящей инстанции на назначение акима в нижестоящие местные органы власти с согласия маслихата) дополнилась политической централизацией (правом политических партий на формирование состава маслихатов). Нововведения в закон о выборах от 2021 года вводят выборность акимов городов районного значения, сел, поселков, сельских округов напрямую, то есть непосредственно самими жителями. Для выборов этого уровня восстановлено самовыдвижение кандидатов. То есть, новый тренд направлен на усиление влияния снизу - избирателя, населения. Большой интерес вызвал анонс Президента о проведении выборов акимов районного уровня и возможности расширения этой практики и на более высокий уровень. Внимание к этой теме понятно. Развитие института выборности акимов – это один из возможных ответов на общую проблему политической системы РК - недостаточность развития механизмов обратной связи и инструментов оценки работы государства и политической элиты.

Вместе с тем было бы ошибкой видеть в выборах местных акимов только эксперимент для большой политики. Введение выборности акимов — это важный шаг в развитии местной системы власти и нужно рассматривать это нововведение комплексно, с точки зрения развития управления регионом в целом. Правильное понимание этой ситуации — это не только дорога к успешному введению этого института на местном уровне, но и большой шаг в решение важной задачи в развитии государственности РК – формировании более полномочной и более эффективной системы местной власти. Именно в рамках данного понимания предполагается вынести на обсуждение некоторые предложения по дальнейшему изменению избирательного законодательства на местном уровне. Предлагаемые изменения есть смысл рассматривать только в случае расширения практики избрания акимов до районного уровня и каких-то новаций на уровне высшей региональной власти. Суть предложений заключается в задаче придать выборам на местном уровне свою отдельную повестку, связанную с подчиненностью проблемам на местах. Конкретнее предлагается проводить выборы на местном уровне с более частой периодичностью – например через два года. Сроки полномочий в 4–5 и более лет избираемых органов и должностных лиц связаны обычно с общенациональной повесткой, с задачами и проблемами, которые требуют

значительного временного периода для их решения и соответственно, оценки избирателя. На местном уровне два года достаточный срок, чтобы, например, оценить работу районного акима и депутата маслихата. С другой стороны, можно было бы упростить требования к избирательной процедуре на местном уровне, в том числе и в смысле финансовых затрат.

Формирование местной политической повестки поставит вопрос и о строго партийном формировании списка кандидатов на избрание. Партии — это все-таки общенациональная повестка. На региональном уровне, и особенно на уровне района и округа, на первый план выходят местные проблемы и личные качества кандидата, а не партийная принадлежность. Поэтому видится смысл вернуть институт самовыдвижения на местных выборах и соответственно, мажоритарный характер избирательной системы. Представляется, партии должны сформировать новую модель работы в регионах, особенно на низовом уровне.

В целом очевидно, что развитие выборности акимов на местном уровне и предлагаемые новации в избирательную систему — это только один из моментов и этапов в развитии полномочных местных органов власти. Бюджетная модель РК и неравномерность в развитии регионов предполагают дотационный характер в отношениях выше и нижестоящих властей, поэтому и здесь большая эволюция так же необходима. Но если говорить о немедленном эффекте от новаций в избирательной системе на местном уровне, то это будет развитие механизма обратной связи, антикоррупционная составляющая (на низовом уровне контроля местного сообщества), формирование нового политического актива и развитие политической культуры участия в управлении государством.

Список литературы:

1.«О выборах в Республике Казахстан» Конституционный закон Республики Казахстан от 28 сентября 1995 года № 2464.
URL: https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/Z950002464_/24.05.2021
2. Данияр Ашимбаев. О выборах акимов..
URL:https://turanpress.kz/politika-i-vlast/o-vyborakh-akimov-2

ОӘЖ 342.8

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЖЕРГІЛІКТІ ӨЗІН-ӨЗІ БАСҚАРУДЫҢ ДАМУЫ: ЗАҢНАМАДАҒЫ ӨЗЕРІСТЕР

Кульматов С.Я.

Батыс Қазақстан инновациялық- технологиялық университеті, Орал қ.

***Аннотация*:** *аудандық маңызы бар қалалар, ауылдар, ауылдық округтер әкімдерінің тікелей сайлануын енгізу және жергілікті деңгейдегі сайлауларда ұсынылып жүрген басқа да ықтимал өзгерістер туралы мақала.*

***Кілт сөздер*:** *әкімдердің сайланушылығы, сайлау жүйесі, жергілікті басқару және өзін-өзі басқару, өзін-өзі ұсыну.*

ӘӨЖ 378(075.8)

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ҚАРҒЫС СӨЗДЕРДІҢ МАҒЫНАЛЫҚ СИПАТЫ

Раманова А.А., ф.ғ.к., БҚИТУ қауымдастырылған профессор
Қоңырбай А.А., БҚИТУ магистранты

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Мақалада қазақ тіліндегі қарғыс сөздердің зерттелу жағдайы және осы құбылыс туралы ғалымдардың пікірлері талданады, сондай-ақ көркем әдебиеттен алынған тілдік материал мысалында қарғыс сөздердің семантикалық түрлері мен формалары түсіндіріледі, оларды әдебиетте қолдану ерекшелігі қарастырылады.*

Кілт сөздер: *қазақ тілі, қарғыс сөздер, семантикалық түрлер.*

Қазақ тіл білімінде табиғаты ерекше, баса назар аударуды қажет ететін сөздер тобы бар. Олар – қарғыс сөздер. Қарғыс сөздер әдеби тұрғыдан да, тілдік жағынан да аз зерттелді деп айта аламыз. Қарғыс сөздер кез келген адамның бойына қорқыныш үрейлететіні рас, мүмкін, сондықтан да бұл сөздердің мағыналары мен қолданылу сипатына назар аударылмай келе жатқан болар.

Қарғыс туралы алғаш рет жазған – Х.Досмұхамедұлы. Ол «Бата мен алғысқа қарама-қарсы түр – қарғыс. Қарғысты дұшпанына, әкесі – көңілі әбден қалған ұлы мен қызына, молла – діннен безгендерге айтатындығын ұғамыз. Кейбір зерттеушілер қазақтың ашуланғанда күнделікті айтып әдеттенген «албасты басқыр», «тұқымың құрғыр», «желкең қиылғыр», «шешек келгір» сияқты т.б. балағат сөздерін қарғысқа жатқызады», – дейді [1, 34].

1960 жылы ғалым Ә.Болғанбаев «Қазақ тілі тарихы мен диалектологиясы мәселелері» атты жинақта қазақ тіліндегі алғыс және қарғыс мәнді тұрақты тіркестер туралы сөз етеді [2].

1974 жылы С.Төлекова «Қазақ тіліндегі алғыс пен қарғыс мәнді фразеологизмдер» тақырыбында кандидаттық диссертациясын қорғап, тұрақты тіркес түрінде келетін қарғыс сөздер табиғатына назар аударады [3].

Жас ғалым Ә.Ә.Қасымованың «Орта түркі мәдениетіндегі қарғыс мәнді қалып сөздердің лингво-мәдени сипаты» атты мақаласында ауызекі сөйлеу тілінде қолданысқа түсетін қалып сөздердің бір түрі «қарғыс сөздер» жайлы сөз етеді [4]. Қарап отырсақ, ғалымдардың көпшілігі қарғыс сөздерді алғыс сөздермен қатар қарастырады. Біз аталған мақаламызда қарғыс сөздерді жеке қарастыруды жөн көрдік.

«Бабалар сөзі» еңбегінде қарғыс сөздердің ашық қарғыс және астарлы қарғыс деген екі түрі көрсетілген [1]. Ашық қарғыста сөздің ызасы, айбаты бірден айқын сезіледі. Ал астарлы қарғыстың сыртқы тұрпаты батаға ұқсап келеді де, оны айтушы кекету әдісін (әдемі сөздер арқылы) шебер пайдаланып, арғы ойын жымысқылықпен тұспалдап жеткізеді.

Қарғыс сөздерді халқымызда көбіне әйел заты айтады. Бұл қарғыс сөздердің гендерлік сипаты деп білеміз. Қарғыс сөздер ерлер тілінде мүлдем кездеспейді десек те болады. Үлкен жастағы ер адамдарда теріс бата беру дәстүрі бар. Теріс бата беру – баласынан көңілі қалған әке сөзі.

Мағыналық ерекшеліктеріне қарай қарғыс сөздерді төмендегіше түрлерге бөлуге болады:

1) Күнделікті өмірде айтылатын қарғыс сөздер: Аулыңнан үрген иттің үні шықпағыр, Басыңа көрінгір, Бүйіріңді тесіп шыққыр, Дәм-тұзым атсын, Жағың қарыссын, Жаның шықсын, Жегені кере болсын, Жолыңа жуа шықсын, Жұртта қалғыр, Игілігін көрсетпесін, Керегесін итіне қомдасын, Көзің көріп, қолың ұстамағыр, Көнің кепкір, Күлмей күмрен болғыр, Күлкің көмір болғыр, Қазаның қақ айрылғыр, Қазаның қақ бөлінгір, Қайнаған қазан бауырыңа төгілгір, Қара басыңа көрінгір, Обалы жібермегір, Ошарылып қал, Өзімен кетсін, Өз басымен кетсін, Өз қара басына көрінсін, Өрісіңді өрт алғыр, жайлауыңды жау алғыр,

Садаға кет, Суал, суалғыр, Ұсқының құрғыр, Үйің күйгір, Үйіңнен үркіп шыққыр, Үйіңнің төбесінен күйкентай ебелектегір, Ішің кепкір. Мысалы: «Дәм-тұзым атсын»,- деді Әліби Алдаберген софыға ренжіп. Тәңірбергеннің қасындағы дембелше жігіт Қарақатынға жетіп барып, аяғымен теуіп жіберді. – Ой, бүйіріңді тесіп шыққыр. Мынау біздің мырзаның құла байталының терісі ғой (Ә.Нұрпейісов). Құнанбай ақырып: – Қысқарт енді, басыңа көрінгір, не көрінді, басыңмен кеткір! - деді (М.Әуезов). – Ойпыр-ай, үйің күйгір-ай, қайсысы екен мұны жазып жүрген?!. Байдалы шал бұл актілерді жазған адамдарды да бір-бір сыбап боқтап алады: «Өй, жаның шыққыр, өтірікті көйітуін»,- дейді, екіншісіне: «Е, жарайды, көрерміз»,- дей салады, енді біріне: «Мұны анықтау керек шығар»,- деп қояды (С.Мұратбеков).

2) Балаларға айтылатын қарғыс сөздер: Ананың ақ сүті ұрсын, Атау-кереңді ішкір, Бүйірің шықпағыр, Бүйірің шығып, ас ішпегір, Желкең қиылғыр, Жер жастанғыр, Жер жұтқыр, Жер тартқыр, Жөргегінде ұрғыр, Жүрмей, жүрімің қысқарғыр, Жүрмей, жүйкең құрғыр, Жүйкең үзілгір, Кежегең кесілгір, Кереңді же, Көктей солғыр, Көгермей көктей сол, Көсегең көгермесін, Қағынды келгір, Қан жауғыр, Қан жұтқыр, Қараң батсын, Қараң батқыр, Қараң қалғыр, Қарныңа қара пышақ кіргір, Құрып қалғыр, Қыршыныңнан қиылғыр, Қырғын келгір, Ойының осылсын, ойының осылғыр, О, көк тігілгір, Отырмай омал, Табаныңнан таусыл, табаныңнан таусылғыр, Тумай, туа шөккір, Ішегің үзілгір, Ішпесең ішусіз қал, Ішпесең атауынды іш, Ішің толғыр. Мысалы: − Ойының осылсын, ойының осылғыр. Үсті-бастан сау тамтық жоқ, алым-жұлым боп. Шық былай, сүмірейме й. Әй, мен саған шаппай барып суғар дедім, ғой!.. Желкең үзілгір, қинама атты!.. − Не дейді! Тек, әрі! Өй, күшік, о кісінің атынан садаға кеткір. Немене, мазағың ба еді, сеніңі? - Аян… О, желкең қиылсын сенің. Аян дейді ғой. Аян дейді… Таста әрі!.. - Апам шананы әрі түкпір бұрышқа қарай итеріп тастап, мені желкемнен бір түйді (С.Мұратбеков).

3) Әйел адамдарға айтылатын қарғыс сөздер: Адыра қал, Байсыз өткір, Байың өліп, бақытың күйсін, Белің үзілсін, Бетің тіліңсін, Бетің күйсін, Жесір қалғыр, Жүзің күйгір, Қара жамылғыр, Қара бет болғыр, Салдақы қар, Тұл қалғыр, Шашың жайылғыр. Мысалы: Қарақатынның түсі лезде бұзылды. Онсыз да кірпік-қасы үйітілгендей, қан-сөлсіз қара сұр кескінін долылық буып: - Не дейді? Мазаңды алатындай мен не қылыппын?- деп екі бүйірін таянып, тепсініп шыға келді. - Тұңғыш құрсақ көтерген тұмса келіншек қой деп, ақылымды айтсам, о несі, әй? Мендей абысының айтпағанда, кім айтады? Маза берші деп... Адыра қал! Қызының бет - аузын долылық буып сазара қалған мекерлігін жаратпаған Қарақатын: Ой, бетің тіліңгірі Ақбала құсап бедіреюін қараш!- деп еді... (Ә.Нұрпейісов).

4) Ер адамдарға айтылатын қарғыс сөздер: Адыра қалғыр, Артында қалғыр, Ант атқыр, Басқан жерінен шөп шықпасын, Басқан аяғы кейін кетсін, Бауыры езілсін, Бауырың тіліңгір, Бауырыңа құр түссін, Иесіз қалғыр, Кебініңді жалмағыр, Кебінін кигір, Көз жасы жібермегір, Көріңде өкір, Қазаңа шабылсын, Қараңа жайылсын, Қара сорпасын ұрттатқыр, Қатын-балаң шулап қалсын, Құлқынына құм құйылсын, Тамағыңа тас тығылсын, Лағынет тисін, Мал көрмегір, Мұратын еш бермесін, Отбасыңнан өрт шықсын, Өлме, өлсең қайтып келме, Сүйегің шыққыр, Тұз-дәмім ұрсын, Тұқымың құрғыр, Тұқымың тастаққа жайылмағыр, Тұқымыңа сиейін, Түбің түссін, Ұлың Ұрымға, қызың қырымға шұбырсын. Мысалы: - Қайдасың, ойбай, адыра қалғыр, Әзберген!! Ойбай, қайдасын!? – деп айқайға басып келеді дауылдатып ақсақ Торқа. - Тұқымыңа сиейін, ойбай, Әзберген, қайдасың?! — деп қайта тұлданып, босаға жақта тұрған өзінен үлкен келсапқа жармасты. - Уа, түбің түссін, бол тез! Теңдік тиді саған да, сөйле! – Тұз-дәмім ұрғыр Қауқаш!.. Тұз-дәмім ұрсын!.. Ой-бо-ой! Не жазығым бар еді? - Өй, ант атқыр! Ант атсын сені! — деп отыра қалып ақшасын жинауға кірісті. - Құдай бетін көрмегір! Көз жасым жібермегір! – деп аңырады бәйбіше (С.Елубаев).

5) Төрт түлік малға айтылатын қарғыс сөздер: Ақшелек келгір, Арам қатқыр, Арам өлгір; Борша болсын, Ет болғыр, Кіленкі болғыр, Қарасан келгір, Қасқыр жегір, Қолды болғыр, Қырық жілік болғыр, Мәлік келгір, Мүйізің сынғыр, Ошақ болғыр, Отақ келгір, Сыпыр алғыр; Мысалы: Кенжекей бір-екі жасқап еді, оған болмағасын тұмсығына салып қалды, үркек інген атып тұрды. Кенжекей бұйдаға жармасты. − Ой, жамалдатқыр, шөк! Шөк! − Арам қатқыр сары інген... Жамандатқыр сары інген! - Кенжекей бір жығылып, бір тұрып жүгіріп келеді. − Түйең

арам қатсын! Борша болсын! Қара өкпе тисін түйеңе! (Ә.Нұрпейісов). – Шік-әй! Өй, мүйізің сынғыр! Шік! – деп айқайлады іштен Балқия (С.Елубаев).

6) Дүние-мүлікке айтылатын қарғыс сөздер: Өрт алғыр, Ит жегір, Иесіз қалғыр. Бұл топтағы қарғыс сөздерді зілсіз қарғыс сөздерге жатқызуға болады. Себебі адам жансыз затқа зілді қарғыс айта бермейді, асығыс жүргенде немесе басқа жағдайда жолына кедергі болған затқа айтылатын сөздер. Мысалы: Қарақатын тезірек от жағып жібермек болды. Оттың іздеп жанталасып жүріп, жолда тұрған қара құманды қағып кетті. Онан шелекке сүрініп, үй іші даңғыр-дұңғыр болды да қалды. - О, көк тігілгір! О қара байланғыр! Есіз қалғырдың мүлкі, түге. Тап жаңа ғана тап -түйнақтай ғып, орын-орнына жинап қойып едім. Әй, мына жау жегір отқа не болды? Неге тұтамайды? (Ә.Нұрпейісов).

7) Ауру шақыруға бағытталған қарғыс сөздер: Жаққұрт кессін, Көгала келгір, Көк түйнек болғыр, Күл шыққыр, Қараталақ келгір, Қолқаңды құрт жесін, Сусамыр болғыр, Тас біткір, Тіліңе теріскен шықсын, Шешек шыққыр, Ыңыршағың айналғыр.

8) Алла, Тәңір, Құдай сөздерімен байланысты келетін қарғыс сөздер: Зауалыңды құдай берсін, Көк кәріне ұшыра, Көкірегінді Құдай бассын, Құдай бұйыртпасын, Құдай жүзін көрмегір, Құдай тас төбеңнен ұрсын, Құдай ұрғыр, Құдай тілеуіңді бермесін, Тәңірден тап, Құдай төбеңнен ұрсын, Тіліңді тәңір кессін. Мысалы: – Құдай жүзін көрмегір, мынау кім өзі әкіреңдеген! - деп Қамқа қаны қайнап, қатты ашуланды (М.Әуезов). – Осының бәрі әлгі, құдай атқыр Зибаштың кесірінен. Ала жаздай артынан түсті ғой… (С.Мұратбеков). - Құдай тас төбеңнен ұрсын, Шойынқара! (С.Елубаев)

Қарғыс сөздері, тұтастай алғанда, «қара энергияға» басым болып табылады, тіпті адам жанын күйзеліске ұшыратып, өлім тілейтін қарғыстар тілімізде бар. Айту барысында адамға өте күшті әсер ететін, тіпті теріс көзқарасын білдіретін тілектер де қазақтың қарғыстарында ұшырасады.

Халқымыздың уытты да ең ауыр қарғыс сөздері: Анаңның көрі жанғыр, Аузың желкеңнен шықсын, Есіктегі басың төрге жетпесін, Жуадай солғыр, Көзін ашпағыр, Көзің аққыр, Көзің желкеңнен шыққыр, Көзің тас төбеңе шыққыр, Көзіңе құм құйылсын, Көзің ойылғыр, Көктей солғыр, Көріңде өкіргір, Күлің шашылмасын, түндігің ашылмасын, Күнше бат, Қара аспан айналып түскір, Қарғыс атқыр, Қуарып қал; Құбас өт; Өзің білме, білгеннің тілін алма, Тілеуің құрсын, Тілеуің кесілсін, Ұрпақсыз өт. Мысалы: Қамқаның бейітін құшақтағалы еңіреп келе жатқан Жексенді кеуделеп қойып қап: – Өй, көзің ақсын, көзің аққыр өңшең!.. - деді. – Көзің аққыр, көзің ақсын! Ей, Құнанбай, аруақ қаны... Қарғыс атқыр! -деп, Бөжей айғай салып еді, осы кезде оны жығып салып, тоны мен шапанын түріп тастап, Қамысбай қамшыны қайта көтеріп алды. Бөжейдің бәйбішесі ғана атының басын іркіп, түйелерін тоқтатып тұрып: – Уай, қара бет! Көріңде өкір шетіңнен, қаралы көшке шапқан қара бет! – деді (М.Әуезов). - Уа, аузың желкеңнен шықсын... Ждақай! Көктей сол! Көктей солғыр! – деп Жамал бәйбіше жерді төмпештеді (С.Елубаев).

Халқымыздың түсінігінде дүниеден өткен ата-бабаларымыздың аруағы үнемі кейінгі ұрпағын қолдап жүреді деген түсінік бар. Осыған байланысты бұл тіркестерге мағыналық жақтан қарама-қайшы келетін төмендегіше қарғыстар да бар: Аруақ атқыр, Ата-бабаңның көрі жанғыр, Атаңа нәлет. Мысалы: «Атаңа нәлет, ақылсыз қатынның ұстап бергенін қарашы», - деді Дос ішінен. «Осы тулақтың көзін құрт», - деп қанша қақсаса да, атаңа нәлеттің қатынына тілін алдыра алмай қойып еді (Ә.Нұрпейісов).

Кейде үлкен қателік жіберген жағдайда өзін-өзі қарғау да бар. Мәселен: Атым құрысын, Аузыма қан толсын, Көктей кетейін, Көрсем көзім ақсын, Нан соқсын, оңбайын, Өліп кетейін, Садағаң кетейін. Мысалы: Құдаймендеге түк істей алмасам да, ал, бірақ, сені, сен итті суға атпасам... Кәлен атым құрысын! (Ә.Нұрпейісов). – Қағытып отырғам жоқ, әпкетай-ай, құдай ақы шын сөзім. Олла-билла, көгермейін, көктемейін, жалшымайын, оңбайын, қызығымды көрмейін, опа таппайын, несібемді ит жесін, иманымнан жұрдай болайын…- деп ант-су ішіп шұбырта жөнелді (С.Мұратбеков). – Уай, садағаң кетейін, сөз-ақ! – деп лепіре айқайлап ахунды қошеметтеп қояды Шәріп (С.Елубаев).

Тілімізде зілсіз қарғыстар да бар. Мысалы: Бұған сырт қарап тұрған Ызғұтты жаңағы тұздықты бөліп құйып тұр екен. Қозғалып кетіп, тұздығының біразын жерге төгіп алып: Өй, тәңір алғыр!.. Бұл кім өзі?.. - деп ашумен сырт айнала беріп, Абайды көрді... – Түу, бар болғыр, зәре-құтымызды алды ғой. – Уай, сөзің бар болсын... Арғы жағын айтпай-ақ қой, түсінікті! (М.Әуезов).

Зерттеу барысында қарғыс сөздердің, жоғарыда келтіріп өткендей, мағыналық ерекшеліктері бар екендігі анықталды. Олардың тарихы көнеден келе жатқандықтан белгілі бір жағдаятқа ғана қатысты айтылатын қарғыстардың қуаты күшті болады. Сонымен қатар ауызекі тілде күнделікті қолданыста қайталана беріп, кейбір бейтарап мағынаға ие болған қарғыстар да кездеседі. Олар үнемі айтыла бергендіктен қарғыстық қуаты әлсіреген. Психологиялық жағынан қарғыстарды айтуда түрлі эмоциялық сезімдер мен адамның жан-дүниесіндегі өзгерістер қарғыстың айтылуына негіз болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. Астана: Фолиант, 2013. Т. 93: Магиялық фольклор. – 432 бет.
2. Болғанбаев Ә. Қазақ тіліндегі алғыс және қарғыс мәнді тұрақты тіркестер//Қазақ тілі тарихы мен диалектологиясы мәселелері. Алматы, 1960.
3. Төлекова С. Қазақ тіліндегі алғыс пен қарғыс мәнді фразеологизмдер. Ф.ғ.к. ... дисс. Алматы, 1974.
4. Қасымова Ә.Ә. Орта түркі мәдениетіндегі қарғыс мәнді қалып сөздердің лингво-мәдени сипаты // https://tilalemi.kz/article/642
5. Кенесбаев І. Фразеологиялық сөздік. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2007.

УДК 378(075.8)

СМЫСЛОВОЙ ХАРАКТЕР СЛОВ-ПРОКЛЯТИЙ В КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ

Раманова А. А., к. ф.н., ассоциированный проф. ЗКИТУ.
Конырбай А. А., магистрант ЗКИТУ

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *В статье анализируется состояние исследованности слов-проклятий в казахском языке и мнения ученых о данном явлении, также разъясняются смысловые виды и формы слов-проклятий на примере языкового материала из художественной литературы, рассматривается специфика их использования в литературе.*

Ключевые слова: *казахский язык, слова-проклятий, смысловые виды.*

ӘОЖ 355.22(574.1)

КЕЙБІР КӨЛІК ТҮРЛЕРІНДЕ ЖҮКТІ ТАСЫМАЛДАУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Сарсенова А.Ж.
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Аннотация: *Азаматтық және көліктік заңдардың дамуы мен жетілірілуі теориялық және тәжірибелік тұрғыдан да өзекті болып табылатын көптеген шешілмеген мәселелерді туындатады. Жүк тасымалдау ережелерінің жетілмеуі және тәжірибеде қолдану үшін тиімсіздігі, сәйкесінше, цивилистика ілімінде жүкті тасымалдау шартының құқықтық табиғатын, олардың пәні мен мәнісін әрқалай түсінуге әкеледі. Қалыптасқан жағдайды көліктік міндеттемелердің экономикалық табиғатына сай келетін және жүкті жеткізу үрдісін ортақ құқықтық реттеудің талаптарына сай келетін ережелерді құрастыру жолымен түзетуге болады.*

Кілт сөздер: *азаматтық құқық, шарт, көлік, көлік құқығы, тасымалдау құқығы.*

Қазіргі көлік түрлерінде тасымалдау кешені – экономика саласындағы негізгі қызмет ету элементі болып табылады және өнімнің тиімділігін арттыруға, әсер етуге қабілетті, өндірістік процестерге ықпал ететін шикізат, отын, өнімдердің қалыптасуына септігін тигізеді.

Нарықтық экономикада автокөлік кәсіпорындары қосымша кіріс алу үшін көлік қызметі үдерісіне мүдделі, яғни әртүрлі қызметтер желісін дамыту, жұмыс әдістерін жетілдіру,клиенттердің өсіп келе жатқан қажеттіліктерін қанағаттандыру, келісім шарттарға келу және т.б. болып келеді.

Нарықтық қатынастарға көшу кезінде жүктерді көлік түрлерінде тасымалдаумен байланысты болады, сол себепті тудыратын қиындықтарды қарастырып, алдын-ала нәтижелер жасалуы керек.

Көлік саласын дамыту жаһандану және экономиканы күшейту жағдайында мемлекетіміздің басым бағытына айналып отыр. Өйткені, экономиканың және мемлекеттің бәсекеге қабілеттілігі әсіресе көлік-коммуникация кешенінің тиімді қызметіне байланысты болады. Осыған орай, көліктік қатынастарды құқықтық реттейтін Қазақстан Республикасының көлік құқығын зерттеу және талдау жүргізу оның даму келешегін айқындауға мүмкіндік береді.

Көлік құқығының жүйесіндегі азаматтық-құқықтық бастамаларға жүргізілген талдаулар олардың көлік құқығы үшін негіздер болып табылатыны туралы, көлік құқығын құрайтын нормалар қалайды деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасының көліктік саясаты тиісінше көліктік заңнамалардың дамуына ықпалын тигізеді. Осыған байланысты, көліктік заңнамаларды жетілдірудің негізгі бағыттарын айқындаудың маңызы зор. Қолданыстағы көліктік заңнамаға жүргізілген талдаулар кейбір мәселелерді айқындап береді, құқықтық актілердің бір-біріне қарама-қайшылығы, жеткіліксіздігі, көлік қызметі саласын реттейтін заңнамалардың түпкілікті қалыптаспауы. Көлік саласын құқықтық реттеу қазіргі кезеңде Қазақстан заңнамалары жүйесін жетілдірудің басым бағыттарының бірі болуы тиіс. Көліктік заңнамалардың сапалы болуымен еліміздің экономикасының қарқынды дамуы, әлемдік көлік жүйесіне кіруі тығыз байланысты.

Көлік құқығының дамуы көліктік қатынастардың жеке түрлерін (аралас тасымалдау, чартер бойынша) реттейтін құқықтық нормаларды жетілдіру бағытына жалғасады. Көліктегі жаңа инновациялық технологиялардың қолданылуы жүктерді тасымалдау шартының рөлін арттыруда. Мұндай мемлекеттік маңызды міндеттерді шешумен байланысты жүктерді тасымалдау бойынша тараптардың арасындағы қатынастарды құқықтық реттеуді жетілдіру қажет. Өйткені, қазіргі тасымалдаушы көліктік қызмет көрсету нарығында тек қана тасымалдаушы ретінде емес, сонымен бірге бүкіл тасымалдау үрдісінің ұйымдастырушысы ретінде де қызмет көрсете алады. Құқықтық қамтамасыз етудің жеткіліксіздігі көліктік қызмет көрсету нарығының дамуын тежейді. Қазіргі уақытта Қазақстанда тасымалдау институтын реттейтін нормалар индустариалды дамыған елдердің нормаларына және халықаралық конвенциялардың нормаларына сәкес келмейді.

Көлік қызметінің құқықтық және ұйымдастырушылық аспектілерін анықтайтын заңнамалық базаны негізінен алғанда қалыптасқан. Бірақ көлік саласының қызметін реттейтін заңнама нормалары халық аралық құқық нормаларының негізгі ережелерін ескеруі тиіс. Мұны

ұлттық және халық аралық көліктік заңнамалардың үйлесуі деп атайды. Ұлттық құқықтық даму үрдісі халық аралық құқықпен үйлесу жолымен іске асырыла отырып, дүние жүзі елдерінің арасында сауда және экономикалық қатынастардың дамуына септігін тигізеді.

Жүкті тасымалдау шарты көліктік шарттар жүйесінде басым орынды алады, яғни негізгі шарт болып табылады. Себебі дәл осы шарт материалдық құндылықтарды тасымалдаумен байланысты негізгі міндеттерді атқарады. Соған қарамастан, ҚР АК-де жүктерді тасымалдаумен байланысты қатынастарды құқықтық реттеу міндеттемелік шарттардың басқа түрлерін реттеумен салыстырғанда айтарлықтай ерекшеленеді.

Тасымалдау сияқты күрделі міндеттемені реттейтін ережелерге заң шығарушы жиырма шақты ғана баптарды арнаған (мәселен, салыстыру үшін ҚР АК-нің 25-тарауы сатып алу шартында жүздей бап бар). Жүк жөнелтуші, тасымалдаушы мен жүк алушының арасындағы қарым-қатынас негізінен ҚР АК-нің 34-тарауымен, арнайы көліктік заңдармен, тасымалдау ережелерімен реттелед

Жүкті тасымалдау шартының заңды табиғатына жүргізілген зерттеу жұмысы азаматтық құқық ғылымында біртекті көзқарастардың қалыптаспағанын байқатады. Жүкті тасымалдау шартының құқықтық табиғатына қатысты пікірталастар заң әдебиетінде кеңестік дәуірден бері толассыз жүргізіліп келеді.

Зерттеу тақырыбы бойынша зерттеу жұмыстарының көптігіне және олардың құнылығына қарамастан, көліктің жеке түрлерімен жүкті тасымалдау шартын құқықтық реттеуді жалпылама талдауға жеткіліксіз назар аударылған деп есептейміз.

Тасымалдау шарты — азаматтық құқықтағы ең маңызды шарттардың бірі, ол ұзақ уақыт бойы мердігерлік шартының жеке түрі ретінде қарастырылып келген болатын. Қазақстандық азаматтық құқықтың аумағында тасымалдау шартын дербес түрге бөліп қарастыру кеңестік мемлекеттің қалыптасу кезеңінде аяқталған ұзақ та қиын үрдістен өтті.

Кеңестік дәуірге дейінгі Ресей азаматтық заңнамасында тасымалдау шарты мердігерлік шарттың бір түрі ретінде қарастырылғанымен, азаматтық құқық ілімінде тасымалдау шартының дербестігі танылып, оны жан-жақты реттеу қажеттігі аталып өткен болатын. Мәселен, Г.Ф.Шершеневич азаматтық-құқықтық шарттарды жіктей отырып, қызмет көрсету туралы шарттардың қатарында тасымалдау шартын дербес көрсетеді және оған келесідей анықтама берген: «Тасымалдау шарты — бір тарапты, тасымалдаушыны, сыйақы үшін басқа тараптан, жөнелтушіден, қабылдап алынған заттарды құрлық жолымен немесе су жолымен, өзінің жылжымалы құралымен белгіленген жерге дейін жеткізуге және белгілі бір тұлғаға — қабылдап алушыға табыстауға міндеттейтін келісім»

Жүк тасымалдау шарты екі жақты болып табылады. Жүк тасымалдау шарты екі тарап – жүк жөнелтуші мен тасымалдаушының арасында жасалады, ал жүк қабылдаушы – осы шарт пайдасына жасалатын үшінші жақ деп танылады.

Жүк тасымалдау шарты өтеулі шарттарға жатады. Тасымалдаушының жүкті белгіленген мекенжайға жеткізу және оны қабылдаушыға табыстау міндетіне қарама – қарсы жүк жөнелтушінің жүкті тасымалдау жеткізгені үшін шартқа немесе тарифке сәйкес ақы төлеу міндеті тұрады. Жалпы пайдаланыстағы көлікпен тасымалдау орындалғанда тасымалдау ақысы бекітілген тарифке сәйкес анықталады.

Жалпы барлық көліктік заңдар жүк жөнелтушінің басты міндеті – тасымалдағаны үшін сыйақыны және тасымалдаушының басқа да шығындарын уақытылы төлеу міндетін орындамағаны үшін жауапкершілікті қарастырады. Теңіз көлігінде жүк тасымалдау бойынша жүкті қабылдап алушыға берген кезде ол келесідей төлемдерді төлеуге тиіс: алушы өзіне жүк берілген кезде тасымалдаушы жүк есебінен шығарған шығыстарды өтеуге, кеменің жүк түсіру портында босқа тұрып қалғаны үшін ақы төлеуге, сондай-ақ жалдау ақысын төлеуге және алына отырып жүк тасымалы жүзеге асырылған басқа құжатта көзделсе, кеменің жүк тиеу портында босқа тұрып қалғаны үшін төлем енгізуге міндетті, жалпы авария жағдайында авариялық жарна енгізуге міндетті, жалпы авария жағдайында авариялық жарна енгізуге немесе тиісінше қамтамасыз етіп беруге міндетті (Сауда мақсатында теңізде жүзу туралы Заңның 95-бабы).

Жүк тасымалдау бойынша көлік ұйымдарының тәжірибесінде жүк жөнелтуші сыйақыны төлеуден негізсіз бас тартса немесе уақытылы төлемесе, әрбір кешіктірілген күн үшін белгілі бір мөлшерде (мысалы, 0,1-0,5 процентке дейін) өсім төлейді, бірақ оның мөлшері сыйақының мөлшерінен аспауға тиіс. Бұндай даулар соттардың құқық қолдану тәжірибесінде жиі кездеседі.

ҚР АК-нің 699-бабында жүкті алушы тез бүлінетін жүкті алудан бас тартқан жағдайда мұндай жүкті сақтау мүмкін болмаған және оның бүлінуіне әкеп соғуы ықтимал жағдайда жүк жөнелтушінің оған қалай иелік ету керектігі жөнінде нұсқауы болмаса, тасымалдаушының жүкті салуға құқығы бар деп атап көрсетілген. Жүкті сатудан түскен сома тасымалдаушыға тиесілі соманы шегергеннен кейін нотариустың атына депозит шартымен салынады.

Жүк тасымалдау шарты көлік шарттары жүйесінде үстем жағдайға ие, яғни негізгі шарт болып табылады. Себебі дәл осы келісім материалдық құндылықтарды тасымалдауға байланысты негізгі міндеттерді орындайды. Дегенмен, ҚР МК-да жүк тасымалдаумен байланысты қатынастарды құқықтық реттеу Міндеттемелік шарттардың басқа түрлерін реттеумен салыстырғанда айтарлықтай ерекшеленеді. Тасымалдау сияқты күрделі міндеттемені реттейтін ережелерге заң шығарушы тек жиырмаға жуық баптарды арнады (мысалы, салыстыру үшін ҚР АК 25-тарауы сатып алу-сату шартында жүз баптан тұрады). Жүк жөнелтуші, тасымалдаушы және жүк алушы арасындағы қатынастар негізінен ҚР АК 34-тарауымен, арнайы көлік заңнамасымен, тасымалдау ережелерімен реттеледі.

Азаматтық және көлік заңнамасын дамыту және жетілдіру көптеген шешілмеген проблемаларды тудырады, олар теориялық және практикалық тұрғыдан өзекті. Практикалық қолдану үшін жүктерді тасымалдау ережелерінің жетілмегендігі мен тиімсіздігі сәйкесінше жүктерді тасымалдау шартының құқықтық сипатын, олардың мәні мен мәнін азаматтық ілімде әр түрлі түсінуге әкеледі. Қазіргі жағдайды көлік міндеттемелерінің экономикалық сипатына сәйкес келетін және жүктерді жеткізу процесін жалпы құқықтық реттеу талаптарына жауап беретін ережелер жасау арқылы түзетуге болады. Бұл мәселені шешу зерттеу нысаны болып табылатын шарттың құқықтық табиғатын және олардың негізіндегі экономикалық қатынастарды нақты зерттеу қажеттілігін анықтайды.

Жүк тасымалдау шартының заңды табиғаты бойынша жүргізілген зерттеу жұмыстары Азаматтық құқық ғылымында біртекті тәсілдер қалыптаспағанын көрсетеді. Жүк тасымалдау шартының құқықтық табиғаты туралы пікірталастар кеңес заманынан бері заң әдебиетінде жүргізіліп келеді. Зерттеу тақырыбы бойынша зерттеу жұмыстарының көптігіне және олардың құндылығына қарамастан, жекелеген көлік түрлерімен жүктерді тасымалдау шартын құқықтық реттеуді жалпылама талдауға жеткілікті көңіл бөлінбейді деп санаймыз.

Тасымалдау шарты-ұзақ уақыт бойы келісімшарттың жеке түрі ретінде қарастырылған Азаматтық құқықтағы маңызды шарттардың бірі. Қазақстандық азаматтық құқық аумағында тасымалдау шартын дербес түрде қарау Кеңес мемлекетінің қалыптасу кезеңінде аяқталған ұзақ және күрделі процесс болды.

Кеңес дәуіріне дейін Ресейдің азаматтық заңнамасында тасымалдау шарты Келісім-шарттың бір түрі ретінде қарастырылса да, азаматтық құқық доктринасында тасымалдау шартының тәуелсіздігі мойындалды және оны жан-жақты реттеу қажеттілігі атап өтілді. Сонымен, Г. Шершеневич азаматтық-құқықтық шарттарды, қызмет көрсету туралы шарттардың ішінде жіктей отырып, тасымалдау шартын өз бетінше көрсетеді және оған мынадай анықтама береді: "тасымалдау шарты — бір тарапты, тасымалдаушыны сыйақы үшін, екінші тараптан сыйақы үшін жөнелтушіні, қабылданған заттарды құрлық немесе су жолымен, өзінің жылжымалы құралымен баратын жеріне дейін жеткізуді және нақты алушы тұлғаға беруді міндеттейтін келісім" [1].

Кеңестік кезеңде біртіндеп тасымалдау, шарттық қатынастар таныла бастады. Өткен ғасырдың 20-50 жылдарындағы социализм дәуіріндегі жоспарлау жүйесіне сәйкес тасымалдау әкімшілік сипатта болғандықтан, тасымалдау қатынастарының шарттық сипатына күмән келтірілді. Азаматтық ғалымдар жүктерді тасымалдау жоспарлау актілері негізінде пайда

болғандықтан, жүкті тасымалдауға беру және қабылдау теміржол ұйымы мен жүк жөнелтуші үшін міндетті болып табылады, сондықтан оны келісім-шартпен ресімдеудің қажеті жоқ деп санайды. Осыған байланысты тасымалдау қызметі туралы түсінік біржақты болды.

1961 жылы КСРО мен одақтас республикалардың азаматтық заңнамасының негіздерін қабылдауға байланысты жүктерді, жолаушыларды, қол жүктерін тасымалдау шарттары бекітілді (72-77-Б.). Осылайша, құқықтық әдебиеттерде тасымалдаудың шарттық сипаты анықталды. Одақтық республикалардың, оның ішінде 1964 жылғы Қазақ ССР АК 34-тарауында "тасымалдау" деген атпен көлік ұйымдары мен клиенттер арасындағы қатынастарды реттейтін тасымалдау шартының құқықтық негіздері тиянақты бекітілген (363-376-Б.). Көрсетілген заңнама негізінде тасымалдау ережелері КСРО темір жолдарының жарғысымен (1964), КСРО Сауда мақсатында теңізде жүзу Кодексімен (1968), Қазақ КСР автомобиль көлігінің жарғысымен (1970) нақтыланды және жан-жақты регламенттелді.

Нарықтық экономикадағы бетбұрыстар негізінде шарттар жасасу еркіндігі қағидаттарына негізделген Қазақстанның егемендігі мен тәуелсіздігінің орнығуымен ҚР АК 688-бабында бекітілген нормалар тасымалдау қатынастарының шарттық сипатына қатысты пікірталастар үшін негіз болды.

ҚР АК 688-бабына сәйкес жүк тасымалдау тасымалдау шарты негізінде жүргізіледі.

Жүкті тасымалдау шарты бойынша бір тарап (тасымалдаушы) өзіне екінші тарап (жүк жөнелтуші) сеніп тапсырған жүкті межелі пунктке жеткізуге және оны жүкті алуға уәкілетті тұлғаға (алушыға) беруге міндеттенеді, ал жүк жөнелтуші шартқа немесе тарифке сәйкес жүк тасымалына ақы төлеуге міндеттенеді. Жүк тасымалдау шарты көлік құжатын, коносаментті, тауар-көлік құжатын немесе көлік туралы заңнамалық актілерде көзделген жүк тасымалдаудың өзге де құжатын толтыру жолымен ресімделеді (ҚР АК 689-Б.).

Жоғарыда келтірілген анықтамадан жүк тасымалдау шартының заңды сипатын келесідей сипаттауға болады: Нақты, екі жақты, өтелетін келісім. Жүктің нақты болу себебі тасымалдаушының міндеттемесі жөнелтушіден жүкті қабылдау кезінде пайда болғандығымен түсіндіріледі. Кемені жалдау (чартер) шартын жасасу жолымен ғана жүкті теңіз арқылы тасымалдау шарты консенсуалды шарт болып есептеледі. Тасымалдау шартының консенсуалдық сипаты тараптар өзара келіскен талаптар негізінде жүкті межелі жерге тасымалдау міндеті туындаған кезден бастап айқындалады. Ал нақты шартта міндеттеме жүкті тасымалдау үшін беру фактісінен туындайды.

Жүк тасымалдау шарты көлік құжатын, коносаментті, тауар-көлік құжатын немесе көлік туралы заң актілерінде көзделген жүк тасымалдаудың өзге де құжатын толтыру арқылы ресімделеді. Демек, жүкті тасымалдау шарты жөнелтушіден жүкті қабылдаған және оған көрсетілген құжаттардың бірін берген сәттен бастап жасалған болып саналады.

Жүкті тасымалдау шартының мәні тасымалдаушының жүкті жөнелту орнынан жеткізу орнына дейін жеткізуі және оны жүк алушыға беруі болып табылады. Жүктерді тасымалдауды ұйымдастыру шартынан айырмашылығы нақты жүктерді тасымалдауды көздейді. Сондықтан, құқықтық әдебиеттерде оны белгілі бір жүкті тасымалдау туралы келісім деп атайды [2].

Кеңес заманында және бүгінгі күні автомобиль тасымалы шартының консенсуалдық сипатын негіздейтін пікірлер бар. Мұндай пікір бойынша, жүкті тасымалдауға жіберер алдында алдымен автомобильді жүк жөнелтушінің аумағында орналасқан тиеу орнына беру туралы келісім жасалады, аталған міндеттер шарт жасасудан туындайды [3]. Бұл пікірдің себебі-автомобиль көлігінде бір жылға дейін ұзақ мерзімге тасымалдау шарты жасалады.

Жақында құқықтық әдебиеттерде тасымалдау шартын нақты шарт ретінде сипаттайтын заңды сипатқа күмән келтірілді. Себебі, тасымалдау шартының аумағы тасымалдау шартының жүйесіне әртүрлі ұйымдастырушылық жағдайларды енгізу арқылы кеңейеді. Бұл тасымалдау шартына қатысты қалыптасқан теориялық көзқарастарды түпкілікті қайта қарауды талап етеді.

Қазақстан Республикасының автомобиль көлігі туралы қолданыстағы Заңының 33-бабына сәйкес тасымалдаушы автомобиль көлігімен жүк тасымалдау ережелеріне және Шартқа сәйкес жүктерді автомобильмен тасымалдау үшін жарамды автокөлік құралдарын жүктерді автомобильмен тасымалдауға арналған өтінімде (тапсырыста) немесе шартта

белгіленген мерзімдерде тиеу үшін беруге міндетті. Бұл норма ҚР АК 696-бабына негізделеді. Тасымалдау шартын консенсуалды деп танитын пікірлерге міндеттеменің пайда болуына негіз болатын күрделі заңды құрамға Тапсырыс кіреді: жүк жөнелтуші тапсырысты берген және оны тасымалдаушы қабылдаған кезде, яғни тараптар жүкті кейіннен тасымалдау мақсатында тасымалдау құралын беру және оған жүк тиеу жөніндегі еркін білдіретіндігін атап көрсетеді [4]. Мұндай пікірді сынға ала отырып, нақты келісім ретінде тасымалдау шартының құқықтық сипатын қолдайтын пікірлер жиі айтылады. Ол бойынша жүкті тасымалдауға беруге және оны тиеу үшін автомобиль көлігін беруге байланысты туындайтын қатынастар шарттық қатынастар болып табылады және жүкті автомобильмен ұзақ мерзімді тасымалдау шартымен реттеледі. Бірақ бұл келісім келісім шартына жатпайды, оның аты айтып тұрғандай, бұл тасымалдауды ұйымдастыру туралы келісім [5].

Әдебиеттер тізімі

1. Шершеневич Г.Ф. Курс торгового права: По изд. 1908 г. — (Классика российской цивилистики). — Т. 2. — М., 2003. —С. 209.
2. Гражданское право России. Обязательственное право: Курс лекций. — Ч. / Отв. ред. О.Н.Садиков. — М.: БЕК, 1997.— С. 117–118.
3. Пугинский Б.И. Коммерческое право России. — М., 2000. — С.
4. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Кн. 4: Договоры о перевозке, буксировке, транспортной экспедиции и иных услугах в сфере транспорта. — 4-е изд., стер. — М.: Статут, — С. 407.
5. Шварц Х.И. Правовое регулирование перевозок на автомобильном транспорте. — М., 1966. — С. 27–29.

УДК 355.22 (574.1)

ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПЕРЕВОЗОК ГРУЗОВ НА НЕКОТОРЫХ ВИДАХ ТРАНСПОРТА

Сарсенова А. Ж.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск

Аннотация: *Развитие и совершенствование гражданского и транспортного законодательства порождает множество нерешенных проблем, которые актуальны как в теоретическом, так и в практическом плане. Несовершенство и неэффективность правил перевозки грузов для практического применения приводят, соответственно, к различному пониманию в учении цивилистики правовой природы договора перевозки грузов , их предмета и сущности. Сложившуюся ситуацию можно исправить путем составления положений, соответствующих экономической природе транспортных обязательств и отвечающих требованиям общего правового регулирования процесса доставки грузов.*

Ключевые слова: *гражданское право, договор, транспорт, транспортное право, право на перевозку.*

УДК 331.361.2:11

ИНТЕРБЕЛСЕНДІ ӘДІС-ТӘСІЛДЕР ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУ

Утебаева А.Х., Макашева Ф.Н.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университет, Орал

Аннотация: *Тіл үйрену барысында жаңа технологияларды қолдана отырып, педагогикалық қалыптасқан жазу, тыңдау, түсіну, сөйлеу дағдыларын қалыптастыруға әбден болады. Ақпараттық технологияларды ағылшын тілі сабағында қолдану оқушылардың ойлау және өздік жұмыс жасау белсенділігін арттырады, сөйлеу мен шығармашылық қабілетін дамытады. Жаңа жағдайларда оқытушы дәстүрлі оқу құралдарын ғана емес, сонымен қатар ақпараттық – коммуникациялық технологияларды пайдалануға тиіс.*

Кілт сөздер: *Инновациялық оқыту технологиялары, интерактивті оқыту, ақпараттық мәдениет, интеграциялық сабақтар, интернет жүйесі, кабинет мультимедиалық,ақпараттық – коммуникация, электрондық білім беру, компьютерді жылдамдық, анықтамалық материал.*

Қазақстан Республикасы «Білім туралы» Заңының 8-бабында «Білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі – оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу» деп атап көрсеткен. Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев жолдауында айтқандай: «Болашақта өркениетті дамыған елдердің қатарына ену үшін заман талабына сай білім қажет. Қазіргі кезде ақпараттық-коммуникациялық технологияны дамыту білім беру саясатының ажырамас бөлігі болып табылады. Ақпараттық – коммуникациялық технологиялар саласындағы алдыңғы қатарлы жетістіктерді пайдаланып, білімнің жаңа деңгейі мен сапасына қол жеткізуге ұмтылу алға қойған мақсаттардың бірден-бірі. Бүгінгі таңда жас ұрпаққа пәнді тиімді ұғындырудың бірі –жаңа ақпараттық – коммуникациялық технология негіздері болып табылады. Ақпараттық технологияларды ағылшын тілін оқыту үдерісінде пайдалану оқушылардың жан-жақты білім алуына жол ашып, мемлекетіміздің үш тұғырлы тіл саясатына сай жақсы, жан-жақты дамыған оқушы иесі ретінде танылуларына негіз бола алады. Инновациялық оқыту технологияларды білім беру жүйесін дамыту ісіне берері мол. Оларды қолдану оқушының өздігінен сабаққа дайындалу деңгейін арттырады; оқу үдерісін жүргізуді қызықты етеді; шығармашылық жағынан бұрын болмаған кәсіби дағдыларды қалыптастырып, жаңа мүмкіндіктер туғызады [1].

Оқыту процесі барлық оқушылардың тұрақты белсенді өзара қарым-қатынасы арқылы жүзеге асырылады. Оқушы мен мұғалім оқытудың тең құқылы субъектісі болып табылады. Шет тілін үйренуде интерактивті оқыту моделін пайдалану - өмірлік ситуацияларды моделдеуді, рольдік ойындарды қолдануды, мәселені бірлесіп шешуді қарастырады.

Оқу процесінің қандайда бір қатысушысын немесе идеяны, яғни, жақсы оқитындарға ғана назар аудару сияқты ерекшелеуді шектейді. Бұл моделге адамгершілікпен, демократиялық жолмен келуді үйретеді. Интерактивтік оқыту технологиясы – бұл коллективтік, өзін-өзі толықтыратын, барлық қатысушылардың өзара әрекетіне негізделген, оқу процесіне оқушының қатыспай қалуы мүмкін болмайтын оқыту процесін ұйымдастыру. Шет тілін үйретуде интерактивтік оқыту технологиясы:

1) Жұптасып жұмыс істеу.
2) Ротациялық (ауыспалы) үштік.
3) Карусель - Айналмақ.
4) Шағын топтармен жұмыс.

5) Аквариум.
6) Аяқталмаған сөйлем.
7) Миға шабуыл /Мозговой штурм/.
8) Броундық қозғалыс.
9) Есептеу ағашы. /Дерево решений/
10) Өз атынан сот. /Суд от своего имени/
11) Азаматтық тыңдау.
12) Ролдік /іскерлік/ ойын.
13) Сығымдау методы. /Метод пресс/
14) Өз позицияңды ұстан.
15) Дискуссия.
16)Дебаттар.

Педагогикалық технологиялар арқылы ағылшын тілі пәнін меңгертуде мынадай түйінді мәселелер өз шешімін табады:

- оқушылардың тілді тереңірек танып-білуіне, өз ойын ағылшын тілінде еркін білдіруге қажетті дағдыларды игеруіне оң ықпал етеді;
- ағылшын тілінің практикалық бағытына басымдылық берілетіндіктен, оқушының білімді өмірде қолданудың маңызы жайында түсінігі дамиды;
- оқушының танымдық қабілеті мен ақпараттық мәдениеті қалыптасады;
- оқушылар проблемаларды ынтымақтастықта шешу қажеттілігін түсінеді

АКТ-ны қолдану оқушы үшін өте қызықты, әрі нәтижелі болады. Тіл үйрену барысында жаңа технологияларды қолдана отырып, педагогикалық қалыптасқан жазу, тыңдау, түсіну, сөйлеу дағдыларын қалыптастыруға әбден болады. Ал енді психологиялық жағына келетін болсақ, қазіргі уақыт ағымындағы оқушылардың әрқайсысының үйлерінде әдетте көптеген ойындары бар компьютерлер,ноутбуктар, видеолар мен телевизор бар болғандықтан, олар қоршаған ортаны осындай тәсілмен қабылдауға үйренген. Жаңа технологиялардың мүмкіндіктері оқушыларға оқу бағдарламаларын оқып, тіл үйренуде де сәтті қолданылатынын түсіндіруге мүмкіндік беріп, шығармашылық белсенділікті дамытуға, пәнге деген қызығушылықты арттыруға, тыңдау мен сөйлеу дағдыларын үйренуге ең жақсы жағдайларды жасауға әсер етіп, нәтижесінде сапалы білім алуын қамтамасыз етеді. Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды ағылшын тілі сабақтарында қолданудың негізгі мақсаттары: тілді үйренуге деген мотивацияларының артуы, тілдік компетенцияны дамыту, өзге тілдегі мәтіндерді түсіне білу, сондай-ақ ақпаратты байланысқан және дәйектелген күйінде бере білу, лингвистикалық білім көлемінің артуы, тілін үйреніп жатқан елдің әлеуметтік мәдени құрылымы туралы білімнің толығуы, ағылшын тілін өз бетімен үйренуге даярлық пен қабілеттілікті дамыту.Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды әдістемелік, дидактикалық, педагогикалық және психологиялық принциптердің тұтас комплексін жүзеге асыруға көмектеседі, таным процесін қызықты және шығармашыл етеді, әрбір оқушы үшін жеке дара жұмыс қабілетін ескеруге мүмкіндік береді [2]. Жаңа технологияларды практикада қолдану оқушылардың танымдық белсенділігін арттырудың жаңа түрін ашады, нәтижесінде жаңа білім ашылады, оқушылардың танымдық белсенділігі дамиды, білімді өз беттерінше толықтырады, ақпараттар ағымында іздеу және бағдарлауға үйренеді.

Ақпараттық – коммуникациялық технологияны сабақтарда қолдану келешек ұрпақтың жан – жақты білім алуына, іскер әрі талаптты, шығармашылығы мол, еркін дамуына жол ашатын педагогикалық, психологиялық жағдай жасау үшын де тигізер пайдасы аса мол.Қазіргі заманғы ұстазға қойылатын талап оқушының өз бетінше оқуына қарқынды түрде көмектесіп, оның сабаққа деген қызығушылығын ояту, сонда ғана оқушы жаңаны тануға талпынып, білімін арттыруға тырысады. Жалпы оқыту жүйелерінде педагогикалық жаңа технологиялар кеңінен орын алып келеді. Бүгінгі таңда сабақты мультимедиалық кабинетте өткізу, шет тілі сабағында компьютер жүйесін қолдану ұстаздың да, оқушының да жұмысын жеңілдетеді, оқушылардың ынтасын арттырады. Сабақтарда деңгейлік тапсырмаларды, сызбаларды,

көрнекіліктерді қолдану оқушылардың қабылдауын жетілдіреді.Ағылшын тілі сабақтарында тест жұмыстарын өткізу, грамматикалық тапсырмаларды орындау, мәтін тындату жұмыстарын оқушылар аса қызығушылықпен орындайды[3]. Мультимедиалық кабинетте өткізілетін сабақтарда орындалатын тапсырмалар мен тест жұмыстарының нәтижесі сол сәтте тексеріліп, әр жіберілген қателерге талдаулар жасалып, уақыт үнемді пайдаланылады. Интеграциялық сабақтар өткізуде компьютер жүйесін қолдану өте тиімді. Экран бетіндегі жаңа сөздер, түрлі – түсті грамматикалық кестелер оқушылардың қызығушылығын, есте сақтау қабілеттерін арттырады. Мультимедиалық кабинетте өткізілген сабақтарды интерактивті тақтаның ерекше мүмкіндіктерін тимді пайдалана отырып, көздеген мақсатқа жетуге болады.Мектептегі технологияларға мыналар жатады: теледидар бағдарламалары, сандық теледидар, интернет/ WWW, ұялы телефон, ұтқыр қондырғылар, компьютер/ноутбук. Сандық бейнені (видео) қолдану.Мектептегі компьютерлік сынып интернет жүйесіне қосылғандықтан сабақтарымда АКТ кеңінен қолданамын. Сонымен қатар оқушы да интернеттен материал ғана іздеп қоймайды, әлемдік байланыс торабына кіруді де үйренеді, электрондық оқулықтармен жұмыс жасайды. Электрондық оқулықтар мен компьютерлік оқу әдістемелік құралдарды өз дәрежесінде қолдана білу оқушылардың үйренген білімдерін өз беттерінше қолдана білуге, дүниені аз уақытта танып білуге мүмкіндік береді. Интернет ресурстарын қолдану мүмкіндіктері өте үлкен және оқушылар мен оқытушыларға қажетті кез-келген ақпараттарды, жер шарының қай жерінен болса да алуға мүмкіндік береді [4].

Ақпараттық технологияларды ағылшын тілі сабағында қолдану оқушылардың ойлау және өздік жұмыс жасау белсенділігін арттырады, сөйлеу мен шығармашылық қабілетін дамытады. Жаңа технологияларды қолданған оқытушы сабағын көрнекі және белсенді ете алады.Жаңа жағдайларда оқытушы дәстүрлі оқу құралдарын ғана емес, сонымен қатар ақпараттық – коммуникациялық технологияларды пайдалануға тиіс. Бүкіләлемдік желі, электрондық білім беру ресурстары өз оқушыларының, сондай-ақ өзінің білімін кеңейткісі келетін оқытушы- пән мұғалімі үшін жақсы көмекші бола алады . Оқытушы компьютер үйренушілердің өз бетімен жұмысын ұйымдастыратын және әсіресе тілдік және сөйлеу материалымен жаттықтыру жұмысы процесінде оны басқаратын құрал болып табылады. Бұл қолданылатын жаттығулар мен әдістемелік тәсілдер сипатын анықтайды.Төмендегілер көбірек жиі қолданылады:

1. Сұрақ- жауаптық диалог. Үйренушінің жұмыс мәні негіз бен сұлба ретінде сұрақта жазылған тілдік материалды пайдаланып, компьютерлдік сұрақтарына тура жауаптар беруден тұрады.
2. Ішінара жауаппен диалог. Компьютерге жауап беру үшін үйренуші болжанылатын нұсқалар қатарынан біреуін таңдайды.
3. Еркін құрастырылатын жауаппен диалог. Мұндай диалогты компьютер жауаптың дұрыстығын «танып», бағалай білуі үшін оның қойған әрбір сұрағына жауаптарлы барлық мүмкін нұсқаларымен бағдарлама қамтамасыз етеді.
4. Бос орындарды толтыруға жаттығулар. Компьютер үйренушіге бос орындармен мәтінді немесе ұсыныстар жинағын ұсынады. Шет тіліне аударып, қажетті түрде қолдану қажет орыс сөздері түріндегі сыбыр сөзді пайдаланып бос орындарды толтыру қажет. Сондай-ақ компьютер ұсынғандардың ішінен таңдап, бос орындарды сөздермен немесе сөз тіркестерімен толтыруға болады.
5. Сөздікті білуін өзі бақылауға арналған жаттығулар. Мұндай жаттығулардың нұсқалары мүмкін: а) Компьютер аудару үшін сөздер тізімін ұсынады; б) Компьютер сөздердің екі тізімінің арақатынасын белгілеп (орыс және шетел), екі тілде бұл сөздердің балама жұптарын табуды ұсынады; в) Компьютер шетелдік сөздердің екі тізімінің арақатынасын белгілеп, синонимдер мен антонимдер жұбын анықтауды ұсынады; г) Компьютер шет сөздерінің тізімін және бұл сөздердің дефинация тізімін ұсынады.
6. Компьютерлік бағдарламалар (компьютерлік оқытудың шетелдік тәжірибесінен

Компьютермен тұрақты жұмыс оқытушыға лексикалық материалды, грамматикалық құбылыстарды істеп шығуға, жазуды дамытуға, тілдік сөйлеуге дайындыққа өзінің

компьютерлік жаттығуларын құруға мүмкіндік береді. Оқытушы білімдер деңгейі мен оқулықтарға бейімделген, тілдік шеберліктерді дамытуға әр түрлі жаттығулар әзірлеп шығара алады. Нақты дағдылар мен шеберліктерді қалыптастыру таңдап алынған материалдың негізінде қызмет қағидасы бойынша жүзеге асырылады. Және де оқушылардың психологиялық жастық еркшеліктерін, жай механикалық есте сақтау емес, жауапты құрастыруды қажет ететін ойлау тапсырмаларына бағдарлану қабілетін ескеру қажет. Компьютерді неғұрлым күрделі жаттығулар жасау үшін оқу процесіне қосқан жөн. Бір мысал келтірейік. «Жұмыс іздеу» ойындық жаттығуы

Оқушыларға мынадай тапсырма беріледі: Сіздер жұмыссыз қалып, мамандық бойынша жұмысқа орналасқыларың келеді. Өздеріне көңілден шығатын жұмыстың барлық мүмкін нұсқаларын іздеңіздер. Жұмыстың мүмкін нұсқалары мен қбылдау жағдайлары туралы деректер банкі сәйкес компьютерлік бағдарламада жазылған. Үйренуші пернені басумен «Жұмыс іздеу?» бағдарламасын шақыртады. Дисплейдің экранында бір уақытта жауаптар да жазылған шет тілде нөмірленген сұрақтардың бірінші сериясы пайда болады. Мұндай жауап сұрақтар бестен аз емес, оларда өнделгенлексика жазылған. Міне, мысалы, адамның кәсібі туралы сұрақтар сериясы: 1.Do you want to work as a worker? 2. Do you want to work as a teacher? 3. Do you want to work as a doctor? 4. Do you want as an engineer? etc. Үйренуші сұрақты және ол үшін қажетті ақпарат жазылған жауапты таңдайды, және сұрақтың нөміріне сәйкес келетін санмен пернені басады. Одан әрі сұрақ- жауаптардың келесі сериясы пайда болады. Егер жауаптар дұрыс таңдалса, онда компьютер қорытынды жасайды (мысалы): «Сізге инженердің лауазымы ұсынылады, сіз барлық тапсырманы дұрыс орындап шықтыңыз және тілдік материалды жақсы үйрендіңіз». Ойын процесінде компьютер өз клиентінің назарын қойылатын тілдік материалдың қиындықтарына бағыттай алады. Мысалы: «Жекеше түрлі үшінші жақта етістіктерге - s жалғауы қосылатындығына көңіл бөліңіздер және т.б. Сондай – ақ компьютерді жылдамдықпен оқуға пайдалануға болады. Мұндай жаттығуларды орындау оқушыларға тапсырма беруге ғана емес, сонымен қатар әрбір орындалған жаттығуға баға беріп, олардың жұмысын қадам- қадам түзетуге мүмкіндік береді. Осылайша ең болмағанда жасалған қателерді талдауда оқушылардың әрбір жұмысын тексеру қажеттілігі болмай қалады. Бұның бәрін компьютер орындайды. Оқушылардың жұмысын ынталандыратын мүмкін түсіндірмелер аса маңызды рөлді атқарады. Оқушыларға олардың жұмысына көңіл бөлулер, олар жіберге қателерге қатысты ықыласты ескертулер, ұсынылатын бағдарлама олардың көбірек белсенді қызықты орындауына жағдай жасайтын дем беретін репликалар ұнайды. Қарым- қатынастағы игі ниеттілік оқушылардың ақпаратты жақсы қабылдауының психо- физиологиялық алдағы қатарлы заңдылықтарының бірі болып табылады. Сондықтан буферлерге жауап дұрыс, «дұрыс», «қате», «сіздің жауабыңыз түсініксіз» секілді қарапайым сөздерді енгізген емес, мүмкіндігінше оқушылардың әрекеттеріне қарым- қатынасты білдірген дұрыс. Мысалы: «Жарайсың!», «Өте жақсы», «Өкінішке орай, сіз қателестіңіз, тағы да жауап беріңіз», «Сіздің жауабыңызды үлгімен салыстырып, тапсырманы тағы бір рет мұқияттырақ орындауға тырысыңыз. Сәттілік тілейміз!». Жұмысты қорытындылаған кезде бағаны жай қою емес. сондай-ақ оған түсіндірме берген маңызды.

Компьютерге сондай-ақ оқушылардың әр түрлі контингенті үшін грамматика (ереже, қандай да бір өзге грамматикалық түрлердің қолданылу кестесі, етістіктердің жіктелуі және басқаруылуы және т.б.) және лексика (берілген сөздің негізгі сөз тіркестерін, оның синонимдері мен антонимдерін көрсетумен) бойынша анықтамалық материалды, оқу және айту ережесін, лигвоелтану және тарихи ақпаратты және т.б. енгізуге болады. Қажетті анықтамалық материалды іздеу үшін компьютерді пайдалану оқушыларды сәйкес сөздікті немесе анықтамалықты іздеуден құтқарады, бұл уақытты көп ұтуға мүмкіндік береді.

Жаңа педагогикалық технология баланың жетілген тұлға ретінде дамуы үшін маңызы зор. Ал осы жаңа технология таратушы, үйретуші, өзінің шығармашылық еңбегінде жүйелі қолданушы, насихаттаушы ол- мұғалім. Жаңаша ойлай білсең ғана ұстазсың.Сол себептенде жаңа технологияны енгізуші таратушы тұлғаға үлкен талаптар қойылып отыр. Менің ойымша, шетел тілі сабақтарында жоғарыда көрсетілген әдіс тәсілдерді , компьютерді қолдану

оқушылардың шетел тілі сабақтарында шығармашылық, актерлік, логикалық ойлау қабілеттерімен қоса белсенділігін жетілдіріп, қызығушылығын арттырады. Сондықтан сабақты бір сарынды өткізбей, түрлендіріп, тартымды өткізу, оқулықпен шектеліп қоймай, қосымша материалды да пайдалану әр ұстаздың шеберлігіне байланысты болмақ. Аталған технологиялар арқылы өтетін оқу үрдісі оқушының жаңаша ойлау қабілетін қалыптастырып, шығармашылық қабілетін дамытып, қалыптасуларына жол ашады.

Әдебиеттер тізімі:

1.Азимов Э.Г., Вильшинецкая Е.Н « Материалы интернета на уроке английского языка ». Иностранные языки в школе -2001.,№1,стр.96.
2.Карпова А.С «Интернет в подготовке будущих учителей иностранного языка». Иностранные языки в школе.-2002. №4, стр.73.
3.Нұрланбекова Е. «Шетел тілін оқытуда бейнефильмдерді қолдану», Шетел тілін оқыту методикасы, №2, 2005ж. 17-18 беттер. Петрова, Светлана Владимировна, Рудавин, Олег Николаевич. Английский язык , сборник тем.-2005, стр.18.
4.Тубышева Қ., «Модульдік оқыту техналогиясын ағылшын тілі сабақтарында қолдану», Оқыту – тәрбиелеу технологиясы, №4, 2007ж..35-36 беттер.

УДК 331.361.2:11

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Утебаева А.Х., Макашева Ф.Н.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, Уральск

Аннотация: *В процессе изучения языка с использованием новых технологий возможно развитие педагогических навыков письма, аудирования, понимания, речи. Использование информационных технологий на уроках английского языка повышает активность мышления и самостоятельной работы учащихся, развивает речьи творческие способности. Учитель должен использовать не только традиционные учебники, но и информационно-коммуникационные технологии.*

Ключевые слова: *инновационные технологии обучения, интерактивные обучения, информационная культура, уроки интеграции, интернет, мультимедийный класс, информация и общение, электронное обучение, скорость компьютер, справочные материалы.*

Содержание

	Технические науки	
1	**Ахметжан С.З., Жигеров А.А., *Купешова А.С.** Модернизация системы подогрева на нпс Атырау	4
2	**Беккалиев Н.М. , Шакешев Б.Т., Чумаченко Н.Г**. Использование вторичных ресурсов для производства строительных материалов	10
3	**Беляев А.П., Садыкова Л.А.** Роль микрокотроллеров в современном мире	14
4	**Ибраимов А.А., Ихсанов К.А., *Шаненов Н. Н.** Құйынды құбырларды қолданып, жоғары тұтқырлы мұнай қабаттарына жылулық әсер ету тиімділігі	17
5	**Ихсанов К.А., Овчинников К.Н., Калешева Г.Е., Амангалиев Е.** Формирования расположения и выявления месторождений тяжелых битумов в солянокупольных областях	20
6	**Курамысов И., Жубаншев Б.У., Аманова Б.Н.** Эффективность технического перевооружения участка цеха по обслуживанию и ремонту насосно-компрессорных труб на предприятии нефтегазовой отрасли Казахстана	24
7	**Омаров А.Н[1]., Бралиев М.К[2]., Махсоткалиева Д.А[2].** Бүріккіштің бүрку бағытының орналасуы мен форсунка бұрышының негіздемесін талдау	29
8	**Тауышев О. У., Мақсотова А.Б.** Разработка технологических параметров производства эффективной стеновой керамики на основе местного сырья	34
9	**Тауышев О. У., Мақсотова А.Б. Мамешов Р.Т.** Органическая добавка для нейтрализации химической агрессивности древесного наполнителя в глиноцементных композитах	37
10	**Умерешова С.Г.** Энергоэфективность жилых зданий нового поколения	41
11	**Утешева Г.Ш., Ғайнешова А.М., Керешов Е.А.** Білім беруде инновациялық технологияларды қолдану ерекшеліктері	44
	Естественные науки	
1	**Атаманова О.В., Толеуова Р.Н.** Өндіріс орындарына су тарту жүйелеріндегі ағынды суларды тазартуға арналған көп құрамды сорбциялық сүзгі	47
2	**Байтлесов Е.У. Днекешев А.К.** Степень распространения и этиология субклинического мастита у коров в ТОО «Ізденіс»	50
3	**Кейкиева К.К.** Субъекты предпринимательства на рынке ветеринарных услуг в Казахстане	54
4	**Кейкиева К.К., Тажбаева Д.Т.** Жеке ветеринариялық практикада ветеринариялық қызметтер нарығын сегменттеу	57
5	**Лиманская В.Б., Ихсанова С.А., Бегайдарова К.Д.,*Яшков И.А.** Мелиоративное состояние орошаемых земель Западно-Казахстанской области	60
	Педагогические науки	
1	**Джонисова Г.К., Эрдынеева К.Г.** Психолого-педагогические аспекты формирования профессиональной компетентности будущего специалиста в колледже	63
2	**Иргалиев А.С., Хайруллина Я.С.** Мұғалімнің кәсіби имиджін қалыптастырудың мәселесін зерттеудің әдіснамалық-психологиялық негіздері	69
3	**Иргалиев А.С., Хайруллина Я.С.** Мұғалімнің кәсіби имиджі психологиялық зерттеу объектісі ретінде	73
4	**Сабыр М.Б., Мушаев В.Н.** Проблема изучения взаимосвязи средневековых письменных памятников (тюрко-монгольский регион)	78

5	**Султангалиева А.А.** Обучение профессионально ориентированному иностранному языку в неязыковом вузе	81
6	**Шалаев Б.Б.** Физкультура и спорт как средство восстановления после больших нагрузок	86
7	**Шканова Б.Ә.** Абай шығармаларындағы уақыт философиясы	91
	Экономические науки	
1	**Жумаев Ж.Ж., Курмантаева Б.К.** Аумақтың экономканың стратегиялық дамуы: қазіргі жағдай және алдағы бағыттар	96
2	**Салимбаева Ш.Д., Валиева Е.Н.** Роль вузов в развитии молодежного предпринимательства	103
3	**Суханбердина Б. Б., Курманова Г.К., Салимбаева Ш.Д., Грабоздин Ю.П.** К вопросу о проблемах развития малого бизнеса	107
4	**Тимиргалиев И.Н., Суханова И.Ф.** Трансформация цифровой экономики в контексте развития евразийской интеграции	111
5	**Тулеугалиева Ж. К.** Қазақстанда инновациялық кәсіпкерлікті дамыту	116
	Уалиева Б.Б. Совершенствование экономических взаимоотношений при производстве и переработке сельскохозяйственной продукции	120
6	**Федорченко Л.В.** Современные проблемы развития сельского хозяйства казахстана	124
	Гуманитарные науки	
1	**Балыкова А.М., *Кашапова А.Н.** Ұлы отан соғысы жылдарындағы күштеп қоныстандыру тарихынан	130
2	**Bukessova R.M., Amanbayeva Z.Zh.** Multilingual education- the main vector for successful development of science and new technologies	135
3	**Волошинов А.В., Курманова Ж.Б.** Национальный язык и его значение в социокультурной среде казахского этноса	138
3	**Кульматов С.Я.** Развитие местного самоуправления в рк: изменения в законодательстве	143
4	**Раманова А., Конырбай А.** Қазақ тіліндегі қарғыс сөздердің мағыналық сипаты	146
5	**Сарсенова А.Ж.** Кейбір көлік түрлерінде жүкті тасымалдауды құқықтық реттеу мәселелері	148
6	**Утебаева А.Х., Макашева Ф.Н.** Интербелсенді әдіс-тәсілдер қолдану арқылы ағылшын тілін оқыту	154

Правила для авторов по оформлению статьи для публикации в научном журнале «Вестник ЗКИТУ»

Научный журнал «Вестник ЗКИТУ» является периодическим изданием Западно-Казахстанского инновационно-технологического университета. Журнал выходит ежеквартально, статьи публикуются на казахском, русском и английском языках. Основная тематическая направленность журнала – публикация научных, научно-методических и производственных статей. В журнале публикуются результаты научных исследований по основным приоритетным направлениям науки.

Журнал зарегистрирован в Министерстве информации и коммуникаций Республики Казахстан – № 16782-Ж. от 07. 12. 2017 г. (г.Астана), Комитетом государственного контроля в области связи, информатизации и средств массовой информации.

Статья должна содержать оригинальный материал, отражающий результаты исследований автора (ов).

При подготовке статей в журнал необходимо руководствоваться следующими правилами:

1. Статья должна быть оформлена в строгом соответствии с ГОСТ 7.5-98 «Журналы, сборники, информационные издания. Издательское оформление публикуемых материалов». **Объем – не более 5 полных страниц формата А4, шрифт – размер 12 кегль, обычный, Times New Roman, межстрочный интервал – 1,0. Поля страницы: сверху и внизу по 2 см, справа 2,5, слева 2,5 см.** Слева – УДК; по центру название статьи ЗАГЛАВНЫМИ буквами жирным шрифтом; ниже через пробел фамилия, и.о. автора (ов), строчными буквами; ниже через пробел полное название учреждения, в котором выполнена работа, город; аннотация – на языке текста публикуемого материала; ключевые слова. Ниже через пробел – текст статьи. Список литературы приводится в конце текста, по мере упоминания в тексте и оформляется в соответствии с требованиями ГОСТ.. В конце статьи должно быть резюме и ключевые слова (к статье на казахском языке – на русском, к статье на русском языке - на казахском). **Последняя страница должна быть заполнена полностью.**

2. Статья, в обязательном порядке, подписывается всеми авторами (не более четырех авторов). В одном номере журнала допускается публикация не более 2 статей одного автора.

3. На отдельном листе следует привести сведения об авторах (организация, должность, адрес, контактный телефон).

Статьи, отправленные позже указанного срока и несоответствующие требованиям, не принимаются. Редакционная коллегия журнала оставляет за собой право выбора и опубликования научной статьи.

Рукописи и электронные варианты следует направлять по адресу:
090009, г. Уральск, проспект Н. Назарбаева, 208.
Научный журнал Вестник ЗКИТУ
Телефон 50-99-90. E-mail:4janek_ajar.com@mail.ru

БАТЫС ҚАЗАҚСТАН ИННОВАЦИЯЛЫҚ-ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ
Ғылыми журнал

♦

ВЕСТНИК ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКОГО ИННОВАЦИОННО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
Научный журнал

♦

BULLETIN OF WEST KAZAKHSTAN INNOVATIVE TECHNOLOGICAL UNIVERSITY
Scientific journal

Отпечатано в полном соответствии с качеством предоставленных авторами оригиналов

Подписано к печати 29.10.2021 г.
Формат А4 Объем 285 п.л.
Усл. п.л._____ Уч. – изд.л. _____
Тираж 100 экз., Заказ № _____

Отпечатано и сверстано на Инженерно-гуманитарном факультете ЗКИТУ
Тел.: +7 7112 50 09 43, e-mail: wketu@mail.ru

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті,
090006, Орал қаласы, Нурсултана Назарбаева көш. 208

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет,
090006, г.Уральск, ул. Нурсултана Назарбаева, 208